

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
„Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 2 (29)

Луганськ
ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”
2013

Лінгвістика

Наукове видання

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 14444–3415 ПР
видано Міністерством юстиції України 14.08.2008 р.
Журнал унесений до переліку наукових фахових видань України,
у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук.
Постанова Президії ВАК України від 18 листопада 2009 р. № 1-05/5

ЗАСНОВНИК І ВИДАВЕЦЬ:

ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Головний редактор

К. Д. Глуховцева, доктор філологічних наук, професор

Члени редакційної колегії:

- П. Ю. Гриценко, доктор філологічних наук, професор, директор Інституту української мови НАН України
С. Я. Єрмоленко, доктор філологічних наук, професор
А. С. Зеленько, доктор філологічних наук, професор
О. С. Клименко, доктор філологічних наук, професор
Г. П. Ковальов, доктор філологічних наук, професор (Російська Федерація)
О. О. Лещинська, доктор філологічних наук, професор (Білорусь)
В. М. Мокієнко, доктор філологічних наук, професор (Німеччина)
Л. М. Синельникова, доктор філологічних наук, професор
О. А. Стишов, доктор філологічних наук, професор
О. О. Тараненко, доктор філологічних наук, професор
Г. М. Шипіцина, доктор філологічних наук, професор (Російська Федерація)
В. І. Школярєнко, доктор філологічних наук, професор
Т. І. Должикова, кандидат філологічних наук, доцент
В. В. Лєснова, кандидат філологічних наук, доцент (технічний редактор)
І. В. Мілева, кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний секретар)
І. В. Недайнова, кандидат філологічних наук, доцент
І. О. Ніколаєнко, кандидат філологічних наук, доцент (коректор)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 9 від 26.04. 2013 р.)*

ЗМІСТ

Історія і теорія мови

1. **Левченко О. П.** Кольороназва голубий: лінгвокультурологічний аспект..... 5
2. **Мізін К. І.** Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов крізь призму часового коду культури: зіставно-лінгвокультурологічний аспект..... 13
3. **Неживий О. І.** Переспів Миколи Петренка Лохвицької ратушної книги..... 21
4. **Пампура С. Ю.** Р. Раск і проблеми етимології індоевропейських мов..... 27
5. **Петрушенко О. О.** Метафоризація темпоральної номінації *день* у мові української поезії II половини ХХ століття..... 33
6. **Піскунов О. В.** Фонетичний закон і аналогія в концепції вчених Казанської лінгвістичної школи..... 40
7. **Роман В. В.** З історії вивчення процесу адаптації лексичних запозичень крізь призму соціолінгвістичного підходу (перша половина ХХ ст.)..... 45
8. **Фаріон І. Д.** Місце руської (української) мови в біблійній концепції мовно-комунікаційного простору (X – XVII ст.).. 53
9. **Шевченко М. Ю.** Причини виникнення мовної компресії в англійській мові..... 64

Семантика мовних одиниць

10. **Архіпова О. В.** Епітети-вербалізатори концепту „чоловік” у сучасній українській прозі 73
11. **Грицьких Л. Б.** Функціонування полікомпонентних одиниць у сучасній українській літературній мові..... 81
12. **Макарова М. В.** Порівняння як засіб вербалізації концепту *КОХАННЯ* в сучасній українській фемінній поезії..... 89
13. **Пустовалова В. І.** Назви дитячих ігор, що моделюють соціальні взаємини, як складники лінгвокультурного коду... 94
14. **Рудакова Т. М.** Тематична та понятійна організація української спеціальної агрономічної лексики..... 102

Фразеологія і пареміологія

15. **Барвіна Н. О.** Концепт *жінка* в українській фразеології: культурні стереотипи 108
16. **Глуховцева І. Я.** Категорія *добра* в стійких сполученнях слів українських східнослов'янських говірок..... 114
17. **Луценко В. В.** Фразеологічні одиниці турецької мови та деякі особливості їхнього перекладу українською..... 123

Текст. Дискурс

18. **Должикова Т. І.** Своєрідність художнього мовомислення Сергія Жадана..... 131
19. **Задорожна А. С.** Лінгвокультуреми в „Книзі споминів” Михайлини Коцюбинської: функціонально-стилістичні аспекти..... 137
20. **Тищенко Л. М., Полякова Т. В.** „Позасловникова” лексика роману Сави Божка „В степах”..... 145
21. **Трифонов Р. А., Колоколова А. О.** Нормативна оцінка і категоризація знань про країни в українській публіцистиці (про *цивілізовані* та інші *країни*)..... 152
22. **Чугасва В. В.** Референти номінації Бог у біблійному дискурсі..... 162

Граматика

23. **Божко Ю. О.** Особливості дієприкметника в сучасній українській мові..... 170
24. **Лукаш Г. П.** Семіотика конотонімів: знак і символ..... 181
25. **Пристай Г. В.** Подільність / неподільність основ непохідних ад’єктивів в аспекті морфології..... 188
26. **Чернобров Ю. А.** Тенденції розвитку української синтаксичної термінології від початку до 20-х рр. ХХ ст. ... 195
27. **Шевцова В. О.** Власні назви в українських пам’ятках другої половини ХVII – ХVIII ст. 201

Рецензії

- К. Д. Глуховцева.** Рецензія. С. П. Бибик „Усна літературна мова в українській культурі повсякдення” (К., 2013. – 589 с.) 209

Відомості про авторів.....212

ІСТОРІЯ І ТЕОРІЯ МОВИ

О. П. Левченко (Львів)

УДК 81'06

**КОЛЬОРОНАЗВА ГОЛУБИЙ:
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Сьогодні в лінгвістичних студіях різного спрямування досліджують кольороназви: **їхню концептуалізацію та вербалізацію в діяхронії та синхронії в різних мовах** (Т. Венкель, К. Власова, Н. Гнездилова, О. Деменчук, С. Іваненко, Л. Ковбасюк, Т. Козак, Л. Лаєнко, С. Мартінек, Л. Мельник, Т. Михайлова, В. Москович, Т. Пастушенко, І. Рузин, Ю. Ус, С. Фетисова, В. Berlin, P. Kay, J. A. Lucy, G. Pietrzak-Porwicz, R. Tokarski, I. Vaňková, K. Waszakowa, A. Wierzbicka, A. Zaręba та ін.), **зокрема у зіставному аспекті** (К. Абазова, А. Василевич, Т. Колесникова, В. Кульпіна, О. Мішенькіна, Н. Платонова, G. Pietrzak-Porwicz, E. Teodorowicz-Hellman та ін.); **фразеотворчий потенціал** (Г. Добролюжа, І. Гуменюк, О. Зубач, З. Сафіна, Г. Свешнікова, Т. Семашко, Є. Шевченко, М. Шевчук-Черногородова та ін.); **в індивідуальній картині світу та дискурсі** (І. Белобородова, В. Горлачова, Г. Губарева, К. Давіденко, Т. Дегтярьова, О. Дроботун, Т. Зиміна-Дирда, Ю. Карташова, О. Клещова, Т. Ковальова, Л. Макаренко, С. Муляр, В. Півень, Г. Савчук, Л. Супрун, Л. Шулінова, С. Шуляк, В. Щербина, E. Badyda, A. Bal, J. Bielska-Krawczyk, D. Bieńkowska, M. Czachorowska, A. Dąbrowska, K. Gendera, G. Habrajska, K. Handke, E. Kaptur, M. Kurek, P. Paziak, K. Siekierska, B. Sobczak-Gieraga, E. Teleżyńska та ін.); **у перекладознавчому аспекті** (І. Ковальська); **у психолінгвістичному** (Ш. Жаркинбекова, Р. Фрумкіна та ін.). В. Ужченко зазначав: „Фраземи завжди постають, де відчувається потреба в образному, емоційному та експресивному зображенні реалій, а формуються на основі відшарувань численних переважно активних вільних прототипів різних життєвих сфер... Хронологічний зріз їх семантики й структури наочно засвідчує живу динаміку безперервно оновлюваних вторинних мовних знаків, із яких лише деякі потрапили до лексико- чи фразеографічних зібрань” [Ужченко 2005: 183]. Сьогодні легко помітити зміни в символіці (найнаочнішою є зміна символіки кольороназв, зокрема, в українській культурі).

Мета цієї праці – дослідити концептуалізацію *голубого*, зокрема позамовні чинники, які зумовлюють національно-культурну специфіку кольороназви, а також особливості лексико- і фразеографічної фіксації згаданої одиниці і сполук із компонентом *голубий*.

У фразеологічних системах кольороназви виконують символічну роль, практично ніколи не позначаючи реальний колір, виняток становлять стійкі порівняння, ужиті щодо неістот [Левченко 2005].

Фразеологічна система містить численні вербалізації, які ґрунтуються на „зорових” опозиціях.

Голубий не належить до архетипних кольорів. В. Даль подає інформацію про те, що „народъ *голубымъ* называетъ то синее, то сѣрое или темнодикаго цвѣта; ...въ нижег. и др. *голубымъ* иногда народъ зоветъ желтый цвѣтъ” [Даль I: 370], такий висновок не спростовують і сучасні дослідники [ЕСУМ I: 555]. Лексико- і фразеографічна практики засвідчують зміни у фіксації аналізованої кольороназви. У СУМ уміщено дефініцію [СУМ II: 118], у якій прототипним референтом кольору виступає *небо*. Симптоматичним є також те, що у згаданій словниковій статті подано лише один сталий вислів із компонентом *голубий* (*голуба кров* [СУМ II: 118]). У цьому ж словнику натрапляємо на сталі сполуки з компонентом *голубий* під гаслом *екран* (*голубий екран* [СУМ II: 459]) та під гаслом *океан: повітряний* (*п’ятий, голубий і т. ін.*) *океан* [СУМ V: 662]. Словники також вміщують сполуку *блакитне* (*голубе*) *паливо* [Головащук 2001: 122]. У ВТСУМ уже запропоновано уточнену дефініцію (два значення) та подано два сталих вислови, другий із яких є вузькоспеціальним терміном: *голуба кров, голубі фішки* [ВТСУМ: 251]. Друге значення фіксує і словник жаргону Л. Ставицької: „**голубий** 1. Гомосексуал. 2. Той, що має стосунок до гомосексуалів або притаманний їм. Від амер. розм. *blue* – „непристойний, скабресний, еротичний” [КСЖЛУМ : 107, 108]. Окрім того, у цьому словнику подано й дериват: *голубизна* ‘гомосексуалізм’ [КСЖУМ: 107], з указівкою на іншомовне походження значення слова.

Як засвідчує аналіз фактичного матеріалу, заслуговують на лексико- чи фразеографічну фіксацію кілька одиниць та вказівка про символічне значення кольороназви. Спостерігаємо певну лексико- і фразеографічну динаміку дефініції кольороназви *голубий* у словниках російської мови [див. ТСУ, ТСОШ, СРА]. Приклад системності у фіксації значень слова подає словник Д. Дмитрієва (2003 р.) [ТСД].

У слов’янському фольклорі відшукання квітки папороті символізує здійснення мрій, аналогічна ідея наявна в західноєвропейському, зокрема німецькому, фольклорі, що знайшло своє втілення в символі *голубої* (*блакитної*) *квітки* (‘нездійсненої мрії’) [Коваль 1975: 67]. *Голубий* набуває символічного значення нездійсненності (пор. рос. **Богатичи что голубые кони: редко удаются**. Дети богатых людей обычно хорошими не вырастают; **Поповы дети (детки) что голубые кони: редко удаются**. Дети попов обычно хорошими не вырастают [БСНС: 284]). Проаналізуємо сполучуваність кольороназви *голубий* у символічному значенні: **голуба мрія** („*І так шкода стало того недавно минулого часу – радісного, сповненого голубої мрії і хвилюючих сподівань на прийдешні дні*” (Є. Доломан). Означення надає сполукам семантики **мрійливості та ідилічності**: „*Та є межа, Остання в голубому всепрощенні, Переступивши котру, навіть геній Себе самого нищить, як іржа...*”

(Б. Олійник); „...звертався найщирішими словами до Христа, а потім несподівано ввіймав себе на тому, що думає не про голубі райські куці, а про зовсім соромітні речі” (І. Білик); „На щастя, бабуся про Вікторову гарячковість нічого не довідалася, її голубий настрій ні трішки не помутнів, навіть загорівся блискітками, спалахнув” (О. Ізарський); рос. „И у меня самой какое-то чудесное голубое настроение, какая-то голубая радость!” (О. Купрін, НКРІ); укр. „Такої світлої і ніжної печалі, такого голубого щему раніш не знав” (В. Слапчук) – рос. „Как же княгинюшке без рук-с”), и в глазах у девок была та же самая голубая тоска, да и небо, оказывается, было таким же... (Б. Окуджава, НКРІ). **Голубий** сполучається з назвами **проміжків часу**: „...Що вже йому хотілося, аби Хоча б одне не підкорилось слово, Вернувши в юні літа голубі, Коли ще слава не взяла у раму...” (Б. Олійник); „З ними лунуть у безвість дні, роки, час і пропадають у голубих водах вічності” (Б. Антоненко-Давидович) – рос. „Розовое детство, голубая юность, золотая старость... Эти стереотипы можно отбросить и раскрасить жизнь по-новому” (ІМ); **простору (на позначення майбутнього часу)**: „ – Так ти, значить, йдеш? / – Іду, куме! Іду, друзі мої! / – Куди? / – Куди?.. У голубую даль” (М. Куліш); „Тут, щоправда, слід наголосити на істотній суперечності між Винниченком-революціонером, людиною партії, соціалістом-практиком, який пристрасно прагнув наближувати „голубу далечінь”, руйнуючи старий світ...” (В. Панченко) – рос. „<...> а в глазах Vasilka уже сквозила какая-то нездешняя голубая даль, он вдруг сорвался в плавание на целое лето” (В. Голованов, НКРІ); „Зачем идти в голубую даль – ведь есть же розовые очки” (ІМ).

Кольору в досліджуваних мовах властива статева й сексуальна символіка (пара голубий – рожевий). Однак, як стверджує Джо Б. Паолетті, наприклад, в американській культурі гендерні асоціації порівняно нові: до початку ХХ ст. немовлят у США вбирали в одяг білого кольору, від року до шести – у кольоровий одяг без орієнтації на стать, а з початку ХХ ст. американська дитяча мода стає все більш гендерно маркованою [Паолетті]. І далі: „Існо, що гендерне кодування „рожевий – блакитний” було відоме ще в 1860-і роки, проте аж до 1950-х воно не превалювало на більшій частині США, а універсальним стало лише ще одне покоління потому” [Там само].

У досліджуваних мовах функціонує низка висловів, які укладачі словників не інтерпретують як сталі та не подають у фразеографічних працях. Наприклад: **голубе кохання/голуба любов** (укр. „А тому, що є так зване „Голубе” кохання. Це коли мужик якогось Мужика побачить І почне за ним ганятись, Закохався, значить” (П. Глазовий); „Голубе” і „рожеве” кохання... важко буде знаходити з ними спільну мову й, можливо, вона стане прихильницею „рожевого” кохання (ІМ); „Аннотація: платонічна голуба любов...” (ІМ) – рос. „Белая смерть, голубая любовь и желтая пресса” (ІМ); „А голубой любви становится

wsę больше” (ІМ)). Зауважимо, що в польській мові таку символіку трансліює прикметник *tęczowy* („*Gazeta*” *lubię się zwłaszcza w cikliwych relacjach z tęczowych „rodziny”, by wspólnie poplotkować, powymieniać rodzicielskie uwagi i pokrzepić się w walce z dyktatem homofobicznej większości*” (ІМ)). Про стабілізованість цього вислову можуть свідчити його переосмислення щодо політичної символіки: „*Юценко – політична свиня! любить Януковича! А він його! взаємна „голуба любов*” (ІМ); „*А що в тебе з [о]стапом біло[-]голуба любов?*” (ІМ).

Широко вживаними є перифрази: *голубий екран, голубий ефір; голубі каски; голубі берети* (миротворці ООН); *голубе золото* (газ); *голубий вогник* (газ); *голубе вугілля* (енергія вітру). З огляду на різні чинники розвинулася багатозначність сполуки *голубий вогник* ‘газ’ в українській мові („*У ГРЕМ’ЯЧОМУ ЗАПАЛАВ ГОЛУБИЙ ВОГНИК. Засвідчити урочисту мить зібралася громада цього населеного пункту... до будинків яких працівники газового господарства теж щойно підключили тепло*” (ІМ)); і ‘назва відомої телепрограми, яка існувала радянському телебаченні з 1962 р.’ („*Тому ми так любимо повертатися до старих назв: „Голубой огонек”, на решті, „Голубий вогник”, ну а більш просунуті – „Неголубой огонек” (це, напевно, щоб не натякали на різні там нетрадиційні відхилення)*” (Дзеркало тижня, 2004); „*Сьогодні відбулось Старгород-шоу „Голубий вогник”. У нашій пивоварні під крутий рок-н-рол відривались справжні чувіхи і чуваки*” (ІМ)). Як засвідчує історія виникнення назви телепрограми „Голубий вогник”, відбулася в підсумку контамінація одиниць рос. *голубой экран* та *на огонек* (радянське телебачення показувало програму „*Телевизионное кафе*”, яку перейменували на „*На огонёк*”, а потім на „*На голубой огонёк*”, а згодом на – „*Голубой огонёк*” (<http://pesnyagoda.nm.ru/goluboj_ogonek.html>)).

Колір набув виразної символіки в українському політичному дискурсі. Відбулася „компресія” *біло-голубої* символіки до *голубої* („*На жаль / українські „Носи” мають не тільки біло-голубий, розовий чи червоний відтінок. Серед них проскакують і „Носи” з жовто-блакитним кольором*” (ІМ)); „*Що ж, голубий Уряд в останні місяці свого правління показав на кого працює*” (ІМ). Наявна контекстна опозиційна символічна пара в політичному дискурсі *помаранчевий – (біло-)голубий*: „*Вивільнити час, знешкоджуючи помаранчевий міф і руйнуючи міф біло-голубий...*” (ІМ); „*Треба визнати, що ні голубі, ні помаранчеві не збираються, засукавши рукави і підкотивши штани працювати тільки на благо України*” (ІМ); „*Крим помаранчевий і Крим голубий*” (ІМ). Використання кольороназви як символічного маркера належності до певної соціальної групи властиве низці мов.

З феноменами культури пов’язаний вислів *голубий/ блакитний період* (творчість Пабло Пікассо 1901 – 1904 років): (1) „*Я й так уже в голубий період творчості став схилитися більше до цього, як його, ну...*”

сюр... сюр... сюр... Ну, не важно..." (Ю. Винничук) – алюзія до творчості Пікассо; (2) „То був, як тепер жартівливо каже художниця, її „голубий період”. Усе вдавалося їй, щастя ходило за нею слідом, крок у крок” (ІМ); (3) „Потім настає, як я його кличу, „блакитний” період, тобто момент, коли здається, що до повного успіху залишився рівно один крок...” (ІМ); (4) „Шустер-лайф – це такий собі театр абсурду „голубого періоду” українського мистецтва” (ІМ) – у 2 – 4 контекстах відбувається подвійна актуалізація: алюзія до творчості Пікассо та „ідилічної” символіки *голубого*, а в 3 реченні наявна контекстна опозиційна пара *голубий – сірий*; (5) „Ой, ніби голубий період чимось відрізняється від помаранчевого...” (ІМ) – теж спостерігаємо подвійну актуалізацію: алюзія до творчості Пікассо та до політичної символіки.

В українській лінгвокультурі серед прецедентних феноменів із компонентом *голубий* належить згадати „Голубі ешелони” П. Панча (1928 р.) „Голубий Дунай” (1947 р.) О. Гончара. Окрім того, значущими в межах досліджуваних лінгвокультур є прецедентні феномени, які своїм походженням сягають „Дванадцяти стільців” І. Ільфа і Є. Петрова (рос. *поднести что [как] на блюдечке с голубой каемочкой (каемкой)*). *Ирон. или шутл. О чем-л., что подается кому-л. в готовом виде, избавляя его от трудов* [БСНС, с. 52] – укр. „Ах, ви хочете, щоб вам принесли годинник *на блюдечку з голубою кайомкою?*” (В. Нестайко); дитячої пісні рос. „Голубой вагон” (музика В. Шаїнського, слова Е. Успенського); укр. „... під неповторну музику із відомого мультика про *голубий (блакитний) вагон у виконанні бременських чи київських музикантів, перетинаючи Карпати і рекламно-красиві простори, простує із найзахіднішої в найпівнічнішу область України*” (В. Кузан); „**ВЕРХОВНА РАДА ЗУПИНЯЄ „ГОЛУБИЙ ВАГОН”**. У першому читанні народні депутати ухвалили скандальний закон про заборону пропаганди гомосексуалізму” (ІМ).

Прототипним референтом *голубого* здебільшого є *небо*. Найчастотніші реакції, отримані під час асоціативних експериментів (в „Українському асоціативному словнику” уміщено 207 реакцій (чоловіки – 103/41, жінки – 99/31) [УАС I: 92, 93]: **m** колір 29; *небо* 20; *прапор* 4; *синій* 3; *білий*; *вагон*; *гей*; *гомосексуаліст*; *зелений*; *море*; *чоловік*; *шар*; *шарф*; *Янукович* 2; **f** *небо* 32; *колір* 27; *голуб* 5; *хлопець* 4; *блакитний*; *екран*; *светр*; *синій* 2; (за даними „Русского ассоциативного словаря”, під час експерименту отримано 510 реакцій (чоловіки – 150/79, жінки – 360/108): **m** *цвет* 18; *небо* 11; *шар* 8; *мальчик* 8; *гомосексуаліст* 6; *синий*, *экран*, *щенок*, *педераст, человек* 4; *вагон*, *мужчина* 3; *зелений, розовый, свет, голубь, гомосек, Нил* 2; **f** *цвет* 50; *небо* 37; *шар* 35; *синий* 20; *мальчик* 13; *шарф* 11; *вагон* 10; *екран, зеленый, бант* 8; *шарик* 7; *небосвод* 6; *щенок, берет, цветок, красивый, мяч* 5; *гомосексуаліст, мужчина, розовый, свет* 4; *небосклон, нежный, океан, дом, дым, платок* 3; *камень, кот, май, простор, свитер, шарфик* 2 [РАС]. Асоціативні реакції засвідчують значущість певних прецедентних

феноменів. Окрім згаданих вище, належить звернути увагу на те, що українські респонденти на стимул *голубий* подали реакцію *прапор*. У російських мовців наявна реакція *шар*, яка теж може сягати прецедентного тексту („*Ах! Крутится, вертится шар голубой, / Крутится, вертится над головой, / Крутится, вертится, хочет упасть. / Кавалер барышню хочет украсть*” (пісня з фільму „Юность Максима” (1934 р.) із кінотрилогії про Максима режисерів Г. Козинцева та Л. Трауберга). Достатньо частотною є реакція рос. *щенок* („Голубой щенок” – мультиплікаційний фільм режисера Ю. Гамбурга). Аналіз порівнянь у досліджуваних мовах засвідчує, що прототипними референтами **голубого** є низка об’єктів: **повітряний простір, небо; водні об’єкти; рослини; речовини, артефакти; прецедентні феномени** [УРББПСР].

Отже, наявні традиційні „паперові” словники засвідчують несистемність фіксації значень слова *голубий* та сполук із ним. Компенсують „відставання” традиційного словникарства (як-от: нефіксація нових значень слів та словосполук) електронні словники та енциклопедії, зокрема Вікіпедія, подаючи лінгвокультурологічні коментарі, яких нема в тлумачних словниках. Зіставлення асоціативних реакцій українських та російських мовців засвідчує більшу асиметрію прототипних референтів, аніж перелік вербалізацій-порівнянь.

Література

БСНС – Мокиєнко В. М. Большой словарь народных сравнений / В. М. Мокиєнко, Т. Ю. Никитина. – М. : Олма Медиа Групп, 2008. – 800 с.; **ВТСУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.; **Головащук 2001** – Головащук С. І. Російсько-український словник сталих словосполучень / С. І. Головащук. – К. : Наук. думка, 2001. – 640 с.; **Даль** – Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – М. : Рус. яз., 1989 – 1991. – Т. 1 – 4; **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1. – 631 с.; **Коваль 1975** – Коваль А. П. Крилаті вислови в українській літературній мові / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – К. : Вища шк., 1975. – 335 с.; **КСЖЛУМ** – Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Л. Ставицька – К. : Критика, 2003. – 336 с.; **Левченко 2005** – Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект : монографія / Олена Левченко. – Л. : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.; **НКРЯ** – Национальный корпус русского языка. – 2003 – 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : info@ruscorpora.ru; **Паолетти** – Паолетти Джо Б. Настоящие парни носят розовое! [Електронний ресурс] / Джо Б. Паолетти // Теория моды. – 2011 – 2012. – № 22. – Режим доступу : <http://www.intelros.ru/readroom/teoriya-mody/22-2011-2012/16192-nastoyaschie-parni-nosyat-rozovoe.html>; **РАС** – Русский

ассоциативный словарь. – Режим доступа : <http://thesaurus.ru/dict/dict.php>;
СРА – Елистратов В. С. Словарь русского арго : материалы 1980 – 1990-х гг. : около 9000 слов, 3000 идиоматических выражений / В. С. Елистратов – М. : Азбуковник: Рус. слов., 2000. – 693 с.; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11; **ТСД** – Толковый словарь русского языка / ред. Д. Дмитриев. – М. : Астрель, АСТ, – 1578 с.; **ТСОШ** – Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова ; Рос. акад. наук ; Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова. – 4-е изд., доп. – М. : ООО „ИТИ ТЕХНОЛОГИИ”, 2003. – 944 с.; **ТСУ** – Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. – М. : Гос. ин-т „Сов. энцикл.”; ОГИЗ ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов, 1935 – 1940. – Т. 1 – 4; **УАС** – Мартінек С. В. Український асоціативний словник : у 2 т. / С. В. Мартінек. – Л. : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – Т. 1 – 2; **Ужченко 2005** – Фразеологія сучасної української мови : посіб. для студ. філол. фак. вищ. навч. закл. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 400 с.; **УРББПСП** – Левченко О. Українсько-російсько-білорусько-болгарсько-польський словник порівнянь / Олена Левченко. – Л. : Вид-во Львів. політехніки, 2011. – 748 с.

Левченко О. П. Кольороназва *голубий*: лінгвокультурологічний аспект

У статті досліджено походження, референцію та розвиток значення низки фразеологічних одиниць, які містять кольороназву *голубий*. Загалом приділено увагу символіці зазначеної кольороназви у фразеологічних системах близькоспоріднених мов. Автор підкреслює, що наявні загальнономвні словники засвідчують несистемність фіксації значень слова *голубий* та сполук із ним. Компенсують „відставання” традиційного словникарства електронні словники та енциклопедії, подаючи лінгвокультурологічні коментарі, яких нема у тлумачних словниках.

Зіставлення асоціативних реакцій українських та російських мовців засвідчує більшу асиметрію прототипних референтів, аніж перелік вербалізацій-порівнянь. Спостережено певну лексико- і фразеографічну динаміку дефініції кольороназви *голубий* у словниках російської мови.

Ключові слова: кольороназва, символ, фразеологічна одиниця, концептосфера.

Левченко Е. П. Колоратив *голубой*: лингвокультурологический аспект

В статье исследуется происхождение, референция и развитие значения ряда фразеологических единиц, содержащих колоратив *голубой*. Уделяется внимание символике указанного колоратива во фразеологических системах близкородственных языков. Автор акцентирует внимание на том, что существующие общезыковые словари

несистемно фиксируют значения слова *голубой* и сочетания с ним. Компенсируют „отставание” традиционной лексикографии электронные словари и энциклопедии, которые подают лингвокультурологические комментарии, хотя они отсутствуют в толковых словарях.

Сопоставление ассоциативных реакций украинцев и русских свидетельствует о большей асимметрии прототипных референтов, чем перечень вербализаций-сравнений. Обнаружена некоторая лексико- и фразеографическая динамика дефиниций колоратива *голубой* в словарях русского языка.

Ключевые слова: цветоназвание, символ, фразеологическая единица, концептосфера.

Levchenko O. P. Color Term *Blue*: Linguistic and Cultural aspect

The article examines the origin, reference and semantics' development of certain idioms with the *blue* color term. The main concern of the investigation was the symbolic meaning of the mentioned color name within phraseological systems of closely related languages. The author emphasizes, that the actual common language dictionaries show the inconsistency of defining the semantics of the word blue and other word combinations with it. Electronic dictionaries and encyclopedias are able to balance such 'lag' of the traditional lexicography by representing certain linguistic and cultural comments which are absent in the Explanatory dictionaries. A comparison of some associative reactions received from Ukrainian and Russian speakers, proves a wide asymmetry of prototype referents than a list of some verbalizations – comparisons.

A certain lexical and phraseographic dynamics of the color term semantics in the dictionaries of Russian language was noted. In most cases, the constructors of the prototypic part of color concepts define some prototypic characteristics of subconcepts. Taking it into consideration, there is a possibility to predict certain attributes which belong to subconcepts. The explication of the concepts which were interworking proves the resourceful potential of the prototype, the analysis of which makes it possible to outline the main comparative strategies in a certain linguistic view of the world.

A symbolic asymmetry of different linguistic views of the world can be explained by imbalance of prototypic characteristics which have developed out of different cultural factors. A development of set phrases which demonstrate the given characteristics don't negate the existing of some prototypic referents corresponding to a particular aspect. A series of psycholinguistic experimental works aimed at defining prototypic referents (this or that color), despite all effectiveness, don't give a concrete register, and are of a high level of abstraction. Results of the contextual analysis of set phrases prove the importance of the verbalized conceptual sphere, in terms of which a scientist investigates this or that communicative intention. One of the key points is given to the cultural and linguistic competence of the speaker (his knowledge of cultural codes, symbolic meanings, means of categorization, etc.).

Key words: color term, symbol, phraseological unit, conceptual sphere.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

К. І. Мізін (Переяслав-Хмельницький)

УДК 81'373.7–115:81'44

**УСТАЛЕНІ ПОРІВНЯННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ,
УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ КРІЗЬ ПРИЗМУ
ЧАСОВОГО КОДУ КУЛЬТУРИ: ЗІСТАВНО-
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Започаткована нами низка розвідок [див., напр.: Мізін 2010], присвячених вивченню усталених порівнянь (УП) віддалено- та близькоспоріднених мов крізь призму п'яти кодів культури (антропоморфний, біоморфний, просторовий, часовий і артефактний) ґрунтується на актуальному нині зіставно-лінгвокультурологічному підході [див., напр.: Мізін 2012]. Тому для цього дослідження релевантним є поняття „культурний код” як адекватний для зіставлення сегмент культури. Ураховуючи це, метою нашої розвідки є зіставно-лінгвокультурологічний аналіз усталених порівнянь англійської, німецької, української та російської мов, які належать до часового коду культури. Ці дослідження здійснюються на основі нової методики, яка є способом ідентифікації *tertium comparationis* при зіставленні УП [див. про це: Мізін 2012: 10 – 11]. Апробація цієї методики свідчить про наукову новизну пропонованої статті.

Зауважимо, що в наївно-мовних уявленнях існує синкретизм понять „простір” і „час”, оскільки концепт часу не лише пов'язаний з простором, але й саме формування цього концепту починалося на основі просторової динаміки – змін розташування речей у просторі. Поступово концепт ЧАС розширював свій екстенціонал, зводячи воєдино будь-які зміни – зміни просторового розташування речей і власні зміни речі [Маслова 2007: 15]. „Часові відношення починають організовувати події у свідомості людини не раніше XIII ст. До цього час сприймався значною мірою просторово” [Гуревич 1972: 198]. Дослідники архаїчної свідомості наголошують, що однією з релевантних властивостей міфу та архаїчної культури вважається вилучення категорії часу, „розчинення” уявлень про час в уявленнях про простір (у науковій термінології це явище виражається термінами „простір-час”, „просторово-часова субстанція” та „міфологічний час”. Така особливість розуміння часу зафіксована в мові. В англійській мові, наприклад, просторова опозиція „попереду – позаду” і вираження анізотропії часу (напр., „раніше – пізніше”) передається за

допомогою одного й того ж бінома „before – after” (пор. укр. „до – після”), що свідчить про невилучення в термінах мови категорії часу з категорії простору). Такий стан справ ускладнює розмежування просторового та часового кодів культури, які не просто тісно взаємодіють, але й значною мірою переплетені, бо час є мірою земного буття і він описується в термінах простору [Яковлева 1994: 85]. Найбільшою мірою вплив концепту ПРОСТІР на концепт ЧАС виявляється в русі [Miller 1976: 410], оскільки всі моделі часу зводяться до єдиного зв'язку „час – це рух” [Чугунова 2009: 19]. Підтвердження такої характеристики часу знаходимо і в царині компаративної фразеології, напр.: нім. *schnell wie eine Rakete* – „дуже швидко, з дуже короткою реакцією”.

„Час – це феномен, у межах якого ми, спостерігачі, досягаємо тривалу, однонаправлену зміну [...] Цей аспект концепту ЧАС, імовірно, є мовною та культурною універсалією” [Яковлева 1994: 4], тобто час є сутністю, яка має певну направленість і один вимір у просторі. Тому спеціальні терміни, що використовуються в різних мовах для опису часу, характеризуються односпрямованістю (напр., „вперед – назад” / „вгору – вниз”) та не бувають симетричними (як, напр.: „вузький – широкий” / „правий – лівий”). Це означає, що темпоральна орієнтація описується за допомогою маркерів просторової орієнтації, а впорядкованість подій репрезентується в мові за аналогією до просторових відношень. „Усьому суцільному притаманні часові характеристики, що унеможлиблює дефініцію часу в її класичному розумінні як віднесення до певного роду й перерахування видових ознак. Час не може бути віднесеним до жодного „роду”, а тому всі його визначення тавтологічні та використовують пов'язані з ним асоціації або прагнуть виразити його сутність на основі характеристик, властивих простору” [Щербина 2006: 67].

У свідомості людей, які говорять різними мовами, „час” має єдину модель та описується в одних і тих же термінах (існує також специфічне сприйняття часу, наприклад, у мандаринському діалекті китайської мови разом з горизонтальною існує вертикальна часова вісь [Voroditsky 2001: 5]). Хоча дослідниками підкреслюється основоположна роль впливу мови на формування уявлень про час [див., напр.: Voroditsky 2001: 4; Clark 1993: 380 – 390]. Так, особливістю російської мови (як, власне, і української) є те, що тут існують два протилежні способи встановлення аналогії між часом і простором, бо рос. „вперед” може означати як „перед цим” (минуле), так і „після цього” (майбутнє). Це пояснюється можливістю подвійного переходу до впорядкованості подій: „архаїчного” й „сучасного” (О. Шмельов). При „архаїчному” підході світ був стабільним, нерухомим, а час – рухомим, таким, що йде або тече повз нього. У цьому випадку те, що відбулося раніше, сприймалось як таке, що йде попереду, а те, що мало відбутися пізніше, – як таке, що йде слідом, за ним, напр.: рос. *время идет, время течет, пришло время, предыдущий день, следующее воскресенье, прошедший год* тощо.

Наведемо приклади УП, які передають семантику „архаїчного” часу: англ. *flow like water through one's fingers* – „швидко минати (час, події тощо)”; нім. *die Zeit vergeht schnell wie im Fluge* – „дуже швидко минає час”; *eine Stunde ist nicht wie die andere* – „усе тече, все міняється”; укр. *біжить як вода по камінню* – „минає безповоротно (про життя, час)”; рос. *время бежит как вода* – „про швидкий перебіг часу”; *пролететь как один день* – „про швидкий перебіг часу”. Ці УП укріплюють думку, що існує синкретизм не лише просторово-часових уявлень, але й суміщення у сприйнятті руху часу та водного потоку, бо в давнину людина розуміла час, як річку (море) (можна простежити, наприклад, зв’язок давньоангл. *kwīt* і давньонім. *(h)wīla* – „час” з українськими лексемами „хвиля” та „хвилина”).

Дослідження темпоральних УП виявило, що „архаїчному” підходу протиставляється теперішнє уявлення про час: час постійний і нерухомий, а людина рухається крізь нього в напрямку від минулого до майбутнього (із сучасним уявленням пов’язані темпоральні вживання прислівників „попереду” та „позаду”), напр.: англ. *(as) steady as time* – „постійний”; *(as) old as time* – „дуже старий / древній (людина, предмет, традиція)” (пор. укр. *старий як свит* – „1) дуже стара людина; 2) що-н. дуже давнє”); нім. *Ansichten wie in der älteren Steinzeit* – „повністю застарілі погляди”; укр. *як у Бога день* – „завжди, постійно”. Показово, що УП із семантикою „сучасного” уявлення про час значно менше. Це може свідчити про те, що переважна частина корпусу УП у зіставлених мовах сформована ще наївно-міфологічною свідомістю людини.

Аналіз темпоральних УП засвідчив, що в різних лінгвокультурах збігаються також хронологічні інтервали, з яких складається астрономічний час: (1) вимірювані (хвилина, година, доба, місяці року, рік, пори року за календарем, календарні дати (релігійні й державні свята) і (2) невимірювані (мить, частини доби, пори року згідно з погодними умовами), напр.: англ. *like one o'clock* – „дуже швидко, миттю”; нім. *wegsein wie Fischers Hund* – „1) бути дуже довго відсутнім; 2) тривалий час бути в пригніченому настрої”; *es hängt ihm wie ein Klotz am Bein* – „покарання затримує на довгий час його кар’єру”; *die Männer wechseln wie das Hemd / die Kleider* – „знайомитися з чоловіками лише на короткий час (про жінок)”; укр. *виглянув як горобець із гнізда* – „з’явився на люди на дуже короткий час”; *як на макову горошину* – „трохи, дуже мало (переважно про час)”; *прийшов як вогню вхопити* – „про короткочасну гостину”; рос. *пройти (пролететь, пронестись) как (один) год* – „про життя, яке швидко й непомітно або інтенсивно пройшло”; *тянуться как год* – „про день, який проходить повільно й одноманітно”. Як бачимо, УП, які передають семантику невимірюваних інтервалів часу, не містять у своєму складі темпоральних конститuentів і відзначаються чітко вираженою етнокультурною маркованістю смислової організації: в німецькій мові узуально закріпився когнітивний сценарій очікування

собакою рибалки свого господаря (на морі рибалки перебували, як правило, два тижні), а в українській мові образом-еталоном швидкого перебігу часу є горобець (асоціації з його швидкими рухами) та макова горошинка (еталон чогось зовсім маленького, незначного, мізерного), що унаочнює тісний зв'язок часового коду культури із зооморфним і фітоморфним субкодами.

Біологічний час виокремлюють за аналогією до біологічних процесів у житті людини. Він пов'язується з ритмами тіла людини та з природними циклами, наприклад, період від народження до смерті можна розбити на такі проміжки – дитинство, молодість, зрілість, старість, напр.: англ. (*as*) *helpless as a new-born baby* – „беззахисний, безпорадний”; нім. *wie neugeboren* – „фізично (і душевно), як нова людина; повний сил”; рос. *как новорождённый* – „людина, яка почувується бадьорою, свіжою, енергійною та молодю”. Зауважимо, що назви пів року й частин доби зараховують до циклічного часу (Ч. Філлмор), а лінійний час, який є пізнішим утворенням, співвідносним з уявленням про розімкнене коло (Ю. Степанов), дослідники пов'язують з просторовою інтерпретацією. Як правило, значеннєві характеристики УП, які передають семантику циклічного й лінійного часу збігаються в різних лінгвокультурах, напр.: англ. *March comes in like a lion and goes out like a lamb* – „дуже мінливий”; *veränderlich wie Aprilwetter sein* – „капризний”; укр. мінливий як весняна погода – „дуже мінливий”; рос. *как (апрельская) погода* – „1) непостійний, мінливий, капризний настрій; 2) непостійна людина, яка швидко змінює свої бажання”. В основі циклічного часу лежать опозиції, які побудовані на аксіологічному протиставленні „добре – погано”, напр.: весна (добре) – осінь (погано), день (добре) – ніч (погано): англ. (*as*) *happy as the day is long* – „дуже щасливий (часто тривалий час)”; (*as*) *black as midnight / night* – „1) дуже чорний (предмет); 2) дуже чорний (шкіра, очі людини); 3) темний (час доби, освітленість); 4) дуже безрадісний, песимістичний, похмурий; 5) підлий, аморальний (про характер)”; укр. *темний як ніч* – „неосвічений, неграмотний”; *змурен как сентябрь (в последних числах)* – „людина, яка має похмурий, незадоволений вигляд”. Зазначимо, що в різних мовах може не збігатися не лише поділ доби на періоди, але й поділ календарного часу на сезони. Зв'язок часу й погоди найбільш наочно виявляється в українській омонімічній лексемі „година”, яка має значення як часу (одиниця виміру часу, що дорівнює 60 хвилинам), так і хорошої погоди, напр.: *уклав як сіно в годину* – „вчасно упорався з чим-н.”. К. Красухін пояснює таку омонімічність на основі виокремленої ним індоевропейської моделі часу – „час як бажання, думка”, тобто „година” бере початок зі спільнослов'янського *godъ (хороший, добрий, корисний) [Красухін 1997: 69 – 70].

В історичному часі поділ на інтервали ґрунтується на основі опозиції „точновимірювані часові інтервали – неточновимірювані часові інтервали”, напр.: рос. *пройти (пролететь, промелькнуть) как одна минута* – „про дуже швидкий, непомітний перебіг часу, які-небудь події

(часто приємні)”; *как будто целая вечность прошла* – „час, що млосно й довго тягнеться (при нетерплячому очікуванні, побоюваннях тощо)”.

Аналіз темпоральних УП свідчить про сумнівність висновку лінгвоконцептологів і лінгвокультурологів [див., напр.: Щербина 2006: 179] про те, що німецькі фразеологічні одиниці (ФО) зі значенням часу підкреслюють такі національні якості німецького народу, як пунктуальність, працьовитість, любов до порядку, вміння робити все вчасно, а в російських ФО простежуються такі національні риси, як легковажне ставлення до часу, пусте витрачання часу, байдкування. Цей висновок є, на нашу думку, поспішним і базується на зовсім нечисленних ФО, що передають легковажне ставлення росіян до часу. Натомість компаративно-фразеологічна картина світу аналізованих етносів підтверджує відому тезу, що час – не просто цінність, але й пріоритетна цінність сучасної людини, тому як у германців, так і у слов’ян цінується пунктуальність, точність, а непунктуальність, запізнення засуджуються, напр.: англ. *(as) regular as clockwork* – „дуже точно, регулярно”; нім. *besser eine Stunde zu früh als eine Minute zu spät* – „на годину спізнився, за рік не доженеш”; укр. *ходить як годинник* – „дуже точний, пунктуальний”; рос. *(точный) как часы* – „дуже точна, пунктуальна й старанна людина”; *(точно) как по расписанию* – „1) хто-н., що-н. рухається / прибуває дуже точно; 2) що-н. здійснюється точно в термін”.

Унікальне поєднання часового й антропоморфного кодів культури простежуємо в англійському енантісемічному УП *(as) big as a minute* – „дуже малий, низький на зріст (дитина)”. Це порівняння не дає змоги точно визначити ставлення британців до часу: по-перше, воно може свідчити про певну байдужість до незначних відрізків часу, а по-друге, – про швидкоплинність життя, про занадто короткий його відтинок, що закладений в одній хвилині. У німецькій мові також функціонує УП, у якому закарбовано лінгвокреативний „дух народу”: *aussehen wie die teure Zeit* – „виглядати блідим і худим”. Його образно-мотиваційна база побудована на грі слів: „die teure Zeit” (дорогий час) – „die Zeit der Teuerung” (ріст цін, дорожнеча).

Таким чином, аналіз УП, які представляють часовий код культури, продемонстрував системно-мережевий устрій ментального світу людини, який є ізоморфним щодо об’єктивного світу. Тісна взаємодія реального й ментального світів виявляється при вивченні УП, у яких закарбована культурна пам’ять певного народу. „Переплетення” культурних кодів, у результаті чого постають ці мовні одиниці, дає змогу ідентифікувати лінгвокреативний „дух” останнього. Значною мірою це засвідчує аналіз специфічних і унікальних УП із семантикою часу. Важливим для зіставно-лінгвокультурологічного дослідження є факт, що, незважаючи на універсальність категорії часу та, відповідно, концепту ЧАС, вербалізація останнього відбувається у британському, німецькому, українському й російському лінгвосоціумах переважно на основі спільних УКАЗ, але домінантними при цьому є етнокультурні смисли, оскільки ми не

ідентифікували універсальних УП. На перспективу залишається зіставно-лінгвокультурологічний аналіз УП антропоморфного коду культури.

Література

Гуревич 1972 – Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / Арон Яковлевич Гуревич. – М. : Искусство, 1972. – 318 с.; **Красухин 1997** – Красухин К. Г. Три модели индоевропейского времени на материале лексики и грамматики / К. Г. Красухин // Логический анализ языка. Язык и время / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М. : Индрик, 1997. – С. 63 – 77; **Маслова 2007** – Маслова В. А. Homo lingualis в культуре : монография / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Гнозис, 2007. – 320 с.; **Мізін 2010** – Мізін К. І. Зіставно-лінгвокультурологічне вивчення усталених порівнянь крізь призму просторового коду культури (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов) / К. І. Мізін // *Językowy obraz świata słowian a kultura*. – Lublin–Rowne : FOR Oros O., 2010. – Т. 2. – S. 11 – 19; **Мізін 2012** – Мізін К. І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / К. І. Мізін. – К., 2012. – 32 с.; **Радченко 2001** – Радченко О. А. Лингвофилософские опыты В. фон Гумбольдта и постгумбольдтианство / О. А. Радченко // *Вопр. языкознания*. – 2001. – № 3. – С. 96 – 125; **Чугунова 2009** – Чугунова С. А. Концептуализация времени в разных культурах : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 „Теория языка” / С. А. Чугунова. – Тверь, 2009. – 44 с.; **Щербина 2006** – Щербина В. Е. Концепт „Время” во фразеологии немецкого и русского языков : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Щербина Валентина Евгеньевна. – Уфа, 2006. – 209 с.; **Яковлева 1994** – Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия) : монография / Екатерина Сергеевна Яковлева. – М. : Гнозис, 1994. – 343 с.; **Boroditsky 2001** – Boroditsky L. Does Language Shape Thought? Mandarin and English Speaker’s Conceptions of Time / L. Boroditsky // *Cognitive Psychology*. – 2001. – Vol. 43. – № 1. – P. 1 – 22; **Clark 1993** – Clark H. Space, Time Semantics and the Child / H. Clark // *Cognitive Development and the Acquisition of Language*. – N.Y. : Academic Press, 1993. – P. 370 – 394; **Miller 1976** – Miller G. A. Language and Perception / G. A. Miller, Ph. N. Johnson-Laird. – Cambridge : Harvard University Press, 1976. – 760 p.

Мізін К. І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов крізь призму часового коду культури: зіставно-лінгвокультурологічний аспект

Ця стаття присвячена зіставно-лінгвокультурологічному аналізу усталених порівнянь англійської, німецької, української та російської мов, які належать до часового коду культури. Це дослідження здійснено на основі нової методики, яка є способом ідентифікації *tertium comparationis* при зіставленні усталених порівнянь. Апробація цієї методики свідчить про наукову новизну пропонуваної розвідки. На основі зіставно-лінгвокультурологічного аналізу усталених порівнянь зіставляваних мов встановлено, що, незважаючи на універсальність категорії часу та, відповідно, концепту ЧАС, вербалізація останнього відбувається у британському, німецькому, українському й російському лінгвосоціумах переважно на основі спільних усталених компаративно-асоціативних зв'язків, але домінантними при цьому є етнокультурні смисли, оскільки не ідентифіковано універсальних усталених порівнянь.

Ключові слова: усталене порівняння, зіставно-лінгвокультурологічний аналіз, часовий код культури, концепт, образ-еталон.

Мизин К. И. Устойчивые сравнения английского, немецкого, украинского и русского языков сквозь призму временного кода культуры: сопоставительно-лингвокультурологический аспект

Эта статья посвящена сопоставительно-лингвокультурологическому анализу устойчивых сравнений английского, немецкого, украинского и русского языков, которые принадлежат к временному коду культуры. Это исследование проведено на основе новой методики, которая является способом идентификации *tertium comparationis* при сопоставлении устойчивых сравнений. Апробация этой методики свидетельствует о научной новизне исследования. На основе анализа устойчивых сравнений сопоставляемых языков выявлено, что, несмотря на универсальность категории времени и, соответственно, концепта ВРЕМЯ, вербализация последнего происходит в британском, немецком, украинском и русском лингвосоциумах преимущественно на базе общих устойчивых компаративно-ассоциативных связей, хотя доминирующими при этом являются этнокультурные смыслы, так как не идентифицировано универсальных устойчивых сравнений.

Ключові слова: устойчивое сравнение, сопоставительно-лингвокультурологический анализ, временной код культуры, концепт, образ-эталон.

Mizin K. I. English, German, Ukrainian and Russian set similes in the light of temporal code of culture: contrastive-linguoculturological aspect

This paper deals with the contrastive-linguoculturological analysis of English, German, Ukrainian and Russian set similes, which belong to the temporal code of culture. This research is conducted on the basis of new method – „model of phraseological systems contrastive-linguoculturological comparison”, which is the way of *tertium comparationis* identification when comparing set similes. The approbation of the method „model of phraseological systems contrastive-linguoculturological comparison” proves the scientific novelty of proposed research. Contrastive-linguoculturological analysis of set similes of compared languages, which represent the time culture code, has shown the system-network structure of the inner (mental) human’s world, which is isomorphic to the external (objective) world. Close cooperation of real and mental worlds is revealed during the study of set similes, where the cultural memory of certain nation is embodied. „Interweaving” of culture codes, especially temporal and spatial where these linguistic units appear, gives an opportunity to identify linguo-creative „spirit” and character of the latter one. To a greater extent, it confirms the analysis of specific and unique set similes with time semantics. Important for our contrastive-linguoculturological study is the fact that, in spite of the universality of the category of time and, therefore, the concept TIME, the verbalization of the latter takes place in British, German, Ukrainian and Russian linguoculture mainly on the basis of common set comparative-associative connections, but ethno-cultural meanings are dominant because we have not identified universal set similes.

Key words: set simile, contrastive-linguoculturological analysis, temporal code of culture, concept, image-model.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

О. І. Неживий (Луганськ)

УДК 811. 161. 2 ' 0 + 929 Петренко

**ПЕРЕСПІВ МИКОЛИ ПЕТРЕНКА
ЛОХВИЦЬКОЇ РАТУШНОЇ КНИГИ**

Серед наукових здобутків видатних учених Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, мовознавців Ольги Михайлівни Маштабей (1922 – 1995 рр.) і Бориса Антоновича Шарпила (1917 – 1996 рр.), особливе місце посідає „Лохвицька ратушна книга другої половини XVII століття” [Лохвицька]. Завдяки науковим розвідкам мовних особливостей ратушних книг Полтавщини [Маштабей 1956; Маштабей 1959; Маштабей 1960; Маштабей 1963; Маштабей 1970], ім'я О. Маштабей згадують і в „Енциклопедії українознавства”, де вміщено персональне гасло про мовознавця [Енциклопедія: 1503]. Починаючи із п'ятдесятих років минулого століття, однією з головних наукових проблем для О. Маштабей стало дослідження пам'яток старого українського ділового мовлення (див. список літератури).

У 1986 році у серії „Пам'ятки української мови” академічного Інституту мовознавства ім. О. Потебні побачила світ „Лохвицька ратушна книга другої половини XVII століття”, яку підготували до видання О. Маштабей, В. Самійленко, Б. Шарпило. В анотації зазначалося, що цю видатну пам'ятку староукраїнської ділової та народнорозмовної мови надруковано вперше. Окрім текстів ратушних справ, упорядники вмістили також ґрунтовну передмову, іменний покажчик і покажчик територіальних та інших власних назв, словник малозрозумілих слів. Хронологічно ратушна книга охоплює період від жовтня 1652 до вересня 1687 року. Тоді сотенне містечко Лохвиця входило з 1649 року по 1658 рік до Миргородського, а з 1658 по 1781 рік до Лубенського полку. Воно належало до ратушних міст, які мали міське управління, хоча й без надання Магдебурзького права [Лохвицька: 7 – 10].

Мету статті вбачаємо в тому, щоб проаналізувати книгу Миколи Петренка „Злочин у сотенному містечку: Лохвицька кримінальна новела другої половини XVII століття” (Львів, 2000), яку ми розглядаємо як переспів мотивів відомої пам'ятки.

Одна з домінуючих мовних особливостей Лохвицької ратушної книги полягає в наповненні тодішнього ділового стилю елементами живого розмовного мовлення. Зміст судових справ, що розглядалися вищим органом місцевого самоврядування, навертає читачів до роздумів про одну з найдраматичніших сторінок у вітчизняній історії, коли, після відомих подій 1654 року, посилювалася експансія сусідньої держави Московії, а одним із засобів збереження державності виступає традиційне судове право українців, базоване здебільшого на Литовському статуті.

„Ця книга належить до моїх найулюбленіших”, – зазначає Микола Петренко в перемові до своєї книжки „Злочин у сотенному містечку: Лохвицька кримінальна новела другої половини XVII століття” (Львів, 2000) [Петренко: 3]. Для цього українського письменника м. Лохвиця є рідним (народився 6 листопада 1925 року). У роки війни він в’язень німецьких концтаборів, а потім шість років перебував на радянських примусових роботах. Закінчив факультет журналістики Львівського державного університету імені Івана Франка. Автор численних книжок поезій, прози, творів для дітей, текстів пісень, перекладів. Живе у душі митця пам’ять про край дитинства – рідну Полтавщину, місто Лохвицю. Їй присвятив вінок сонетів, багато поезій і новел, спогадів, розвідок, повість „Не ступлю на цю землю”.

Отож для Миколи Петренка давні судові справи – це, насамперед, переконлива розповідь про прагнення до державницького життя його предків, а ще пошана до правди й віри, права власності й гідності, моральних засад, одвічних традицій у правилах суспільного співжиття. Книжка сучасного письменника є збіркою кримінальних новел, в основі їхнього змісту покладено переспів ратушних судових справ. Щодо визначення самого поняття переспів, пошлемося на „Літературознавчу енциклопедію” Юрія Коваліва, де зазначено, що це різновид інтертексту, тобто твір, який написаний за певними мотивами, з елементами наслідування стилістики, образної системи, композиції першоджерела, тому і вважається проміжним стосовно перекладу й переробки [Літературознавча II: 202]. Водночас переспіви Микола Петренко – це вже, власне, самостійні літературні твори із самобутньою художньою проблематикою, образною системою, сюжетом, мовностилістичним забарвленням. Перлини народної мови того часу немовби розростаються у високохудожню палітру сучасної української літературної мови. Наприклад, новела „У карти багато не виграєш”, де розповідь починається із припущення про ймовірність переселення у наш час жадібних лохвичан, для яких тепер і наперстки на базарах, і рулетки у казино, і піраміди в банках, і ще чогось такого, що лиш крутим українцям відомо й доступно. „А триста п’ятдесят літ тому у благодатній Лохвиці навіть у карти грати заборонялося, особливо коли на інтерес, щоб не баламутити народ, уберегти молодь від розпусти та гультяйства, щоб не допускати марних надій, наче заможним стати може людина не чесною працею, а шахрайським допуском долі. А кого де заставляли із картами в руках, особливо коли гралося на виграш, то вже суд, то вже й розправа, кому штраф сплатити, кому й під різки лягти, чи й з міста бути вигнаним, прав громадянства позбавитися” [Петренко: 18]. У новелі вдало переплетені мовні скарби минулого (*говорити фальшиво та ложно, свідчив очевидець*) з лексемами, що стали ознакою нашого часу (*наперсточники, круті українці*).

У 1659 році після видатної перемоги гетьмана Виговського над московськими воєводами під Конотопом лохвицький суд розглядав

справу лохвицького отамана та вїта за позовом простого козака, що ті потаємно спорядили і відправили під Конотоп гетьману Виговському обоз із пивом, медом, хлібом і горілкою. Однак суд виніс покарання наклепникам, звинувативши їх у фальшивих свідченнях, тому й закінчує Микола Петренко цю судову новелу риторичним реченням: „Тепер зважуймо, на чийому боці були лохвицькі козаки та міщани – на боці московських воєвод чи гетьмана Виговського?” [Петренко: 6]. Новела сповнена роздумів про значення перемоги гетьмана Виговського над московськими воєводами, у ній сучасне мовлення доповнюють влучно дібрані цитати із пам’ятки, у яких збережено давні дієслівні форми, окремі іменникові, як-от: „Усі три жони почтиві, на котрих шинкарка Шмиглева здавала, відреклися: не знаємо нічого і не відаєм, і в бесіді з нею не сиділисьмо” [Там само].

Ратушний суд найчастіше розглядав справи про завдані матеріальні збитки. Усе частіше тут трапляються випадки наруги від московського війська і простих москалів, і представників царської адміністрації. Чимало справ стосуються захисту честі й гідності лохвицьких громадян, як і самого містечка Лохвиці, адже словесна зневага до рідного міста теж каралася. Пильнувало місцеве самоврядування про дотримання традиційних моральних норм незалежно від майнового чи суспільного стану: пошана до норм права була явищем узвичаєним.

Цікавила Миколу Петренка доля його ймовірних родичів, адже вісім Петренків згадувалися поміж 214 судових протоколів. Аж одинадцять разів згадано Юська Петренка, найімовірніший прапрадід. „Бо решта не були козаками. А от він був. Спершу наче простим, хоча й привітним, потім серед значніших. Ось він кінно вирушає за ярмарковим шапкокрадом – значить, був і при зброї та силі, і в сідлі добре тримався. То якусь справу розслідує. А то вже він, за десять років пізніше, засідає в суді як отаман лохвицький. Суджу, що то була поважна посада. Бо коли в судовому засіданні протоколом фіксувалася участь вїта, двох чи трьох бурмістрів – то отаман козацький вписувався відразу ж за сотником. Значить, щось якби дворянського чину причетного мусив би мати як старшинську відзнаку, пізніше даровану царями. Значить, і ми теж роду значного, вольного. Козацького. То вже пізніше вбиті, втопані в чорнозем, та й геть зігнані з рідного поля – ставали короткошиїми, довгополими, під’яремниками...

От що лишень те ім’я прапрадівське: Юсько. Невдовзі викорінили його із церковних святців московські церковники. А поза всім залишене батькові у його метричній виписці: козак, син козака!..” [Петренко: 50]. Письменник не випадково згадує тут про ім’я *Юст* як варіант імені *Іуст*, яке пов’язують із латинським *Iustus*, що означало ‘справедливий, чесний’ [Трійняк: 159].

Як бачимо, видатна пам’ятка української мови знайшла органічне продовження на ґрунті сучасної художньої словесності, а тому значно розширився її джерелознавчий потенціал.

Література:

Енциклопедія – Енциклопедія українознавства / гол. ред. В. Кубійович. – Л., 1994. – Т. 4. – 1598 с. **Літературознавча** – Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ „Академія”, 2007. – Т. 2 624 с.; **Лохвицька** – Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. : зб. актових документів / підгот. до вид. О. М. Маштабей, В. Г. Самійленко, Б. А. Шарпило. – К. : Наук. думка, 1986. – 219 с.; **Маштабей 1956** – Маштабей О. М. Деякі питання історико-діалектологічного дослідження мови актових документів Полтавщини XVII століття / О. М. Маштабей // Доп. та повідомл. на наук. конф. за 1955 р. Ворошиловградського пед. ін-ту. Секція мови та літератури. – Ворошиловград, 1956. – С. 20 – 22; **Маштабей 1959** – Маштабей О. М. Лохвицькі ратушні книги як джерело для історичної діалектології української мови / О. М. Маштабей // Питання історичного розвитку української мови : тези доп. міжвуз. наук. конф., 15 – 20 груд. 1959 р. – Х. : Вид-во ХДУ, 1959. – С. 67 – 69; **Маштабей 1960** – Маштабей О. М. Деякі морфологічні риси говорів Полтавщини XVII століття / О. М. Маштабей // Середньонадніпрянські говори : зб. ст. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 184 – 203; **Маштабей 1963** – Маштабей О. М. Лохвицька ратушна книга як пам'ятка української літературної мови II половини XVII століття / О. М. Маштабей // Доповіді і повідомлення на звітній наук. конф. за 1962 рік Луганського пед. інституту. Серія філол. науки: Тези. – Луганськ, 1963. – С. 34 – 36; **Маштабей 1970** – Маштабей О. М. До історії українського народнорозмовного мовлення (на матеріалі актових документів XVII ст.) / О. М. Маштабей // Усне побутове літературне мовлення. – К. : Наук. думка, 1970. – С. 25 – 33; **Петренко** – Петренко М. Є. Злочин у сотенному містечку: Лохвицька кримінальна новела другої половини XVII ст. / Микола Євгенович Петренко. – Л. : Ліга-Прес, 2000. – 84 с.; **Трійняк** – Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005 – 509 с.

Неживий О. І. Переспів Миколи Петренка Лохвицької ратушної книги

Серед наукових здобутків видатних учених Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, мовознавців Ольги Михайлівни Маштабей (1922 – 1995 р. р.) і Бориса Антоновича Шарпила (1917 – 1996 р.р.), особливе місце посідає Лохвицька ратушна книга другої половини XVII століття, що побачила світ 1986 року в серії „Пам'ятки української мови” академічного Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні. Її підготували до видання О. М. Маштабей, В. Г. Самійленко, Б. А. Шарпило. Окрім текстів ратушних справ, упорядники вмістили також ґрунтовну передмову, іменний покажчик і покажчик територіальних та інших власних назв, словник

малозрозумілих слів. Хронологічно ратушна книга охоплює період від жовтня 1652 до вересня 1687 року.

Український письменник Микола Євгенович Петренко побачив у давніх судових справах життєві сюжети, на основі яких створив переконливі розповіді про прагнення його предків до державницького життя, а ще пошану до правди і віри, права власності й гідності, моральних засад, одвічних традицій у правилах суспільного співжиття. Його книга „Злочин у сотенному містечку: Лохвицька кримінальна новела другої половини XVII століття” (Львів, 2000) – це своєрідний переспів видатної пам’ятки української мови.

Ключові слова: пам’ятка української мови, переспів, кримінальна новела, джерелознавство.

Неживой А. И. Перепев Николая Петренко Лохвицкой ратушной книги

Среди научных достижений выдающихся ученых Луганского национального университета имени Тараса Шевченко, языковедов Ольги Михайловны Маштабей и Бориса Антоновича Шарпило, особенное место занимает „Лохвицкая ратушная книга второй половины XVII столетия”, которая была опубликована 1986 года в серии „Памятки украинского языка” академического Института языкознания имени А. Потебни. Ее подготовили к изданию О. Маштабей, В. Самийленко, Б. Шарпило.

Кроме текстов ратушных дел, составители включили предисловие, именной указатель и указатель территориальных и других имен собственных, словарь малопонятных слов. Хронологически ратушная книга представляет период с октября 1652 до сентября 1687 года.

Украинский писатель Николай Петренко, уроженец Лохвицы, увидел в древних судебных делах жизненные сюжеты, на основании которых создал убедительные рассказы о стремлении предков к государственности, а еще – уважительном отношении к правде и вере, праву собственности, морально-этическим ценностям, вековым традициям в жизни общества. Его книга „Преступление в сотенном городке: Лохвицкая криминальная новелла второй половины XVII века” (Львов, 2000) – это художественные перепевы выдающейся памятки украинского языка.

Ключевые слова: памятка украинского языка, перепев, криминальная новелла, источниковедение.

Nezhiviy O. I. Nikolay’s Petrenko variation of Lochvitska ratuszna book

Lokhvitsian civic book of the second half of the XVII c., published in 1986 in the series of O. Potebnya Academic Institute of Linguistics „Pamphlet of Ukrainian Language” edition, is in the list of meaningful scientific works of some famous linguists of Luhansk Taras Shevchenko National University,

such as Olha Mykhailivna Mashtabey (1922 – 1995) and Borys Antonovych Sharpylo (1917 – 1996). The Pamphlet was arranged for publishing by O. Mashtabey, V. Samiylenko, and B. Sharpylo. Along with the texts of civic cases, the authors added a fundamental preface, the index of names, the index of areal and proper names, and a word index. The chronology of the civic book comprises the period from October 1652 till September 1687.

For Mykola Petrenko, born in Lokhvytsya, old legal cases are, first of all, compelling stories about striving for a statehood life of his ancestors, as well as a respect to the truth and faith, proprietary and dignity rights, moral principles, ancient traditions in public coexistence rules. He was the author of the book „The Crimes in the centisemal town: Lokhvytsya Crime Novel of the Second Part of the XVII century” (L’viv, 2000).

Ukrainian writer Mykola Yevhenovych Petrenko was born on October 6, 1925 in Lokhvytsya, Poltava region. During World War II he was imprisoned in fascist concentration camp, and then he spent six years in Soviet force labor camp. Having graduated from L’viv Ivan Franko State University, journalist department, he was the author of numerous poetic and prosaic books, pieces for children, texts of songs, and translations. Memories about his place of birth – Lokhvytsya, Poltava region, always lived in the soul of the author. He dedicated to it a sonnet sequence, plenty of poetry pieces and novels, researches and memoirs.

An outstanding pamphlet of Ukrainian language found an organic continuation on the grounds of modern artistic literature and thus its source-studies potential has developed much.

Key words: pamphlet of Ukrainian language, reiteration, criminal novel, source-studies.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

С. Ю. Пампура (Слов'янськ)

УДК 811.1/.2'373.6-115

**Р. РАСК І ПРОБЛЕМИ ЕТИМОЛОГІЇ
ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ**

Суть будь-якої науки важко досягнути без знання її історії. Це стосується й сучасного мовознавства, що є результатом багатовікового історичного розвитку лінгвістичної думки. Численні проблеми сучасної лінгвістики стають краще зрозумілими, якщо звернутися до її далекого або близького минулого, до особливостей її розвитку в різних етнокультурних контекстах.

Наприкінці XVIII ст. у науці формується принцип історизму, виникає й у XIX ст. стверджується погляд на мову як історичне явище, яке розвивається за чіткими законами. Відтепер у лінгвістичних дослідженнях усе більше уваги приділено не стільки спільному, універсальному в мовах, скільки відмінностям між мовами (і різним станам певної мови за часом).

Отже, у кінці XVIII ст. – на початку XIX ст. був накопичений величезний фактичний мовний матеріал, який наочно засвідчував спорідненість окремих мов і навіть груп мов. Потрібно було створити нові засоби, прийоми дослідження споріднених мов з метою відтворення їх історії не тільки в найближчий, зафіксований пам'ятками період, а й у незадокументований період їх існування. Такі завдання й поставили перед собою засновники порівняльно-історичного мовознавства, особливе місце серед яких посідає датський учений Расмус Раск (1787 – 1832), який, за словами В. Томсена, „є одним із зачинателів переходу до нової епохи в усьому мовознавстві та має повне право бути зарахованим до його засновників” [Томсен 2004: 51].

Расмус Раск у хронологічному відношенні міг би посідати перше місце серед засновників порівняльно-історичного мовознавства, адже він раніше за Боппа вказав на чільну роль граматичної будови в мовному устрої (у „Підручнику з ісландської або давньопівнічної мови”, 1811), а в 1814 р. написав „Дослідження походження давньопівнічної, або ісландської мови”, у яких визначив сутність етимології, її завдання („дійсне пояснення мови, завдання якого пояснювати не тільки окремі слова, але й їх відмінювання, дієвідмінювання та всю будову мови”) [Там само: 52].

Певний інтерес для подальшого розвитку науки про мову становить методика дослідження, яку Р. Раск застосує в цій праці. Вона зводиться до послідовного порівняння ісландської мови з іншими, що зумовлює встановлення ступеня спорідненості порівнюваних мов. Р. Раск порівнює ісландську мову з територіально близькими мовами – гренландською, кельтською, баскською, фінською – і доводить, що між ними немає схожості, за винятком кількох слів, і, відповідно, немає спорідненості. Потім він переходить до слов'янської та литовської мов і визначає місце

кожної, показуючи їх як певні гілки індоєвропейської сім'ї. У цій праці Р. Раск установлює ті методичні критерії, якими має користуватись дослідник, який намагається довести або спростувати спорідненість мов [Амирова 2005: 250 – 251].

За Р. Раском, існують дві сторони мови: перша з них – це „груба й вільна матерія”, без якої мова взагалі не існує (лексика), друга складається з різноманітних форм і зв'язків (граматика). Досліджуючи спорідненість мов, необхідно зважати на обидві ці сторони, особливо не забувати про граматику, тому що „лексичні відповідності є в найвищому ступені ненадійними. При спілкуванні народів один з одним неймовірно велика кількість слів переходить з однієї мови в іншу незалежно від характеру походження й типу цих мов”. У той час граматичні відповідності є значно більш надійною ознакою спорідненості мов, „адже відомо, що мова, яка змішується з іншою, надзвичайно рідко або, вірніше, ніколи не переймає форм відмінювання та дієвідмінювання в цієї мови, але, навпаки, скоріше втрачає власні” [Раск 1964: 41]. „Мова, яка має найбільш багату формами граматику, є найменш змішаною, найбільш первинною за походженням, найдавнішою та найближчою до першоджерела” [Там само].

Р. Раск першим розмежував класи лексики, які мають значення для компаративістики. Досліджуючи приналежність мови до певної групи мов, на його думку, необхідно вивчати „найістотніші, матеріальні, необхідні й первинні слова, які становлять основу мови”, оскільки вони є найбільш показовими для встановлення спорідненості. Не можна досліджувати спорідненість мов на основі лексики, яка виникла „не природним шляхом”, тобто запозичувалася в результаті якоїсь спільної діяльності народів (освіта, наука, торгівля); формування цієї частини мови залежить від безлічі обставин, які можуть бути вивчені тільки історично. Тільки з їх допомогою можна встановити, чи запозичав народ такі елементи безпосередньо з іншої мови, чи сам створював їх. Р. Раск зазначає, що займенники та числівники зникають останніми при змішуванні з іншою неоднорідною мовою. Наявність у двох мовах відповідностей саме в таких словах і в такій кількості, яка дозволяє вивести правила пересування звуків, указує на наявність споріднених зв'язків між цими мовами [Там само: 42]. Таке розмежування лексики й тепер використовує порівняльно-історичне мовознавство.

Залучення словникових свідчень для доведення спорідненості мов приводить Р. Раска до формулювання одного з найважливіших понять порівняльного мовознавства, до поняття регулярних звукових відповідностей, до потреби встановлення „буквених переходів”, тобто закономірних звукових відповідностей в однокореневих словах і формах споріднених мов. Таким є встановлений Р. Раском закон пересування приголосних у германських мовах типу *p, t, k – f, p, h* (лат. *pater* – давньоісл. *fadir* батько, лат. *tu* – давньоісл. *pu* ти, лат. *cornu* – давньоісл.

horn rig), така ж регулярність спостерігається і для *d, g* та *bh, dh, gh*, яким відповідають *t, k* та *b, d, g*.

Р. Раск звертає увагу на те, як слова можуть змінювати своє значення. У якості прикладу вчений описує, як змінювалося значення латинського слова *hostis* (яке мало нейтральне значення „чужа людина”) в слов'янських мовах: рос. *гость*, готськ. *gast*, исл. *gestr*, при збереженні в латинській мові значення „ворог”.

Досить докладно Р. Раск описує розпізнавальні ознаки питомої та запозиченої лексики. Він зазначає, що коли одне й те ж слово трапляється в багатьох мовах, то слід уважати, що воно належить тій мові, у якій має найбільш необхідне, матеріальне, загальне значення, напр.: шведськ. *pojke*, датськ. *paag* (хлопчик) походять від фінськ. *poica* (син, хлопчик), тому що там воно має більш поширене, давнє й необхідне значення [Там само: 45].

Якщо в межах однієї групи слово трапляється в одній або кількох мовах і є невідомим для інших мов цієї групи, але часто наявне в іншій групі мов, яка має спільні межі, то слід уважати, що слово перейшло з другої групи мов у першу.

Якщо слово вживають ізольовано в одній мові, без будь-яких явних зв'язків і без похідних слів або з невеликою їх кількістю і, навпаки, в іншій мові має виразні зв'язки (якщо воно є похідним або складноутвореним) або має ряд похідних, то можна вважати, що таке слово перейшло з другої мови в першу, напр.: исл. *kinork*, датськ. *kjönrög* – сажа з нім. *Kien-rusz* – сажа (смолиста) [Там само: 45].

Якщо слову притаманні форми змін, які існують у мові певної групи, і таке слово вжито в іншій мові, будова якої не має форм відмінювання та дієвідмінювання, необхідних для слова, то з найвищим ступенем вірогідності це слово перейшло з останньої мови в першу. Так, исл. *gamall, gömul, gamalt*, датськ. *gammel* – старий – не має ступенів порівняння (форми *ældre* – старіший, *ældst* – найстаріший – утворені від іншого слова – нім. *alt, älter, ältest*), тому воно, можливо, є похідним від давньоєврейського *elm* [Там само: 46].

При порівнянні слів Р. Раск указує на необхідність відокремлювати корінь від інших частин слів. Якщо корені збігаються, то спорідненість слів безперечна, якими б несхожими не були похідні склади або закінчення. Але особливу увагу слід привернути тому, щоб не зруйнувати, не порушити сам корінь, що призведе до помилкових висновків. Порівнюючи корені слів, Р. Раск застерігає від можливості змішати неспоріднені слова або сплутати корінь слова в його найдавнішій формі з новим і поширеним словом в іншій мові й указує на необхідність зважати на значення порівнюваних слів, які мають бути пов'язаними; якщо ж значення в одному слові цілком стороннє, то ці слова неспоріднені.

Отже, методику порівняння мов Р. Раска можна звести до трьох основних критеріїв:

- становлення граматичних відповідностей;
- установлення тотожності певного, найбільш істотного, матеріального, первинного шару лексики;
- установлення наявності в порівнюваних мовах рядів закономірних звукових переходів (за термінологією самого вченого – „правил буквених переходів”).

Р. Раск довів схожість германських мов з грецькою, латинською та балто-слов'янськими мовами й висловив низку положень, які є актуальними й до нашого часу. Зокрема, він писав: „жоден засіб пізнання походження народів та їхніх родинних зав'язків у сивій давності, коли історія залишає нас, не є таким важливим, як мова” [цит. за: Иванова 2006: 31]. Наскільки важливим виявився третій критерій, підтверджено тим фактом, що „фонетичні відповідності” набули першорядного значення в системі доказів порівняльно-історичного дослідження [Амирова 2005: 252]. Формулювання чітких фонетичних законів, що мали місце в історії тієї або тієї мови та дали певні наслідки, стало важливим науковим критерієм відмежування питомої лексики від запозиченої та виявлення джерела запозичення. Установлення звукових відповідностей між індоєвропейськими мовами та історичних фонетичних законів, що лежать в основі компаративістики, стало наслідком порівняння давніх лексем цих мов і висунення гіпотези про їхню спорідненість, тобто наслідком етимологічних операцій. Своєю чергою, фонетичні закони, а також установлені мовознавцями закономірності розвитку мови (зокрема, тези про безперервність та наступність у розвитку мови, про еволюційний характер цього процесу) стали методичним фундаментом етимології.

Література

Амирова 2005 – Амирова Т. А. История языкознания: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Т. А. Амирова, Б. А. Ольховиков, Ю. В. Рождественский ; под ред. С. Ф. Гончаренко. – 2-е изд., стер. – М. : Академия, 2005. – 672 с.; **Иванова 2006** – Иванова Л. П. Курс лекций по общему языкознанию : науч. пособие / Л. П. Иванова. – Киев : Освита України, 2006. – 312 с.; **Раск 1964** – Раск Р. Исследование в области древнесеверного языка, или происхождение исландского языка // Звегинцев В. А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях / В. А. Звегинцев. – 3-е изд., доп. – М. : Просвещение, 1964. – Ч. 1. – С. 40 – 51; **Сусов 1999** – Сусов И. П. История языкознания : учеб. пособие для студентов старших курсов и аспирантов / И. П. Сусов. – Тверь : Тверской гос. ун-т, 1999. – 292 с.; **Томсен 2004** – Томсен В. История языковедения до конца XIX века. Краткий обзор основных моментов : учеб. пособие / В. Томсен ; пер. с нем. Р. И. Шор. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 160 с.

Пампура С. Ю. Р. Раск і проблеми етимології індоєвропейських мов

У статті розглянуто проблеми етимології індоєвропейських мов у інтерпретації Р. Раска. Визначена роль його наукової діяльності для європейської лінгвістики та її вплив на подальший розвиток порівняльно-історичного мовознавства. Подано детальний аналіз методики етимологічного аналізу, запропонованої вченим у праці „Дослідження походження давньопівнічної, або ісландської мови” (1818), у якій учений доводить спорідненість німецької, грецької, латинської та балто-слов'янських мов. Р. Раск першим розмежував класи лексики, які мають значення для компаративістики. Залучення словникових свідчень для доведення спорідненості мов приводить Р. Раска до формулювання одного з найважливіших понять порівняльного мовознавства, до поняття регулярних звукових відповідностей і до встановлення закону пересування приголосних у германських мовах. Описані критерії відмежування питомої лексики від запозиченої, запропоновані Р. Раском, є актуальними й у сучасному мовознавстві.

Ключові слова: порівняльно-історичне мовознавство, спорідненість мов, граматичні відповідності, етимологізація запозичень, фонетичні закони.

Пампура С. Ю. Р. Раск и проблемы этимологии индоевропейских языков

В статье рассматриваются проблемы этимологии в интерпретации Р. Раска. Определена роль его научных исследований для европейской лингвистики и их влияние на дальнейшее развитие сравнительно-исторического языкознания. Дан детальный анализ методики этимологического анализа, предложенной ученым в работе „Исследование в области древнесеверного языка, или происхождение исландского языка” (1818), в которой учений доказывает родство немецкого, греческого, латинского и балто-славянских языков. Раск первый разграничил классы лексики, которые имеют значение для компаративистики. Использование материалов словарей для доказательства родства языков приводит Р. Раска к формулированию одного из самых важных понятий сравнительно-исторического языкознания, понятия звуковых соответствий и установлению закона передвижения согласных в германских языках. Описаны критерии разграничения исконной и заимствованной лексики, предложенные Р. Раском, которые являются актуальными и в современном языкознании.

Ключевые слова: сравнительно-историческое языкознание, родство языков, грамматические соответствия, этимологизация заимствований, фонетические законы.

Pampura S. Yu. R. Rask about the problems of etymology of Indo-European languages

The article deals with R. Rask's research of the problems of etymology of Indo-European languages. There analyzed the significance of his scientific research for the European linguistics and its influence on the development of the science about language. In the centre of our attention is his work „Researches in the field of the ancient northern language, or the Icelandic language origin” (1818), in which the scientist proves the affinity of German, Greek, Latin and Balto-Slavic languages. Special attention is paid to Rask's methodology of the etymological analysis. Rask was the first to establish the classes of words significant for comparative linguistics. Using the data of dictionaries to prove the affinity of the languages resulted in establishing one of the most important notions in linguistics, the notion of the sound equivalences in the languages and defining the First Germanic Sound Shift or the Rask's rule. The criteria of dissociation of original and borrowed words proposed by R. Rask and still used in modern linguistics are thoroughly studied. With Rask's examples there demonstrated step-by-step analysis of the origin of words in Icelandic and different Indo-European languages. Grammatical equivalences, establishing of identity for a certain, the most essential class of words and phonetic rules assumed as a basis of the comparative method were established in the result of some etymological studies. In turn, the phonetic rules and regularities in the language development made the ground for etymological researches.

Key words: comparative-historical linguistics, affinity of languages, grammatical equivalence, etymology of borrowings, phonetic rules.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Ніколаєнко І. О.

О. О. Петрушенко (Хмельницький)

УДК 811.161.2'42

**МЕТАФОРИЗАЦІЯ ТЕМПОРАЛЬНОЇ НОМІНАЦІЇ *ДЕНЬ*
У МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ
II ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ**

Дослідження метафори перебуває в площині традиційних лінгвостилістичних студій і передбачає поєднання семантичного, граматичного та стилістичного аспектів у вивченні цього явища.

У сучасній мовознавчій літературі метафора кваліфікована як „семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця” [Русанівський 2000: 307]. Отже, метафоричні слововживання ґрунтуються на специфічному характері лінгвістичної природи слова, що уможливорює експлікацію імпліцитної аналогії, порівняння менш відомого означуваного з відомим, уже актуалізованим у мовному досвіді. Ці чинники визначають динамічний аспект семантики мовних одиниць (семасіологічний аспект) та умотивовують використання метафори як ефективного засобу вторинної оказіональної номінації (ономасіологічний аспект).

Варто зазначити, що засадничі принципи відповідної теорії сформульовані у працях О. Потебні, В. Виноградова, В. Русанівського, О. Тараненка, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Л. Пустовіт, Л. Ставицької та ін.

Є. Вольф свого часу стверджував, що при аналізі місця денотата у мовній картині світу виявляється оцінність семантики іменника [Вольф 1988: 58]. Отже, з'ясування мовно-естетичної природи темпоральної номінації *день* як репрезентанта категоріального поняття *час* доповнить загальний опис представленої в сучасній українській поезії мовної картини світу.

Метою нашої розвідки є з'ясування механізмів метафоризації темпоральної номінації *день*, реалізованих у словнику української поезії II половини XX ст. Відповідно до мети поставлено такі завдання:

1) простежити механізми метафоризації темпоральної номінації *день* на матеріалі мови української поезії II половини XX ст.;

2) розглянути основні структурні та семантичні типи метафор, які відбивають усталені та індивідуально-авторські вектори освоєння й стилістичної реалізації цієї номінації;

3) з'ясувати асоціативно-образний та експресивно-оцінний потенціал темпоральної номінації *день* у словнику української поезії II половини XX ст.;

У мові української поезії другої половини XX ст. назва частини доби *день* функціонує як семантично й експресивно навантажена поетична номінація. Її лексико-семантичне розгортання та емоційно-

експресивний розвиток відбуваються з опертям на пряме лексичне значення „частина доби від сходу до заходу сонця, від ранку до вечора” [СУМ II: 243].

Варто зазначити, що на понятійній ознаці *швидкість перебігу часу* оформлені індивідуально-авторські образи *чвалали дні* – „час іде повільно”: *Чвалали дні повільно, як віки* (Б. Олійник) та *дні мчать, дні мигтіли* – „час минає швидко”: *Дні мчать у непам'ять* (І. Драч); *Мигтіли дні, як п'яти марафонця* (Л. Костенко).

І традиційні, і нові засоби лексико-семантичного вираження значення „час минає” демонструє дієслівна сполучуваність іменника *день*. Так, окрім звичних висловлень *день минає, дні ідуть, спливають: Йдуть зимові дні* (Д. Павличко), поети 60-х рр. активно розвивають нові напрямки дієслівної сполучуваності та стимульовані ними нові семантичні зв'язки: *Розплелись, розсипались, розпались, наче коси, вересневі дні* (Д. Павличко).

Метафоризувальну функцію щодо номінації *день* виконує також дієслово *народжуватися*. Пор.: *Народиться день із новим неспокоєм* (М. Руденко); *...соняшники гукають:/ приготували купіль/ прагнуть шорткими устами/ щоб день народився* (В. Вовк). Предикативна метафора *день народився* в цьому разі актуалізує значення „день починається”.

Виконане дослідження дає підстави стверджувати, що темпоральна ознака *кінець дня* у мові аналізованої поезії має і динамічно-дієслівний, і статично-означальний типи текстового вияву. До першого зараховуємо сполуки іменника *день* з дієсловами *гаснути, згасати, чахнути, хилитися, облітати, линяти, в'янути, посіріти*. Вони демонструють видобування з лексичної семантики іменника *день* нових значеннєвих нюансів, відтінків, конкретизованих в оказіональній сполучуваності: *Гасне день і видно руку сонця* (Д. Павличко); *А день згасав* (Б. Олійник); *Але даремно, мабуть, я чекаю/ Згорає день. Відчинене вікно* (В. Голобородько); *Люди гупали кайлом в оранжеві брили,/ Люди шквально горіли, щоб день не зачах* (І. Драч); *Хилився день* (Б. Олійник); *А дні облітають* (Б. Олійник); *Линяють дні* (Б. Олійник); *День зів'яв і посірів* (І. Світличний).

Акцентуємо увагу на тому, що з опорою на семантику дієслова оформлюються також змістово ускладнені асоціативні комплекси з іменником *день* (*днина*), які увиразнюють динаміку ліричної ситуації: *Осілля днина опуска чоло* (Б. Олійник); *...день до берега припав* (В. Стус); *Кожний день зачинається тяжкою рипучою лядою* (І. Драч); *Зігнувся день, мов золота підкова* (В. Стус). Подані слововживання повному розкривають внутрішню форму номінації *день*, розвивають і поглиблюють її.

Варто вказати, що у деяких індивідуально-авторських контекстах темпоральна ознака *кінець дня* оригінально актуалізується при взаємонакладанні, перетині семантики іменника *день* та значеннєво

неконтактних із ним в узусі прикметників *обмолочений, скошений, осклілий*. Пор.: *Обмолочений день спочива* (І. Драч); *У присмеркові доброї дібровості пшеничний присмак скошеного дня* (Л. Костенко); *Останнє спинання осклілої днини* (В. Стус). Цілком очевидно, що в цьому разі семантичний центр образотворення зміщений на епітетну ознаку.

Установлено, що виразнішу конотацію мають художні означення, які відбивають особливості психологічного сприймання часового проміжку *день*: *Тоскний день зими* (Б. Олійник); *Бігла стежка в далеч і губилась./ А мені у безтурботні дні/ Назавжди, навіки полюбились/ Ніжні і замріяні пісні* (В. Симоненко); *Та ж перейду, як пережду./ холодну мжичку днів оскомних* (І. Калинець); *День був якийсь непевний./ Щось на колах округ бродило/ Незримо, хижє й обережне* (Б. Олійник); *Дивний той день. Безликий./ Ні праведний, ані грішний* (Б. Олійник).

Виконане дослідження дає підстави стверджувати, що традиційно продуктивний напрямок метафоризації темпоральних понять – це репрезентація номінованих ними часових відрізків через запахові та звукові образи. Група одоративних мовно-естетичних трансформацій номінації *день* кількісно нечисельна: *І днина гріється благоухання/ над ватрами софійських злотних бань* (Д. Павличко); *День ледь фіалками запах* (І. Драч). Натомість образи звукового наповнення мають різні типи семантико-граматичного оформлення. Так, формування розгорнутих, багаточленних асоціативно-образних рядів, що виникли на ґрунті асоціативності понять *час – звук*, засвідчують контексти, у яких часономен *день* утворює:

- генітивну метафору з іменником *грім*: *У громі дня* (Л. Костенко);
- предикативні метафори з дієсловами *ляцати, дзвеніти, трубіти*: ... *ляцали дні пташиною в верховітті* (В. Вовк); *день дзвенить, мов арфа* (І. Світличний); *Коли затрубить день* (Д. Павличко); *День озветься грізною трубою* (Д. Павличко).

Установлено, що опредметнення абстрактної часової семантики зазвичай відбувається в структурах генітивної метафори через контекстне поєднання іменника *день* із компонентами лексико-тематичних груп:

- „побутовизми”: *В кишенях дня, залатаних терпінням./ я кулаки до смерті донесу* (Л. Костенко); ... *перебираю в пальцях/ фальшиві монети днів* (Ю. Тарнавський); *В дубову скриню споминів складала/ на кладці випрану білизну днів* (Б. Бойчук); *Чи жалко вам за мокрою білизною днів* (Ю. Тарнавський);

- „соматизми”: *І миготить./ як ошелешене, більмисте око дня* (В. Стус); *Вростати цупко в сухожилля днів* (І. Світличний).

- „назви одягу”: *Під матовим шалем дня/ розчесані хмари ... повисли* (Ю. Коломієць).

Асоціативність часового проміжку *день* із рослиною чи частиною рослини виражається через їх ситуативне ототожнення:

– у предикативних метафорах: ... *дні ростуть між тобою і мною* (Ю. Тарнавський);

– у структурах порівняння: *Синіє день, як пізні капуста* (Л. Костенко); *Та щоб росли дубами дні, / Не рюмсали, мов верби* (М. Осадчий); ... *божий день хилить голову / соняшником до заходу* (В. Вовк); *Із dna на дзитах світла – стовбур / дня іде* (Е. Андрієвська).

Виразу національну маркованість відзначаємо в зафіксованих у мовистиках В. Вовк та Б. Бойчука порівняннях, що розгортають лексико-асоціативні ряди *день – соняшник*, *день – коноплі*: *Схилився день до заходу, як соняшник* (В. Вовк); *Дні для мене довгі, мов коноплі* (Б. Бойчук).

Мовно-естетичний розвиток часономена *день* у поетичних текстах другої половини ХХ ст. продуктивно забезпечує семантична модель персоніфікації, що передбачає „перенесення ознак і властивостей людини, істоти на неживі предмети, явища та абстрактні поняття”. Залежно від типу метафоризації ознаки, розмежовуємо перенесення зооморфного та антропоморфного характеру.

Варто зазначити, що зооморфна метафоризація частини доби *день* реалізується в структурах:

– епітетних: *День золоторогий / по надрах сколовся* (В. Стус); *Чотирикрилий день відмайоріє* (В. Стус);

– метафоричних: ... *розправив крила, розігрівся день* (І. Драч); ... *дні волочать тіло, прив'язане хвостами, поволі по дорогах* (Ю. Тарнавський); *Вмостився день на сідалі* (Б. Олійник);

– порівняльних: *Зимовий день стоїть, як білий віл, і лоскотно мені обличчя лиже* (Д. Павличко); *Мої дні / Розбігаються, / як вівці без пастиря* (В. Вовк); *День вийшов білою чайкою* (В. Вовк); *О дні мої – роями бджіл / гуділи смертно і медяно* (В. Стус).

Антропоморфізація частини доби *день* здійснюється за рахунок текстової репрезентації абстрактної часової семантики через притаманні людині ознаки:

– зовнішності: *Син білявого дня і чорнявої ночі* (Л. Костенко); *Кульгавий день / увійде в темінь* (В. Стус); *Холодні кульбаби кинутих осель / Туляться до щік напівчорного – напівбілого дня* (В. Голобородько); ... *серед гладких днів / із синіми щоками* (Ю. Тарнавський);

– фізичного стану: *Вже день закрив утомлені повіки* (Б. Бойчук);

– рис характеру або емоційно-психологічного стану: *Дні похливі і невтішні, і лаконічні, точні дні, / І дні, мов глечики з Опішні...* (І. Драч); *Дню мій неситий! / Як мені в раю пекла твої болять* (І. Драч); ... *раптом у гаморі магазиннім / все спалахнуло, аж день злякався* (І. Драч);

– інтелектуальні, фізіологічні властивості та фізичні дії людини: *День ...гляне по кривках/ і заважається* (В. Стус); *День жорстоко сміється* (Б. Олійник); *...дні ідуть довгими рядами,/ положивши один одному руки на плече* (Ю. Тарнавський).

Лінгвопоетична практика другої половини ХХ ст. свідчить про істотне мовно-естетичне оновлення темпоральної номінації *день*. Відповідний образ, фіксований у всіх авторських мовостіях, належить до пласту найуживаніших у мові поезії зазначеного періоду й демонструє систему стійких асоціативних зв'язків та широку палітру виражальних функцій. Потрапляючи у річище функціонально-естетичних трансформацій, аналізована темпоральна номінація зазнає суттєвої модифікації традиційної семантики й актуалізує нові напрямки метафоричних переосмислень. Входячи до складу метафоричних конструкцій різного типу, номінація *день* виявляє ознаки концептуального поетоніма, розширює межі традиційної лексичної сполучуваності, відбиває особливості авторського світосприйняття та формує один з найобширніших фрагментів національної мовно-часової картини світу.

Здійснене дослідження дає підстави стверджувати, що визначальними характеристиками виявлених метафоричних структур, які відтворюють поетичну продуктивність та функціональність темпоральної номінації *день* у мові сучасної української поезії, є оказіональна образність, високий ступінь експресивної оцінності та конотованості. Найбільш активне розширення її традиційного семантичного обсягу відбувається у межах епітетних, генітивних і предикативних метафоричних структур. Найвиразнішим вектором мовно-естетичної трансформації потрібно визнати антропоморфізацію.

Література

- Вольф 1988** – Вольф Е. М. Метафора и оценка / Е. М. Вольф // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 52 – 65;
Єрмоленко 1999 – Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко – К. : Довіра, 1999. – 431 с.;
Кравченко 1996 – Кравченко А. В. Когнитивные структуры пространства и времени в естественном языке / А. В. Кравченко // Известия РАН. – 1996. – Т. 55. – С. 38 – 47. – (Сер. літератури і мови);
Пустовіт 2009 – Пустовіт Л. О. Словник української поезії другої половини ХХ ст. : монографія / Л. О. Пустовіт. – К. : Рідна мова, 2009. – 243 с.;
СУМ 1970 – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11;
Толстая 1987 – Толстая С. М. К соотношению христианского и народного календаря у славян : счет и оценка дней недели / С. М. Толстая // Языки культуры и проблемы переводимости. – М. : Наука, 1987. – С. 154 – 168;
Русанівський 2000 – Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

Петрушенко О. О. Метафоризація темпоральної номінації *день* у мові української поезії II половини XX століття

У статті простежено механізми метафоризації темпоральної номінації *день* на матеріалі мови української поезії II половини XX ст. Розглянуто основні структурні та семантичні типи метафор, які відбивають усталені та індивідуально-авторські вектори освоєння й стилістичної реалізації цієї номінації. Окреслено асоціативно-образний та експресивно-оцінний потенціал темпоральної лексеми *день* у словнику української поезії II половини XX ст. Доведено, що визначальними характеристиками виявлених метафоричних структур, які відтворюють поетичну продуктивність темпоральної номінації *день* у мові сучасної української поезії, є оказіональна образність, високий ступінь експресивної оцінності та конотованості. Найбільш активне розширення її традиційного семантичного обсягу відбувається у межах епітетних, генитивних і предикативних метафоричних структур.

Ключові слова: темпоральна номінація, метафоризація, структурно-семантичні типи метафор, мовно-часова картина світу, семантична модель персоніфікації, антропоморфізація.

Петрушенко О. А. Метафоризация темпоральной номинации *день* в языке украинской поэзии второй половины XX века

В статье представлены механизмы метафоризации темпоральной номинации *день* на материале языка украинской поэзии второй половины XX века. Рассмотрены основные структурные и семантические типы метафор, отражающих общепринятые и индивидуально-авторские векторы освоения и стилистической реализации этой номинации. Определены ассоциативно-образный и экспрессивно-оценочный потенциал темпоральной лексемы *день* в словаре украинской поэзии второй половины XX века. Доказано, что определяющими характеристиками выявленных метафорических структур, которые воспроизводят поэтическую продуктивность темпоральной номинации *день* в языке современной украинской поэзии, является окказиональная образность, высокая степень экспрессивной оценки и конотативности. Наиболее активное расширение ее традиционного семантического объема происходит в пределах эпитетных, генитивных и предикативных метафорических структур.

Ключевые слова: темпоральная номинация, метафоризация, структурно-семантические типы метафор, культурно-временная картина мира, семантическая модель персонификации, антропоморфизация.

Petrushenko O. O. Metaphorization of temporal nomination *day* in the language of Ukrainian poetry of the second half of the twentieth century

The mechanisms of methaphorization of temporal nomination *day* on the basis of Ukrainian poetry of the second half of the twentieth century is traced in this article. The basic structural and semantic types of metaphors that reflect the established and individual and authors vectors and stylistic realization of this nomination are considered. The associative and imaginative and expressive-evaluative potential of temporal nomination *day* in the dictionary of Ukrainian poetry of the second half of the XX century is outlined. It has been proved that the defining characteristics of detected metaphorical structures that reflect the poetic performance of temporal nomination *day* in the modern Ukrainian poetry are occasional imagery, a high degree of expressive value and connotation. The most active expansion of its traditional semantic volume takes place within epithet, genitive and predicate metaphorical structures. It has been determined motivational bases and textual functions of the metaphorical structures which reflect the textual topicality and functionality of temporal nominations in Ukrainian poetry of the second half of the XX century and illustrate particularity of the national type national type of image. Also, it has been found that the processes of epithetyrization and metaphorization provide the most productive development of appropriate lexico-semantic microfield (including the structure of predicative and genitive metaphor) and stylistic comparison mechanisms. The most expressive vector of language and aesthetic transformations is antropomorphization. In general, it has been proved that scrutinized linguistic creation of Ukrainian poets of the second half of the XX century is described as associative-shaped creative system, orientated towards the semantic compression of temporal nominations as core components of poetic phrases.

Key words: temporal nomination, metaphorization, structural and semantic types of metaphors, linguistic and temporal picture of the world, semantic model of personification, antropomorphization.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Леснова В. В.

О. В. Піскунов (Слов'янськ)

УДК 811.161.1'373

ФОНЕТИЧНИЙ ЗАКОН І АНАЛОГІЯ В КОНЦЕПЦІЇ ВЧЕНИХ КАЗАНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ

У компаративістиці другого періоду (70-і рр. XIX ст. – 30-і рр. XX ст.) процедура лінгвістичної реконструкції набуває значного вдосконалення. Варто зазначити, що спеціального дослідження, присвяченого темі фонетичного закону і аналогії у працях учених Казанської лінгвістичної школи, в компаративістиці немає. Це зумовлює актуальність обраної теми.

Метою нашої статті є висвітлення відповідного кола питань щодо фонетичного закону й аналогії в теоретичному та в практичному аспектах на матеріалі студій учених Казанської лінгвістичної школи.

Треба підкреслити, що вивчення фонетичних умов, за яких відбувалися ті або ті звукові зміни, є характерною особливістю і Казанської, і Московської шкіл. Як відзначає В. Глущенко, важливим моментом в порівняльно-історичному мовознавстві другого періоду стала вимога з'ясування дії фонетичних законів і аналогії [Глущенко 1998: 15].

На думку В. Постовалової, ідея фонетичного закону є значним кроком у трактуванні сутності та характеристик мовних регулярностей [Постовалова 1978: 128].

В. Журавльов високо оцінює думку про регулярність та безвинятковість фонетичних законів [Журавлев 1986: 29]. Як відомо, учення про фонетичні закони та аналогію плідно розробляли молодогораматика. Вони визнавали принципову роль фонетичних законів та аналогії: „Тільки той, хто точно враховує дію звукових законів, на розумінні яких базується вся наша наука, знаходиться на твердому ґрунті у своїх дослідженнях” [Остгоф, Бругман 1964: 194 – 195]. Отже, молодогораматика намагалася вивчити сутність фонетичних змін, застосовуючи фонетичні закони й аналогію. На думку Й. Шмідта, що аналізував роботи свого сучасника А. Шлейхера, усі звукові зміни відбувалися під дією „фонетичних законів, які діяли без виключення, і перехресних з ними неправильних аналогій” [Дельбрюк 2003: 51]. За словами Б. Дельбрюка, А. Шлейхер указував на „фонетичні закони, які діють без винятків, але це не свідчить про те, що він не визнавав ніяких інших законів, крім діючих без винятків” [Там само].

І. Бодуен де Куртене піддає критиці молодогораматичне трактування фонетичного закону: мовознавець взагалі заперечує існування звукових законів і молодогораматичне порівняння мови з організмом, а мовознавства – з природничими науками (це є „пустою фразою”) [Бодуэн де Куртене 1963, т. 1: 35 – 43]; існування звукових законів було б можливе лише за умови „не визнання великої кількості особистостей, колективності, соціального життя, обміну мовним мисленням між

індивідами” [Бодуэн де Куртенэ 1963, т. 2: 329]. Мовознавець висунув наступне розуміння фонетичного закону, коли „однорідність і регулярність, яка виявляється у вузькій сфері індивідуальної церебрації і в мовному спілкуванні, слід розглядати не як залежність, яку охоплює точна формула фонетичного закону, а лише як статистичну констатацію факту збігу в деяких умовах, що існують у частині соціально-мовного спілкування” [Там само, т. 2: 202]. Так звані „фонетичні закони”, на думку лінгвіста, це є лише „констатація того, що відбувається на поверхні явищ”, а „дійсні „закони”, закони причиновості, заховані в глибині, у заплутаному вузлі найрізноманітніших елементів” [Там само, т. 2: 208]. Іноді, як відзначає мовознавець, трапляються навіть стійкі збіги з умовами, і це породжує „фікцію „фонетичного закону” [Там само]. Щодо поняття „безвинятковість” то І. Бодуен де Куртене відмічає необхідність більш детального дослідження дії законів, оскільки „уявний виняток тільки підтверджує загальний закон” [Бодуэн де Куртенэ 1963, т. 1: 57].

М. Крушевський підтримує ідею „існування загальних звукових, або, точніше, фізіологічних законів, що за природою своєю нічим не відрізняються від законів фізичних або хімічних” [Крушевский 1883: 60].

В. Богородицький не порівнює явища мовні з явищами природними, оскільки останні залишаються незмінними, а мовні явища і звукові закони постійно розвиваються і базуються „на силі пам’яті і звичці” [Богородицкий 1913: 53]. І М. Крушевський, і В. Богородицький підтримували положення про безвинятковість фонетичних законів. І. Бодуен де Куртене піддавав критиці точки зору мовознавців, оскільки „вважати всі звукові закони (фонаційні) безвинятковими можна було б тільки тоді, якщо б ми вирішили безумовно не визнавати участі психічного фактору в процесі мовного спілкування між людьми” [Бодуэн де Куртенэ 1963, т. 2: 39 – 42]. Що ж до винятків взагалі, то І. Бодуен де Куртене називав їх „підтвердженням загального закону” [Бодуэн де Куртенэ 1963, т. 1: 57].

У теорії та практиці досліджень учених Казанської школи поряд з фонетичним законом чільне місце зайняв і фактор аналогії. До аналогії як засобу пояснення мовних змін апелювали мовознавці-компаративісти першого періоду, учені Харківської та Московської шкіл, молодогораматика [Дельбрюк 2003: 127 – 130]. Важливість фактора аналогії вперше дослідив на матеріалі системи відмін польської мови І. Бодуен де Куртене. Він указав на психологічну природу чинника аналогії [Baudouin de Courtenay 1974: 328]. Завдяки йому було теоретично обґрунтовано явище аналогії: „Аналогія як сила, яка діє в мові всупереч легендам і звуковим законам” [Бодуэн де Куртенэ 1963, т. 1: 98], тобто мовознавець трактує фактор аналогії як взаємовиключний і протилежний фонетичному закону [Там само, т. 1: 89, 98, 110 – 111]. На думку К. Аппеля, „аналогія – це прагнення до об’єднання явищ мови, їх інтеграція” [Аппель 1880: 35].

Найбільш повно явище аналогії розробляв В. Богородицький [Богородицкий 1913: 53, 63 – 64, 86, 90 – 92, 93, 149 – 151]. Сучасні мовознавці віддають належне вивченню явища аналогії В. Богородицьким [Чемоданов 1956: 58].

Мовознавець характеризує фактор аналогії як закономірний. „Як фонетичні явища в кожній мові представляють гармонійну систему, так і прояви аналогії тісно пов'язані між собою взаємною гармонією” [Богородицкий 1895: 224]. Що ж до суті дії аналогії, то, за словами мовознавця, „процес аналогії складається з того, що значення, асоційоване з двома звуковими комплексами, із яких тісніше пов'язане з одним, викликає цей останній також і замість другого” [Богородицкий 1915: 442]. На думку В. Богородицького, явище аналогії більш характерне для народних говірок, ніж для літературної мови [Богородицкий 1913: 149 – 150].

Вихідним положенням для В. Богородицького було положення пріоритетності фонетичних пояснень; якщо ж представити фонетичне пояснення того або того явища не видавалося можливим, мовознавець звертався до аналогії. Так, вивчаючи чергування в словах типу *жел' (ель) // жолка (ёлка) 'e > 'o*, він доходить висновку, що „залишається нез'ясованим, як з'явилося кінцеве *o* замість кінцевого *e*, тобто коли не було вияву настільки значного для такої зміни фактора, як твердість наступного приголосного. Як бачимо, є деякі дані, які натякають на участь аналогії у цьому явищі” [Богородицкий 1913: 81 – 83]. В. Богородицький звертається до явища аналогії й під час пояснення зміни орфографічного *e* на *'o* (*e > 'o*) [Там само: 86–88], пояснень біглих голосних [Там само: 90–92], явища повноголосся [Там само: 95 – 96].

Отже, здійснений нами огляд літератури свідчить про нерівномірність дослідження такої особливості лінгвістичної реконструкції, як фонетичний закон і аналогія у працях учених Казанської лінгвістичної школи. Низку особливостей реконструкції в студіях учених Казанської школи висвітлено з набагато меншою повнотою. Крім того, не всі риси реконструкції висвітлено достатньо повно. Так, потребує більш докладного дослідження проблема реконструкції прамов, положення про ретроспективний і проспективний характер реконструкції, про зворотну реконструкцію. Різнобічно має бути проаналізована теза про системність реконструкції та про її субстанціональний характер у працях учених Казанської лінгвістичної школи. Особливості лінгвістичної реконструкції в працях таких українських мовознавців, як Є. Тимченко, П. Бузук, К. Німчинов, О. Курило, В. Ганцов, у науковій літературі майже не розглядалися. У цьому ми вбачаємо перспективи подальших досліджень.

Література

Аппель 1880 – Аппель К. Ю. Заметки о древнепольском языке / К. Ю. Аппель // Рус. филол. вестн. – 1880. – Вып. 1. – С. 35;

Богородицкий 1895 – Богородицкий В. А. Об основных факторах морфологического развития языка / В. А. Богородицкий // Рус. филол. вестн. – 1895. – Т. 33. – Вып. 2. – С. 224; **Богородицкий 1913** – Богородицкий В. А. Общий курс русской грамматики. Из университетских чтений. – Изд. 4-е, доп. / В. А. Богородицкий. – Казань, 1913. – VI. – 553 с.; **Богородицкий 1915** – Богородицкий В. А. Лекции по общему языковедению (1915). Основные факторы морфологического развития языка. Замечания по семасиологии / Богородицкий В. А. // Хрестоматия по истории русского языкознания / под ред. Ф. П. Филина. – М. : Высш. шк., 1973. – С. 442; **Бодуэн де Куртенэ 1963** – Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию : в 2 т. / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 1 – 2; **Глущенко 1998** – Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. ХІХ ст. – 20-і рр. ХХ ст.) / Глущенко Володимир Андрійович / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.; **Дельбрюк 2003** – Дельбрюк Б. Введение в изучение языка (из истории и методологии сравнительного языкознания) : пер. с нем. / Дельбрюк Б. ; общ. ред. С. Булича. – Изд. 2-е, стер. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 152 с.; **Журавлёв 1986** – Журавлёв В. К. Диахроническая фонология / В. К. Журавлёв. – М. : Наука, 1986. – 232 с.; **Крушевский 1883** – Крушевский Н. В. Очерк науки о языке / Н. В. Крушевский. – Казань, 1883. – 148 с.; **Остгоф, Бругман 1964** – Остгоф Г. Предисловие к книге „Морфологические исследования в области индоевропейских языков” / Г. Остгоф, К. Бругман // Звегинцев В. А. История языкознания ХІХ – ХХ веков в очерках и извлечениях. – 3-е изд. – М. : Просвещение, 1964. – Ч. 1. – С. 187 – 198; **Постовалова 1978** – Постовалова В. И. Историческая фонология и её основания : опыт логико-методологического анализа / В. И. Постовалова. – М. : Наука, 1978. – 203 с.; **Чемоданов 1956** – Чемоданов Н. С. Сравнительное языкознание в России : очерк развития сравнительно-исторического метода в русском языкознании / Николай Сергеевич Чемоданов. – М. : Учпедгиз, 1956. – 95 с.; **Baudouin de Courtenay 1974** – Baudouin de Courtenay J. Kilka wypadkow dzialania analogii w deklinacji polskiej / Baudouin de Courtenay J. – Warszawa : Dzieła wybrane, I., 1974. – S. 328.

Піскунов О. В. Фонетичний закон і аналогія в концепції вчених Казанської лінгвістичної школи

У статті розглянуто особливості вивчення фонетичних умов, за яких відбувалися ті або ті звукові зміни, ученими Казанської й Московської шкіл. Основну увагу приділено фонетичному закону та аналогії в теоретичному та практичному аспектах на матеріалі студій учених Казанської лінгвістичної школи. До аналогії як засобу пояснення мовних змін апелювали мовознавці-компаративісти першого періоду,

учені Харківської та Московської шкіл, молодограмматики. Важливість чинника аналогії вперше дослідив на матеріалі системи відмін польської мови І. Бодуен де Куртене. Мовознавець указав на його психологічну природу. Вихідним положенням для В. Богородицького було положення пріоритетності фонетичних пояснень; у разі, якщо фонетичне пояснення того або того явища подати не можна, мовознавець звертався до аналогії.

Ключові слова: фонетична умова, фонетичний закон, аналогія, фонетичне пояснення, звуковий закон.

Пискунов А. В. Фонетический закон и аналогия в концепции ученых Казанской лингвистической школы

Статья рассматривает вопросы изучения фонетических условий, при которых совершались те или иные звуковые изменения, что является характерной особенностью как Казанской, так и Московской школ. Основное внимание уделяется фонетическому закону и аналогии как в теоретическом, так и в практическом аспектах на материале работ ученых Казанской лингвистической школы. К аналогии как средству объяснения языковых изменений апеллировали лингвисты-компаративисты первого периода, ученые Харьковской и Московской школ, младограмматики. Важность фактора аналогии впервые исследовал на материале системы склонений польского языка И. Бодуэн де Куртене. Лингвист указывал на психологическую природу фактора аналогии. Исходным положением для В. Богородицкого было положение пріоритетности фонетических объяснений; если же представить фонетические объяснения тому или иному явлению не представлялось возможным, лингвист обращался к аналогии.

Ключевые слова: фонетическое условие, фонетический закон, аналогия, фонетическое объяснение, звуковой закон.

Piskunov O. V. Phonetic law and analogy in the scholars' concept of the Kazan linguistic school

Our aim is to highlight the appropriate range of issues related to phonetic law and analogy both in theoretical and practical aspects based on scholars' studies of the Kazan linguistic school. It should be emphasized that the study of phonetic conditions under which they occur, or other sound changes, was a characteristic feature of both the Kazan and Moscow schools. I. Baudouin de Courtenay criticized neogrammarian's phonetic interpretation of the law: the linguist denied the existence of sound laws and considered the neogrammarian's comparison of language and linguistics with the natural sciences as „an empty phrase”. M. Kruszewski supported the idea of „the existence of common sound, or rather, the physiological laws which by nature are no different from physical or chemical laws”. V. Bogoroditskyi did not compare natural phenomena with linguistic phenomena. And M. Kruszewski, and V. Bogoroditskyi maintained provisions of phonetic laws without exclusivity. In theory and practice, scientists of the Kazan school studied both

phonetic laws and factor of analogy. The linguists-comparativists of the first period, scientists of the Kharkov and Moscow schools, the neogrammarians appealed to analogy as a means of explaining linguistic change. Thanks to I. Baudouin de Courtenay, analogy was substantiated theoretically, the linguist treated analogy as mutually exclusive and opposite to phonetic law. Analogy was fully developed by V. Bogorodytskyi. The linguist described analogy as a natural factor, but if phonetic explanation of a particular phenomenon was not possible, the linguist turned to analogy. According to the linguist's idea, analogy was more typical for folk dialects than literary language.

Key words: phonetic condition, phonetic law, analogy, phonetic explanation, sound law.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.

В. В. Роман (Слов'янськ)

УДК 811.161.1+ 811.161.2' 246.2' 373.613

**З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ
ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ
КРІЗЬ ПРИЗМУ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОГО ПІДХОДУ
(перша половина ХХ ст.)**

Проблема процесу адаптації лексичного запозичення – одна з найважливіших у мовознавстві, її розгляд в лінгвістичноісторіографічному аспекті є перспективним, оскільки історія мовознавства – це історія лінгвістичних методів, а методологія та методика лінгвістичноісторіографічних досліджень тісно пов'язані. Водночас подальше опрацювання теми, поява нових матеріалів викликає необхідність нового звернення до проблеми. Актуальність нашого дослідження зумовлено тим, що праці лінгвістичноісторіографічного характеру, у яких було би докладно проаналізовано відповідні студії вчених першої половини ХХ ст., ще не були предметом спеціального дослідження.

Метою пропонованої статті є висвітлення загальних положень праць лінгвістів першої половини ХХ ст. щодо засвоєння лексичних запозичень. Завдання нашої роботи полягають у розкритті поглядів європейських (зокрема українських і російських) мовознавців першої половини ХХ ст. на адаптацію лексичних запозичень із зосередженням уваги на питаннях нелінгвістичного характеру у лінгвістичноісторіографічному аспекті. Поставлені в дослідженні завдання розв'язано за допомогою актуалістичного методу, який є загальнонауковим методом теоретичного рівня наукового пізнання [Глуценко 1998: 6].

Предметом дослідження є погляди лінгвістів першої половини ХХ ст. на проблему адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті з урахуванням екстралінгвальних чинників. Оскільки зазначену проблему найбільш плідно розв'язано в індоєвропеїстиці, ми обмежуємося матеріалом індоєвропейських мов. Об'єкт дослідження – розглянута в лінгвістично-історіографічному аспекті сукупність наукових поглядів з питання адаптації лексичних запозичень, авторами яких є мовознавці першої половини ХХ ст.

У зазначений період увагу дослідників було зосереджено на проблемі мовних контактів. Особливого значення набули праці, автори яких шукали вплив соціального чинника на структуру мови. Важливою є участь учених з різних країн, фахівців з різних мовних ареалів, які вважали науково значимим і актуальним дослідження проблеми засвоєння запозиченої лексики. Головні здобутки належать таким видатним ученим першої половини ХХ ст., як І. Бодуен де Куртене, В. Богородицький, Л. Булаховський, В. Виноградов, Г. Винокур, Б. Ларін, Є. Поливанов, А. Селіщев, Л. Щерба, Л. Якубинський, Р. Шор, Г. Шухардт, Ш. Баллі, Ф. Брюно, Ж. Вандрієс, А. Мейє, В. Пізані, А. Сеше та ін.

Як зауважує Л. Гребінник, загальна теорія запозичення починає формуватися наприкінці ХХ ст. Процес запозичення як суттєвий чинник функціонування різноманітних мовних явищ теоретично обґрунтовано в студіях молодогограматиків (Г. Пауль, Г. Шухардт). Представники цього напрямку досліджують процес засвоєння лексичних запозичень у складній картині соціально-економічних, політичних, культурно-історичних та мовних контактів між народами [Гребінник 2007: 6 – 7]. Водночас для багатьох мовознавців нелінгвістичного підходу вивчення запозиченої лексики провідною ідеєю була концепція Г. Шухардта (*Wörter und Sachen*). Дослідження слів вимагало безпосереднього вивчення історії, археології, культури країни. Г. Шухардт убачав роз'яснення паралельних відносин між історією мови та історією матеріальної культури в процесі запозичення й засвоєння одночасно як слів, так і понять та речей. За методологією вченого, підтвердженням цьому є принцип первинності речей щодо слів, отже потреба в оновленні виходить, імовірно, не від слова [Шухардт 2003: 304 – 322].

Так, причини мовного змішування („схрещування”) Г. Шухардт пояснював соціальним чинником, результатом мовного обміну (*Sprachvertauschung*). На думку вченого, принцип мовного змішування з проблемою двомовності може бути визначено лише за умови психологічного чинника. Спираючись на цю позицію, Г. Шухардт убачав факт входження й засвоєння іншомовного слова неминучим процесом, навіть якщо це є примусовим. Показовим прикладом може бути факт вдалого засвоєння як іншомовного слова, так і неологізму, якщо слово виникає для позначення якого-небудь поняття або предмета [Шухардт 2003: 175 – 181].

Поняття схрещення мов розвінчує Л. Щерба, який піддає критиці терміни „Sprachmischung”, „gemischte Sprache” й аналізує деякі твердження, висунуті мовознавцями (Г. Шухардт, І. Бодуен де Куртене) стосовно зазначеної проблеми. На думку Л. Щерби, класифікація засвоєння лексичних запозичень може бути експлікована за трьома напрямками: 1) власне запозичення; 2) зміни мови внаслідок впливу іноземних мов, наприклад, французьке *haut*, яке походить з латинського *altus*, отримало придиховий *h* під впливом німецького синоніма відповідному німецькому *hoch*; 3) факти, які є результатом недостатнього опанування будь-якої мови [Щерба 1974: 61].

У дослідженні принципу мовного змішування, започаткованим Г. Шухардтом та Г. Асколі, І. Бодуеном де Куртене висунув поняття „змішані мови”, більш широке й узагальнююче: „змішування є початком будь-якого життя, як фізичного, так і психічного” [Бодуен де Куртене 1963: 363]. Так, І. Бодуен де Куртене на початку ХХ ст. відзначив пріоритетну роль соціального характеру розвитку мовної системи й зауважив, що її аналіз здійснюється на основі трьох головних принципів: 1) історичної спорідненості (фактична спорідненість мов як результат передачі й запозичення наступними поколіннями за допомогою традицій, спілкування; 2) спорідненості, яка ґрунтується на спільності й подібності ознак мови, що зв'язані загальним географічним субстратом; 3) загальнолюдські подібності й відмінності. Зокрема, І. Бодуен де Куртене вважав за доцільне розглядати згадані принципи на основі історичного, географічного, фізіологічного, психологічного впливу, одночасно із соціальними змінами й навіть з фізикою та механікою [Бодуен де Куртене 1963: 342]. Процес входження й адаптації іншомовних слів (як результат „соціального колективу”) необхідно розглядати як з лінгвістичного, так і з соціального погляду.

Про запозичення в складі російської мови писав видатний мовознавець В. Богородицький. Він наголошував, що запозичення становлять значну й невід'ємну частину лексичного складу й ведуть до наукового обґрунтування мовних явищ. Разом з тим, учений указував на змішаний характер мовних контактів, наслідком яких є запозичення нових предметів і понять, які не тільки підпорядковуються тією чи тією мірою мовній структурі мови-реципієнта, але і є джерелом для нових похідних слів при подальшому засвоєнні іншомовних слів. Водночас В. Богородицький наводить критерії для розрізнення запозичених слів і для визначення джерел та епох запозичення. Розгляд конкретних мовних явищ дав ученому змогу диференціювати ступені адаптації запозиченого слова, а саме фонетичний, морфологічний і семасіологічний [Богородицький 1935].

Важливими є й розвідки А. Селіщева на початку ХХ ст. Вивчаючи питання лексичних інновацій, учений наполягав на дослідженні мовних питань у нерозривному зв'язку з такими екстралінгвальними чинниками, як історичні, соціальні, культурні, виходячи, головним чином, з

положення про теорію соціального явища мови. Соціологічний характер мовних змін учений убачав, зокрема, у появі лексичних інновацій, пов'язаних з потребою позначати комунікативно актуальні поняття. Опрацьовуючи в подальшому методологічні питання, учений розширює уявлення про збагачення літературної мови новою лексикою й науковою термінологією наприкінці XIX ст. [Селищев 1928].

Значний внесок у теорію запозичень зробив російський мовознавець В. Виноградов. Адаптація іншомовних слів сприяла, на думку вченого, розширенню мовних контактів, впровадженню різних західноєвропейських теорій, новим відкриттям і досягненням. Тому літературна мова, як зазначає дослідник, продовжувала вбирати й засвоювати запозиченні слова, сталі словосполучення й синтаксичні конструкції західноєвропейських мов. Науковець виокремив сфери, які найбільше засвоїли іншомовну лексику: природничі, соціально-економічні науки, суспільний побут, політичні, економічні та юридичні устої суспільства й норми світської поведінки [Виноградов 1982: 92 – 401].

Схожі ідеї відображено в підході Г. Винокура щодо питання про збагачення національної російської мови в термінологічному плані. Дослідник наголошував, що такі галузі, як публіцистика, філософія, історія, природознавчі науки, вимагають проникнення й адаптації нових слів для позначення відповідних понять. Г. Винокур назвав засоби, що сприяли засвоєнню іншомовних слів, головними з яких, на його думку, є вживання варваризмів, зокрема, германізмів, латинізмів, грецизмів, наприклад, рос. *прекраснодушие* (Schönseligkeit), *мировоззрение* (Weltanschauung) [Винокур 1959: 99 – 110].

Як свідчить проаналізований матеріал, у визначенні причин мовного змішування серед лінгвістів різних напрямків існувала деяка подібність. Так, Р. Шор головними причинами засвоєння запозиченої лексики визнавала економічні, соціальні та культурні критерії. Домінантним твердженням досліджень Р. Шор став принцип засвоєння слів іншомовного походження внаслідок виникнення нових слів і понять, що, своєю чергою, спричинило появу значної кількості іншомовної лексики в лексичному складі багатьох європейських мов одночасно. Р. Шор зазначала: „Історія „мовних запозичень” не тільки розкриває перед дослідником зміну культурних впливів різних народів на відповідну мову, але й дозволяє встановити, які соціальні групи підлягали цьому впливу і від яких груп воно виходило” [Шор 1926: 108]. Доказами засвоєння запозиченої лексики є звуження й розширення значення слова [Там само: 32 – 118].

Питання функціонування й адаптації лексичних запозичень висвітлив італійський учений В. Пізані. Досліджуючи походження слів у складі італійської мови, учений подав історичний опис виникнення й розвитку етимологічного спрямування. Він намагався узагальнити й систематизувати принцип „народної етимології” з позиції спрямованості

мовних змін. Показовим підтвердженням здобутку лінгвіста є класифікація запозичених слів за ступенем засвоєності в мові-реципієнті, а саме: лексична, морфологічна, синтаксична, фонетична адаптація. Спираючись на класифікацію німецьких лінгвістів, які поділяли лексику на *Fremdwörter* („іншомовне слово”) і *Lehnwörter* („запозичення”), лінгвіст описує поняття „успадкований” і „запозичений” елемент, які співвідносяться з певними часовими межами. В. Пізані вважав, що кожен індивід створює власну „мову” за допомогою запозичень, за винятком тих випадків, коли він сам створює нововведення. Лінгвіст наголошував: як і у використанні запозичень з іноземних мов, так і в уживанні власних нововведень носій мови (індивід) повинен враховувати потреби суспільства, тобто, іншомовне слово має бути зрозумілим, щонайменше, уживаний ним новий елемент має бути прийнятним для навколишнього середовища. Однією з причин засвоєння іншомовних слів В. Пізані вважав „індивідуальне запозичення”. Чинники використання і ступінь поширення та освоєності нового елемента можуть бути різними, зокрема, необхідність знайти термін для позначення нового предмета, бажання використати нове „модне” слово [Пізані 1956].

Здійснений нами аналіз наукових студій свідчить, що в зазначений період увагу мовознавців (Ш. Баллі, Ж. Вандрієс, А. Доза, А. Мейє) було зосереджено на дослідженні питання процесу адаптації запозичення як одному з чинників вивчення взаємодії мов. Лінгвісти здебільшого визнавали, що специфіка взаємодії мов є аналогічною тій, яка виникає й розвивається внаслідок мовних контактів, що встановлюються між мовами за умов білінгвізму, і є чинником змін на різних рівнях мовної системи [Крысин 1968]. Так, А. Мейє зосереджував увагу на факті мовних змін, результатом яких є запозичення з інших мов. Факт засвоєння запозичення можливий, на думку лінгвіста, за умови деяких чинників, а саме: торговельних, політичних, релігійних, інтелектуальних. Загальні новоутворення в індоєвропейських мовах він був схильний пояснювати так: „... запозичення не є явищем рідкісним і випадковим: це явище є частим або, краще сказати, постійним, і нові дослідження все більше й більше з'ясовують його важливе значення”. За А. Мейє, значна кількість запозичень не зможе змінити структуру мови, якою б ця кількість не була [Мейє 1938: 55 – 56].

Ш. Баллі відзначив закономірність і природність процесу запозичення в мовознавстві, наполягаючи на історико-культурній спрямованості мовних змін. Досліджуючи питання засвоєння іншомовних слів в індоєвропейських мовах, зокрема англійських у складі французької, учений виокремив ступінь адаптації іншомовних слів. Вимову таких запозичень розглянуто відповідно до норм фонологічної системи мови-реципієнта, а значення адаптовано до слів, з якими вони зазвичай асоціюються наприклад, *англ. meeting* усе частіше вимовляють як *métingue*, значення уточнюють завдяки наявності таких слів, як *réunion, assemblée* „збори” та ін [Мейє 1938].

Отже, протягом першої половини ХХ ст. вивчення процесу освоєння іншомовної лексики представлено на новому рівні, здебільшого на основі екстралінгвального характеру. Розгляд праць європейських мовознавців виявив, що проблему було поставлено й розв'язано на рівні досягнень теоретичних принципів адаптації лексичних запозичень, виходячи з розвитку мовознавчої науки в цей період. Водночас питання освоєння запозиченого матеріалу в приймаючому середовищі, словотворчої активності, причин і чинників, що викликають необхідність запозичення, не були предметом спеціального вивчення. На початку ХХ ст. у мовознавстві домінуючим є розгляд причин входження й засвоєння запозичень з позиції нелінгвістичної спрямованості [Крысин 1968]. Зазначимо, що ідеї, представлені вченими зазначеного періоду, знайшли втілення в мовознавстві другої половини ХХ ст.

Названі студії вчених можна, на нашу думку, вважати початковим етапом наукового осмислення іншомовних слів у мові-реципієнті. Тому подальше дослідження проблеми можливе на шляху поглибленого вивчення принципів і закономірностей визначення етапів і ступенів адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті в лінгвістично-історичному аспекті.

Література

Балли 1955 – Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Иностранная литература, 1955. – 416 с.; **Богородицкий 1935** – Богородицкий В. А. О заимствованных словах в русском языке / В. А. Богородицкий // Общий курс русской грамматики. – М. – Л. : Соцэкгиз, 1935. – С. 322–354; **Бодуэн де Куртенэ 1963** – Бодуэн де Куртенэ И. А. Проблемы языкового родства / И. А. Бодуэн де Куртенэ // Избранные труды по общему языкознанию. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 2. – С. 342–347; **Виноградов 1982** – Виноградов В. В. Очерки по истории русского литературного языка XVII – XIX вв. / В. В. Виноградов. – М. : Высш. шк., 1982. – 529 с.; **Винокур 1959** – Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку / Г. О. Винокур. – М. : Учпедгиз, 1959. – 492 с.; **Глущенко 1998** – Глущенко В. А. Принципы порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. ХХ ст.) / В. А. Глущенко ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.; **Гребінник 2007** – Гребінник Л. В. Німецькі запозичення у російській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 „Російська мова” / Л. В. Гребінник. – К., 2007 – 21 с.; **Доза 1956** – Доза А. История французского языка / А. Доза. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1956. – 472 с.; **Крысин 1968** – Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П. Крысин. – М. : Наука, 1968. –

207 с.; **Мейе 1938** – Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. Русский перевод / А. Мейе. – М. ; Л. : Соцэкгиз, 1938. – С. 125 – 139; **Пизани 1956** – Пизани В. Этимология. История – Проблемы – Метод / В. Пизани. – М. : Иностран. лит., 1956. – 186 с.; **Селищев 1928** – Селищев А. М. Язык революционной эпохи. Из наблюдений над русским языком последних лет (1917 – 1926)/ А. М. Селищев. – М. : Работник просвещения, 1928. – 248 с.; **Щерба 1974** – Щерба Л. В. О понятии смешения языков / Л. В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность.– Л. : Наука, 1974. – С. 60 – 74; **Шор 1926** – Шор Р. Язык и общество / Р. Шор. – М. : Работник просвещения, 1926. – 152 с.; **Шухардт 2003** – Шухардт Г. Избранные статьи по языкознанию / Г. Шухардт ; ред. предисл. и примеч. Р. А. Будагова ; пер. с нем. А. С. Бобовича. – 2-е изд. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 296 с.; **Brunot 1937** – Brunot F. Précis de grammaire historique de la langue française / Ferdinand Brunot. – Paris : Masson et cie, 1937. – 796 p.

Роман В. В. З історії вивчення процесу адаптації лексичних запозичень крізь призму соціолінгвістичного підходу (перша половина ХХ ст.)

У статті досліджено процес адаптації запозиченої лексики в лінгвістичних працях початку ХХ ст. Поставлені в роботі завдання розв'язано за допомогою актуалістичного методу. У зазначений період питання збагачення мови численними іншомовними елементами розглянуто в багатьох дослідженнях, присвячених змінам у лексичному складі.

Головні здобутки належать таким видатним ученим першої половини ХХ ст., як І. Бодуен де Куртене, В. Богородицький, В. Виноградов, Г. Винокур, Б. Ларін, Є. Поливанов, А. Селищев, Л. Щерба Л. Якубинський, Р. Шор, Г. Шухардт, Ш. Баллі, Ф. Брюно, Ж. Вандрієс, А. Мейє, В. Пізані, А. Сеше та ін. Розкрито погляди європейських мовознавців на проблему адаптації запозичення іншомовних слів та виявлено їхні головні особливості в лінгвоісторіографічному аспекті. Обґрунтовано, що протягом першої половини ХХ ст. вивчення процесу освоєння іншомовної лексики представлено на новому рівні, здебільшого на основі екстралінгвального принципу.

Ключові слова: лексичні запозичення, адаптація, соціолінгвістичний чинник, мова-реципієнт, лінгвоісторіографічний аспект.

Роман В. В. Из истории изучения процесса адаптации лексических заимствований сквозь призму социолингвистического подхода (первая половина XX в.)

Статья посвящена изучению процесса адаптации заимствованной лексики в работах лингвистов начала XX в. Для решения поставленных в работе задач был использован актуалистический метод. В указанный период вопрос обогащения языка многочисленными иноязычными элементами рассматривается во многих исследованиях.

Главные достижения принадлежат таким выдающимся ученым первой половины XX в., как И. Бодуэн де Куртенэ, В. Богородицкий, В. Виноградов, Г. Винокур, Б. Ларин, Е. Поливанов, А. Селищев, Л. Щерба, Л. Якубинский, Р. Шор, Г. Шухардт, Ш. Балли, Ф. Брюно, Ж. Вандриес, А. Мейе, В. Пизани, А. Сеше и др. Раскрыты взгляды европейских лингвистов на проблему заимствования иностранных слов и выявлены их особенности в лингвистико-историческом аспекте. Обосновано, что в течение первой половины XX в. изучение процесса освоения иноязычной лексики проводилось достаточно активно на новом уровне, преимущественно на основе экстралингвистического принципа.

Ключевые слова: лексические заимствования, адаптация, социолингвистический фактор, язык-реципиент, лингвистико-исторический аспект.

Roman V. V. From the history of investigation of the process of adaptation of lexical borrowings in the light of sociolinguistic factor (the first half of the XXth century)

The article outlines the scientific investigation dedicated to the process of adaptation of lexical borrowings in the linguistic works at the beginning of the XXth century. Linguo-historiographic aspect of investigation is taken into account. It is grounded that in this period the attention of researchers was focused on the problem of language contacts.

The main attention is given to the aspects of the process of lexical borrowings considering the succession and evolution of the views of linguists in the given period. Thus during the first half of the XXth century the investigation of the process of adaptation of foreign words was dynamically conducted at a new level mainly on the basis of extralinguistic factor. Thus, the investigation of works of European linguists exposes that the given problem was analyzed and solved at the level of achievements of the theoretical principles of adaptation of loan words based on the development of linguistic science in the given period. However, such questions as the adaptation of borrowed words in the language-recipient, word-formation activity, sources and factors causing the necessity of borrowings were not especially taken into consideration by the Indo-European scholars. It is proved that at the beginning of the XXth century the importance of analysis of the causes and the process of adaptation is seen from non-linguistic position. The ideas put forward by the scholars of the investigated period are the subject to

the careful analysis in linguistics of the second half of the XXth century. The given scientific schools can be considered as the initial point of scientific comprehension of lexical borrowings in the language-recipient in linguistics.

Key words: lexical borrowings, adaptation, sociolinguistic factor, language-recipient, linguo-historiographic aspect.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.

І. Д. Фаріон (Львів)

УДК 811.161.2'366

**МІСЦЕ РУСЬКОЇ¹ (УКРАЇНСЬКОЇ) МОВИ
В БІБЛІЙНІЙ КОНЦЕПЦІЇ
МОВНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ (X – XVII ст.)**

Об'єктом дослідження статті є біблійна концепція мовно-комунікаційного простору та її інтерпретація в історичному розрізі у різних культурно-політичних середовищах. За предмет дослідження маємо місце та рецепцію руської (української) мови у період середньовічної релігійної монополії та на початках ранньомодерного часу. Пропонуємо читачеві простежити за безпрецедентним шляхом ревізії біблійних приписів проповідувати народними мовами, а відтак і логічної, проте ускладненої суспільно-політичними обставинами дороги повернення до біблійних джерел творити власною, а не чужою мовою. Руська (українська) мова має свою, зболено-контroversійну історію проникнення у сакральну царину нашого буття й утвердження біблійного припису. Чи не найбільше уваги цій проблемі серед українських мовознавців присвятив І. Огієнко, а серед істориків – М. Грушевський. Спираючись на глибоку аналітику від цих знакових постатей, маємо намір актуалізувати зазначену тематику у контексті сучасного полілігвізму світу та утвердження непохитності тези про виняткову роль рідної мови для кожного народу, зокрема у її державному статусі, та у всеохопному поширенні на сакральну царину.

1. Біблійна концепція мовно-комунікаційного простору

Історія церкви в Україні – це різноспектрова картина її мовно-духовного та політичного буття. Від остаточного Хрещення Руси-України 988 року українська православна церква була митрополією з

---

¹ У тексті дослідження оперуватимемо термінами *руська мова, проста мова* як найчастіше уживаними на ту пору, розуміючи під ними *книжну українську мову*, що постала на основі книжної давньоруської мови часів Руси XI – XIII ст.

опосередкованим, через Болгарію, вибором церковнослов'янської мови як культової у водночас народженій опозиції *сакральне – світське, зрозуміле – незрозуміле, чуже – своє*. Як зауважив Ю. Шевельов, у церковних текстах від XI до XIV ст. руської мови цілком свідомо уникали [Шевельов 2002: 288 – 289], а перші богослужбові тексти руською мовою чи з її суттєвими елементами припадають щойно на кінець XV–XVI ст. Чим зумовлені такі підходи, що в самій основі суперечили християнським засадам Біблії? М. Грушевський слушно зауважив, що впродовж XV–XVII ст. *„направа церкви не була поворотом від середньовічних практик куди-небудь до принципів апостольських або євангельських, а тільки до сучасних канонів царгородської церкви. Царгородський взірець був альфою і омегою, правилом віри й ідеалом як для острозьких богословів, так і для львівських борців за церковну реставрацію. Власне це була реставрація, а не реформа...”* [Грушевський 1996: 27 – 28]. Ці його міркування про загальноцерковні тенденції сповна накладаються на мовну парадигму українського духівництва.

Як Старий, так і Новий Заповіт подає промовисті лінгвістичні пасажі соціолінгвістичного характеру, які щодо вживання рідної мови мають значення *„психологічної аксіоми”*. У Книзі Естер ідеться про царя Ксеркса, що, пануючи над величезним краєм, не денаціоналізував його, а *„розсилав листи до всіх царських округ, до кожної округи письмом її, і до кожного народу мовою його”*. Там само читаємо знакову заповідь: *„Щоб кожен чоловік був паном у домі своєму й говорив мовою свого народу!”* [Цит. за: Іларіон 1993: 19]. Визначальним догматом національних мов у Новому Заповіті було зішествя Святого Духа на апостолів у день П'ятдесятниці, що дало їм змогу реально, через рідну мову, донести до кожного народу християнську істину: *„І явилися їм язики поділені, немов би огненні, та й на кожному з них по одному осів. Всі ж вони переповнилися Духа Святого, й почали говорити іншими мовами, як їм Дух промовляти давав. [...]”* [Цит. за: Іларіон 1993: 16 – 17]. Отже, не народи пристосувалися до однієї мови апостолів, а навпаки, – апостоли Божим чудом навчилися говорити різними мовами народів світу, чим і заклали основи його християнізації. Подальший розвиток догмату рідної мови у церкві подав апостол Павло у першому Посланні до Коринтян 14. 1 – 19, розмірковуючи над даром пророкувати та даром мови [Св. Письмо: 219 – 220]. Характерно, що апостол наголошує не лише на суто прагматичному аспекті розуміння / нерозуміння мови, а також на безумовній значущості кожної з мов і на її основній диференційно-ідентифікаційній функції, вираженій через базові поняття людського, і зокрема християнського, буття як *свого – чужого*. Апостоли говорили своєю, рідною арамейською мовою, навіть із місцевим галилейським акцентом. Євангелія свідчить про це в епізоді з апостолом Петром: Пилатові прихильники на подвір'ї говорять йому: *„І ти справді з тих, та й мова твоя виявляє тебе”* [(МТ. 26.73, пор. 14.70: „Бо галилеянин”): цит.

за: Іларіон 1993: 14]. Отже, мова – це і питомість, і зрозумілість, і змістовність, і знаковість.

Залишили своє ставлення до народної мови і святі отці церкви. Зокрема, Іван Золотоустий 399-го року правив літургію готам у Царгороді їхньою мовою. Сила його слова полягала у проповідуванні народними, а не літературною мовою, через що народ і назвав його „золотоустим” [Огієнко 1927: 25 – 26]. Попри ці, здавалося б, самоочевидні істини, проілюстровані Святим Письмом та судженнями отців церкви, паралельно виникає супротивна течія під назвою „триязычна ересь”, що має за джерело Пилатів напис, поміщений угорі на хресті з розіп’ятим Христом, трьома мовами: гебрійською, грецькою та латинською. Це і заклало біблійну модель трійці священних мов. У всій православній слов’янській традиції трапляються різні варіанти такої трійці, зумовлені особливими поглядами на мову та культуру. У болгарській дискусії X ст. і сербській XIV ст. до трійці священних мов входила старослов’янська з вилученням латинської, натомість „руська трійця” поч. XVII ст. від М. Смотрицького містила грецьку, латинську і церковнослов’янську мови [Фрік 1992: 217]. Так практика життя вступала у суперечність із біблійними догмами, щоразу шукаючи ідейної мотивації для нових теорій та дій.

2. Від ідеології церковнослов’янської мови до руської мови

На відміну від Рима, Візантія дозволяла у духовній сфері рідну мову вірян. Зокрема, місію Константина перекласти церковні книги слов’янською мовою схвалив константинопольський імператор Михайло та патріарх Фотій. Константинові міркування співзвучні добі Відродження власне тому, що Ренесанс був „філософією великого повернення” [Ільїн 2005: 58], проте зовсім на інший лад, або, за Нікколо Мак’явеллі потребою „знову розбудити померлі речі” [Барг 1987: 203]. Безсумнівний пафос апології Константина – саме у запереченні обраності якоїсь мови. Інша річ, наскільки ця мова була зрозумілою і природною для слов’ян східного обряду. Численні глоси на полях духовних пам’яток від самого XI ст. свідчать про незрозумілість масиву її лексики, через що „невна українізація” церковних текстів розпочалася одночасно з першими церковними службами серед українського народу [Огієнко 1930: 72].

Штучна надетнічна священна мова мала потужне соціолінгвістичне навантаження. Вона не лише сприяла імперському державному устрою, одягнутому в шати християнства, але й ділила суспільство на „втаємничених” і „невтаємничених” – нечисленну зрощену духовно-державну еліту та абсолютну більшість народу. Сакральність мови набувала прихованого значення зверхності за принципом сприйняття „незрозумілого”, себто чужої священної мови, даної від Бога. Це цілком вписувалося в основні принципи тодішнього релігійно-філософського світогляду, зокрема *сотеріологізму* (лат. *soter* „спаситель”), згідно з яким сенс людського буття полягає не в пізнанні і перетворенні природи, а у

з'єднанні з Богом у царстві Божому, а також принципу *рevelaціонізму* (лат. *revelatio* „одкровення”), за яким інтелектуальне надбання (а мова – це найвищий здобуток цивілізації) – це готова, вічна і незмінна істина, яку слід прийняти задля авторитету Бога і церкви [Льїн 1997: 92 – 95]. Такий підхід пояснює авторитарну, догматичну поведінку церкви й держави у прийнятті і трактуванні так званих священних мов. Таке сприйняття сакральних мов впливало з двох наскрізних ідей Середньовіччя: а) лише сакральна мова забезпечує привілейований доступ до онтологічної істини – саме тому, що мова була невіддільною частиною цієї істини; б) суспільство природним чином організоване через верховні центри: чи то духовний (патріарх, папа) чи світський (монарх), чие правління „є *формою космологічного (божественного) звіту*” [Андерсон 2001: 55].

З огляду на позичення чужої мови для вияву сакральної сфери, у ранній філологічній традиції неминує виникає своя **філософія та теорія перекладу**. Першим порушує цю проблему Константин Філософ у „Прогласі” до Євангелії, фактично повторюючи основні приписи апостола Павла: важливо, аби слово було перекладене і зрозуміле, бо слово чужою мовою – наче мідний дзвін [Мечковская 1991: 127]. Окремим етапом у філософії та теорії перекладу, а також самого побутування слов'янської мови була тирновська школа, розквіт якої припадає на час падіння II Болгарського царства 1393 року від турецької навали. Її засновник болгарський патріарх Тирновський Євтимій (1370 – 1393 рр.). Позаяк в умовах турецького поневолення інтелектуально-духовна праця цієї школи стала неможливою, то її учасники емігрують до Сербії, Волощини, а Кипріяни (1375 – 1378, 1382 – 1390 рр.) та Григорій Цамблаки (1414 – 1419 рр.) стають митрополитами Київськими та Литовськими. Це суттєво позначилося на українській духовній культурі, отримавши назву другого південнослов'янського впливу [Грушевський 1995: 18].

До визначальних філологічних напрямів діяльності тирновської школи, що вплинули на зміцнення позицій церковнослов'янської мови в *Slavia Orthodoxa*, а отже, нейтралізації позицій народних мов, зокрема руської, були, по-перше, засоби риторики та стилістики церковнослов'янської мови з її винятковою матрицею „*плетенія слів*”; по-друге, орфографічна теорія К. Костенецького („Книга о писменех”, поч. XV ст.), що зводилась до повної **семантизації знаків письма** (ототожнення форми та змісту, слова та суті явища), прагнення ускладнити писемний код та наслідувати чужомовні, а саме грецькі правописні зразки як материнські щодо церковнослов'янської мови. Така своєрідна лінгвістична свідомість тирновської теорії правопису має за джерело релігійно-філософське вчення **ісихазму**, створене ще у V–VI ст. і продовжене грецькими богословами Григорієм Синаїтом та Григорієм Паламою [Льїн 2001: 70, 72]. Слово було центром цього вчення: за Григорієм Паламою, уся людина (тобто її тіло, розум, душа) призначені

для спілкування з Богом, а в імені Божому ісихасти бачили самого Бога. Це збільшувало у свідомості книжників кінця XIV – поч. XV ст. вагу цитат зі Святого Письма і взагалі мистецтво слова і мистецтво мовчання [Льїн 2001: 71; Пелешенко 1988: 149]. Логічно, що церковнослов'янська мова, за К. Костенецьким, ставала містичним провідником до Господа, не даючи жодного шансу стати поряд з нею простим народним мовам.

Не важко помітити у цьому вченні розпачливого відходу від мовних біблійних приписів і бажання спазматично втриматися за минуле через подальшу сакралізацію церковнослов'янської мови.

У половині XV ст. впала більше ніж тисячолітня Візантійська імперія – Константинополь став Стамбулом. Для православної церкви наступили непевні часи внутрішнього занепаду і пошуку нової опори. З огляду на потужні чеські впливи і навчання значної кількості українців за кордоном, Україна ставала ареною реформаційно-раціоналістичних рухів, виявлених найперше у насиченні культових текстів елементами руської мови та в перекладах релігійних творів руською мовою. Найхарактерніше мотивування демократизації мови культових творів – їхня незрозумілість для загалу і бажання певної частини духовництва, зазвичай протестантського спрямування, зробити їх доступними для простих людей. Натомість основними причинами ослаблення церковнослов'янської мови у культових творах були: 1) поновлена болгаризація під впливом Евтимієвої реформи, здебільшого зусиллями митрополита Кипріяна; 2) загальний занепад традиціоналізму в суспільному житті українців, з огляду на ослаблення ієрархії церкви і винахід друкарства. Як наслідок, аналіз текстів другої половини XIV ст. свідчить, що навіть силкуючись писати старою церковною мовою, українські та білоруські фахівці збивались на орфографію, фонетику і склад руської мови, застосовуваної у світському, зокрема діловому житті. Була і третя причина, а саме: бажання церковних кіл спертися на нестримний міщанський рух, формований у братства [Грушевський 1995: 176; Крип'якевич 1994: 77 – 91].

Починаючи від XV ст., у контексті раціоналізації сприйняття світу в Україні зароджується **філологічно-критичний метод**, застосований під час перекладу священних книг із різних мов. Працюючи з різними мовами Писання – гебрайською, грецькою, латинською – і перекладаючи з них церковнослов'янською і руською, книжники виявляють чимало розбіжностей та різночитань, що формує принципово нове ставлення до тексту: „не як до джерела позачасової істини, а як до пам'ятки певної історичної епохи” [Литвинов 2000: 126], що суттєво впливає і на монополію священних мов, і на суспільну свідомість. Серед перших культових книг з рисами руської мови – старозавітне Мойсееве „П'ятикнижжя”, книги Рути, Естери, Йова, Еклезіяста, Псалтир, Пісня Пісень, Соломонові притчі, книги пророків Плачу Єремії, Даниїла, які загально датують другою половиною XV ст. або XVI ст. Цей рух означають як „єресь зжидоватілих”, пов'язаних з іменем осілого в Києві

книжника Схарії, що представляв жидівську реформаційну течію відкидання Талмуду і повернення до Старого Заповіту. Характерно, що перекладачі-гебраїсти, уживаючи мішаний церковнослов'янський і руський коди, засвідчують краще знання руської мови, що, мабуть, було зумовлене практикою життя.

Не лише продовженням, а апогеєм тенденції поєднання двох мов (як різних ідейних цінностей) є культова пам'ятка Четья Мінея 1489 року – „*праматір численних перекладів церковних книг на так звану „просту мову”, зроблених на Україні в XVI та XVII ст.*” [Плющ 1958: 141]. Це перша відома на сьогодні спроба опрацювати церковнослов'янську мову в народному дусі [Гринчишин 1996: 254]. Отже, на початковому етапі Відродження в Україні спостережено тенденцію, що не покидатиме мовного розвитку України аж до кінця XVIII ст. Агатангел Кримський назве це пошуком „*якоїсь середньої лінії, лінії погодження*” [Кримський 2004: 397], що через поєднання непоєднуваного передусім на рівні ідеологічних цінностей (чужого і свого, спільного і окремого, космополітичного і національного) призвело до суттєвих ретардацій у розвитку мовної свідомості і самої руської мови.

На середину XVI ст. припадають перші переклади руською мовою богослужбових книг, що пов'язано з так званим другим періодом ренесансного гуманізму (з другої половини XVI ст. – до початку XVII ст.), коли триває інтенсивне напрацювання ранньогуманістичних ідей у поєднанні з **раціоналістично-реформаційними**. В основі реформаційного руху лежали не лише ідейні чинники, але й докорінні економічні зміни: „*заміна аристократичної верстви [...] верствою міщанською*” (звідси походження братств як освітньо-культурних і церковних осередків), перехід від натурального, княжо-боярського господарства до грошового; від поміщицького села до магдебурзького міста, – що все загалом підготувало наприкінці XVI ст. „*перше відродження*” [Грушевський 1995: 115]. Поряд із тим далеко не останню роль у взаконенні народної мови у священних текстах відіграли рішення контрреформаційного Тридентського собору (1545 – 1563 рр.) католицької церкви.

Головним вицвітом синтезу Відродження та Реформації стали такі загальновідомі переклади руською мови культових текстів: Пересопницьке Євангеліє (1556 – 1561 рр.), Волинське Євангеліє (1571 р., як його список), Новий Заповіт Валентина Негалевського (1581 р.), уривок Літківського Євангелія; деякі книги Старого Заповіту Луки з Тернополя (1596 р.), рукопис перекладу книг Старого Заповіту Дмитра із Зінькова (на Поділлі) (1575 – 1577 рр.), Крехівський Апостол 60-х рр. XVI ст., Псалтир XVI ст., а також низка учительних Євангелій, використовуваних у богослужіннях [Чепіга 1996: 280].

Раціонально-прагматичний і, здавалося б, спрощений підхід впливав з головної ідеї Реформації: зняти монополію церкви на особисте спілкування людини з Богом і вможливити їй власне

трактування і розуміння Святого Письма. Не дивно, що частина цих перекладів вийшла з протестантського, кальвіністського середовища, найбільш ранній і найпоказовіший серед яких Крехівський Апостол 1560-х років [Огієнко 1930: 175]. 1562 року у Несвіжі, в одному з маєтків литовського магната і мецената М. Радзивіла, очільника литовських кальвіністів, з'явилися два руськомовні видання „Катехисісь” і трактат „О оправданіи грішнаго человека предъ Богом”, автор яких протестантський богослов, антитринітарій С. Будний [Возняк 1992: 304]. Після тих двох видань несвізькі друкарі-протестанти відійшли від руської мови та кирилиці на користь польської мови, що стала головною мовою реформаційного дискурсу [Гудзяк 2000: 140, 142]. Із тієї польської Біблії В. Тяпинський, соцініянин з переконань, за різними версіями у 70-х чи близько 1580-го року, переклав на руську мову Євангеліє (паралельно з церковнослов'янським текстом) зі знаковою руськоцентричною передмовою. Поповнює протестантські видання переклад Нового Заповіту 1581 р. антитринітарія В. Негалевського [Возняк 1992: 302].

Водночас в Острозі надруковано Острозьку Біблію церковнослов'янською мовою, згодом на її основі в Ев'ї „Граматику слов'янську” (1619 р.) відомого церковного діяча М. Смотрицького та найважливіші двомовні церковнослов'янсько-руські лексикографічні праці „Лексик” (1596 р.) Л. Зизанія та „Лексикон славеноросскій” (1627 р.) П. Беринди. Це, як ніщо інше, засвідчувало протиборство між протилежними ідеями: східнослов'янським традиціоналізмом із церковнослов'янською мовою, реформаційно-раціоналістичним новаторством із книжною руською, або *простою мовою*, а також гідна, повносила відповідь єзуїтській Контрреформації, поширюваній в Речі Посполитій із 60-х років XVI ст. Гадаємо, що відступ народної мови з богослужбової сфери найглибше означив Іван Огієнко. Причина полягала у складному зовнішньому чинникові, а саме бездержавній релігійній боротьбі з католицизмом: „*Виступивши нарід проти всяких новин, мусів він відкинути й новину в ділянці богослужбової мови, боячися своєю новиною подати ще один привід до церковної боротьби, мусіли відступити від своєї ідеї*” [Огієнко 1930: 81 – 82].

Завершує ренесансово-реформаційне і контрреформаційне XVI ст. релігійна Берестейська унія 1596 року, що стала неминучою кульмінацією протистояння між східним та західним вектором розвитку країни. Унія стала ключовим диверсифікаційним чинником у церковно-релігійних і політичних справах, що розширило радіус культурного впливу української церкви та згодом збільшило опір експансивному московському православ'ю, а отже, послідовно витворювало українську ідентичність між православною ортодоксією та агресивним польським католицизмом [Пахльовська 2005: 403 – 404]. З погляду культурно-національної ідеології перехід на унію засвідчував тенденцію „*українськості*” на протигагу до московської тенденції. Попри те, у

культурно-ментальному дискурсі України-Руси тривало подальше панування церковнослов'янської мови, про що вичерпно висловився Олекса Горбач. Учений констатував, що запровадженню руської (або й народної) мови у церковне письменство і кероване церквою шкільництво перешкодили дві основні причини: 1) успадковане від Середньовіччя бажання зберегти різницю між „святково-архаїчною мовою богослужб” і „буденно-ярмарковою” розмовною мовою; 2) універсалізм православного слов'янства. Це, своєю чергою, призвело до двох хвиль „регенерації церковнослов'яниці”: наприкінці XIV ст. та на початку XV ст. вже згадана Евтимієва реформа, яку втілювали в Україні болгари-патріархи Цамблаки, і друга „архаїзуюча регенерація”, що репрезентована острозьким, львівським та київським гуртками вчених-філологів XVI–XVII ст. Останні відчайдушно поборювали європейські реформаційні рухи і, хоч „православний літературномовний універсалістський фронт тоді врятовано”, проте на цілі три століття призупинено розвиток нової української літературної мови [Горбач 1993: 23]. Отож, хоч що аналізуватимемо, на керівну роль у суспільно-політичних процесах виходитиме його величність – провідний спосіб мислення панівної духовної еліти та загальний рівень самоусвідомлення народу. Не випадково видатний ідеолог сіоністів-ревізіоністів Володимир Жаботинський констатував, що народ є окремим народом тільки тоді, коли має свою, окрему національну свідомість [Націоналізм 1997: 24].

Умовні скорочення

Св. Письмо – Послання апостола Павла. Перше послання до коринтян // Святе Письмо старого та нового завіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. За дозволом Церковної Влади. – Ukrainian Bible 63 DC, United Bible Societies, 1991. – С. 207 – 223.

Література

Андерсон 2001 – Андерсон Бенедикт. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон. – К. : Критика, 2001. – 271 с.; **Барг 1987** – Барг М. А. Эпохи и идеи: Становление историзма / М. А. Барг. – М. : Мысль, 1987. – 348 с.; **Возняк 1992** – Возняк Михайло. Історія української літератури : навч. вид. : у 2 кн. – Вид. 2-ге, перероб. / Михайло Возняк. – Кн. 1. – Л. : Світ, 1992. – 696 с.; **Горбач 1993** – Горбач О. Генеза української мови та її становище серед інших слов'янських / Олекса Горбач // Зібрані статті. III. Історія української мови. – Мюнхен : Укр. вільний ун-т, 1993. – С. 4 – 30; **Гринчишин 1996** – Гринчишин Д. Четя 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови / Дмитро Гринчишин // Записки НТШ. Праці філологічної секції. – Л. : НТШ, 1996. – Т. ССХХІХ. – С. 251 – 276; **Грушевський 1995** – Грушевський М. С. Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. – Т. V / М. С. Грушевський – Кн. 1 / упоряд. та приміт.

С. К. Росовецького. – К. : Либідь, 1995. – 256 с.; **Грушевський 1996** – Грушевський М. С. Історія української літератури : в 6 т, 9 кн. / М. С. Грушевський – Т. VI. – Кн. 1 / упоряд., приміт. С. К. Росовецького. – К. : Либідь, 1996. – 264 с.; **Гудзяк 2000** – Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Борис Гудзяк ; перекл. Марії Габлевич, за ред. Олега Турія. – Л. : Ін-т Історії Церкви Львів. Богослов. Акад., 2000. – 426 с.; **Іларіон 1993** – Іларіон, митрополит (Іван Огієнко). Хвалімо Бога українською мовою! Віра. Православний молитовник / Іларіон, митрополит (Іван Огієнко). – К. : ПБП Фотовідеосервіс, 1993. – 80 с.; **Ільїн 1997** – Ільїн В. В. Філософія. Нариси з історії філософської думки : навч. посіб. / В. В. Ільїн, Ю. І. Кулагін. – К. : ДТЕУ, 1997. – 289 с.; **Ільїн 2001** – Ільїн В. В. Діалог „Софії” і „Логосу” (феноменологія екзистенціально-персоналістських інтенцій української філософської антропології) / В. В. Ільїн. – К. : Київ. нац. торг.-економ. ун-т, 2001. – 287 с.; **Ільїн 2005** – Ільїн В. В. Апологія ірраціонального. Філософія для тебе / В. В. Ільїн. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 232 с.; **Кримський 2004** – Кримський А. Нарис історії українського правопису до 1927 року / Агатангел Кримський // Історія українського правопису XVI – XX століття : хрестоматія. – К. : Наук. думка, 2004. – С. 393 – 414; **Крип’якевич 1994** – Крип’якевич І. П. До питання про національну свідомість українського народу в кінці XVI і на початку XVII ст. / Іван Крип’якевич // Укр. іст. журн. – 1996. – № 2. – С. 82 – 84; **Литвинов 2000** – Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV–XVII ст. / Володимир Литвинов. – К. : Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2000. – 472 с.; **Мечковская 1991** – Мечковская Н. Б. Знання о языке в средневековой культуре южных и западных славян / Н. Б. Мечковская, А. Е. Супрун // История лингвистических учений. Позднее средневековье отв. ред. А. В. Десницкая. – СПб. : Наука, 1991. – С. 125 – 181; **Націоналізм 1997** – Націоналізм як суспільний феномен : енцикл. слов. / автор. кол. Ю. Римаренко, А. Філонов. – Донецьк : Восток, 1997. – 384 с.; **Огієнко 1930** – Огієнко І. Українська літературна мова XVI-го і український Крехівський Апостол / Іван Огієнко. – Варшава, 1930. – Т. I. – 520 с.; **Пахльовська 2005** – Пахльовська О. Парадигми православної цивілізації і демократія: виклик України візантійському моноліту / Оксана Пахльовська // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура : зб. наук. пр. на пошану пам’яті проф. Валерії Михайлівни Нічик / ред., упоряд.: Л. Довга, Н. Яковенко. – К. : Критика, 2005. – С. 395 – 420; **Пелешенко 1988** – Пелешенко Ю. В. Другий південнослов’янський вплив і українська культура кінця XIV – XV ст. / Ю. В. Пелешенко // Писемність Київської Русі і становлення української літератури : зб. наук. пр. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 138 – 166; **Плющ 1958** – Плющ П. П. Нариси з історії української літературної мови : посіб. для філол. фак. ун-тів та фак. мови й л-ри пед. ін-тів / П. П. Плющ. – К. : Рад.

шк., 1958. – 291 с.; **Фрік 1992** – Фрік А. Девід. Мелетій Смотрицький і руське мовне питання / Девід А. Фрік // Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. Праці філологічної секції. – Л.: Наук. т-во ім. Т. Шевченка, 1992. – Т. СХХІV. – С. 210 – 229; **Чепіга 1996** – Чепіга І. П. Початки барокового проповідництва в українському письменстві / І. П. Чепіга // Мовознавство. – 1996. – № 6. – С. 25 – 29; **Шевельов 2002** – Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов; пер. з англ. Сергія Вакуленка, Андрія Даниленка. – Х.: Акта, 2002. – 1054 с.

Фаріон І. Д. Місце руської (української) мови в біблійній концепції мовно-комунікаційного простору (X – XVII ст.)

У статті досліджено біблійну концепцію мовно-комунікаційного простору (X – XVII ст.) крізь призму функціонування книжної української мови. Простежено системно-ідеологічний відхід від біблійних мовних приписів і запровадження постулату священних мов на противагу до мов народних, простих. У центрі дослідження – шлях проникнення руської мови у сакральні тексти не лише як повернення до біблійних догм, але і символу доби Відродження та Реформації. Автор підкреслює, що вже в ранній філологічній традиції неминуче виникає своя філософія та теорія перекладу. Починаючи від XV ст., у контексті раціоналізації сприйняття світу в Україні зароджується філологічно-критичний метод, застосований під час перекладу священних книг із різних мов. На середину XVI ст. припадають перші переклади руською мовою богослужбових книг, що пов'язано з так званим другим періодом ренесансного гуманізму (з другої половини XVI ст. – до початку XVII ст.), коли триває інтенсивне напрацювання ранньогуманістичних ідей у поєднанні з раціоналістично-реформаційними.

Ключові слова: біблійна концепція мовно-комунікаційного простору, тирновська школа, ісихазм, руська (проста) мова, церковнослов'янська мова, Реформація.

Фарион И. Д. Место русского (украинского) языка в библейской концепции языково-коммуникационного пространства (X – XVII вв.)

В статье исследуется библейская концепция языково-коммуникационного пространства (X – XVII вв.) в контексте функционирования книжного украинского языка. Проанализирован системно-идеологический отход от библейских языковых предписаний и внедрение постулата священных языков в противовес к простым, народным языкам. В центре исследования проникновение украинского (русского) языка в сакральные тексты не только как возвращение к библейским догмам, но и как к символу эпохи Возрождения и Реформации. Автор подчеркивает, что уже в ранней филологической традиции возникает своя философия и теория перевода. Начиная с

XV в., в контексте рационализации восприятия мира в Украине, возникает филолого-критический метод, применяемый при переводе священных книг с разных языков. В середине XVI в. были осуществлены первые переводы простым языком богослужебных книг, что связывают с так называемым вторым периодом ренессансного гуманизма (со второй половины XVI в. – до начала XVII в.), когда формируется раннегуманистические и рационалистическо-реформационные идеи.

Ключевые слова: библейская концепция языково-коммуникационного пространства, тырновская школа, исыхазм, русский (простой) язык, церковнославянский язык, Реформация.

Farion I. D. Place of the Rus (Ukrainian) Language in the Biblical Conception of Lingual Communicative Space (X – XVII c.)

In the article it is researched the Biblical conception of lingual communicative space (X – XVII c.) through the prism of functioning of the bookish Ukrainian language. It is traced the systematic ideological abandoning the Biblical lingual prescriptions and introduction of the sacred languages postulate on the contrary to the folk plain languages. In the center of the research it is the way of the Rus language penetration into the sacred writings not only as the return to the Biblical dogmas, but also as the symbol of the Renaissance and Reformation epoch.

The most typical motivation of religious texts language democratization is their incomprehensibility for society and desire of some clergymen, usually Protestants, to make them understandable for common people. However, there were such main reasons of the Church Slavonic language weakening in religious texts: 1) renewed Bolgarization under the influence of Evtimiy's reform, due to metropolitan Cyprian's efforts; 2) general decline of traditionalism in social life of Ukrainians, taking into consideration church hierarchy weakening and invention of printing. Consequently, texts analysis shows that, even trying to write in the Church Slavonic language, Ukrainian and Byelorussian specialists applied orthography, phonetics and structure of the Rus language used in social life, including business life. There was also the third reason, namely: desire of church circles to rely on uncontrollable bourgeois movement, formed into brotherhoods.

Key words: Biblical conception, lingual communicative space, Tarnovo School, hesychasm, the Rus (plain) language, the Church Slavonic language, Reformation.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

М. Ю. Шевченко (Слов'янськ)

УДК 811'111.42

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ МОВНОЇ КОМПРЕСІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

На сучасному етапі розвитку суспільства значні обсяги інформації потребують усе більш стислих засобів їх передачі, у чому й полягає актуальність вивчення причин появи мовної компресії. Проблемам компресії в мові присвячені роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких можна назвати Р. Будагова, М. Ярмашевича, Г. Пана, А. Мартіне, М. Марло та інших.

Актуальність теми дослідження зумовлена кількома обставинами. По-перше, незважаючи на численні лінгвістичні праці таких відомих учених, як М. Бергельсон, О. Василевський, Н. Громова, Б. Дюндик, І. Жилін, В. Кобков, Н. Лебедева, Т. Левицька, А. Фітерман, Р. Лепіна, А. Мурадян, М. Нікітін, Г. Пай та ін., проблема мовної компресії не входить до низки докладно вивчених, а отже, потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Мета цієї розвідки – розглянути погляди науковців на явище лінгвістичної компресії, окреслити основні причини скорочення текстів та проаналізувати й узагальнити випадки вияву мовної компресії в різноманітних тестах.

Матеріалом дослідження послужили тексти різних стилів – публіцистичного, художнього, розмовного, наукового. Звертаючись до визначення власне терміна „текст”, розуміємо його як: 1) коротке стандартне завдання, метод випробування, що застосовують в різних галузях науки для одержання кількісної характеристики певних явищ; 2) систему формалізованих завдань, призначених для встановлення освітнього рівня особи [ВТС СУМ 2005: 1447].

У лінгвістиці термін „текст” використовують у широкому значенні, включаючи також і зразки усної мови. Сприйняття тексту вивчається у межах лінгвістики тексту і психолінгвістики. Так, наприклад, І. Гальперін визначає текст як „повідомлення, об'єктивоване у вигляді письмового документа, що складається із низки висловлень, об'єднаних різноманітними типами лексичного, граматичного й логічного зв'язку і яке має моральний характер, прагматичну настанову та є відповідно літературно обробленим” [Гальперін 1974: 67].

Сучасні масмедійні тексти все частіше втрачають деякі характеристики наукового стилю, якому притаманна відсутність емоційного забарвлення, знеособленість повідомлення, статичність, пов'язана з підвищеною частотою вживання іменників та прикметників. Тексти набувають рис публіцистичного стилю: чуттєвості, експресії, тяжіння до синонімії, жвавості. Тому можна зробити висновок, що тексти, представлені, наприклад, у друкованій пресі та інтернет-виданнях, перебувають на межі двох стилів, і це, безперечно, впливає на

мову цих текстів, останні набувають рис обох стилів і характерної для них необхідності скорочення.

Значним масивом текстів, з якими найчастіше ми маємо справу в науково-педагогічному дискурсі, є тексти досягнень, випробування знань, умінь та навичок, рівня загальної та професійної підготовки, представлено також стандартизовані методики психологічного виміру, призначені для діагностики виявлення психічних властивостей чи станів у індивіда під час рішення практичних завдань. Не виключені також тексти розважального чи жартівливого характеру.

За предметом діагностики тексти класифікують на інтелектуальні та соціально-психологічні тексти. Останні спрямовані на оцінку емоційно-вольових компонентів психічної діяльності – відносин, мотивації, інтересів, емоцій, а також особливостей поведінки індивіда в заданих соціальних ситуаціях.

Лінгвістичну компресію більшість мовознавців вважають виявом дії принципу економії в мові, що репрезентує процес скорочення структури мовної одиниці без зміни закладеної в ній інформації, який має системний характер і є стилістично немаркованим. Здійснення цього процесу відбувається і в результаті опущення надмірних елементів, і за рахунок їх заміни лінійно меншими одиницями.

Дослідник Б. Дюндик визначає компресію як „закономірне перетворення вторинного порядку”, яке застосовують для сприяння появі розгорнутих складних конструкцій менш складного виду, передаючи той же обсяг інформації, що повинні мати й розгорнуті синтаксичні структури [Дюндик 1971: 22].

Ідея про існування закону економії в мові підтверджена й у дослідженнях зв'язків між мовою й мисленням. Так, на думку А. Кривоносова, людська свідомість має таку властивість, що будь-яка думка чітко не прив'язана до якої-небудь однієї мовної форми, а існує для вираження складних думок, для ідентифікації мінімальної порівняно з іншими мовної форми, щоб „оживити” або висловити точку зору загалом [Кривоносов 1992: 70].

Мова й мислення, як відомо, пов'язані не як форма й зміст, а як самостійні феномени, кожен з яких має свою специфічну форму і свій специфічний зміст. З огляду на це з принципом економії також пов'язують поняття імпліцитності, невідтворення частини логічних зв'язків між предметами і явищами дійсності в лексичному наповненні пропозиції або її граматичній структурі. І хоча імпліцитність властива скомпресованим і нескомпресованим утворенням, у перших вона виявляється більшою мірою.

Тенденції до скорочення тексту наявні в будь-якій мові, коли цьому сприяють певні умови. Найбільш глибоке опрацювання цього аспекту пропонує О. Панченко [Панченко 1998: 370]. Можна, як свідчать її дослідження, виявити два типи причин компресії – об'єктивні, зумовлені

зовнішніми обставинами, та суб'єктивні, зумовлені прагматичними чинниками, зокрема прагненням автора досягти певної мети.

У сучасну історичну епоху – епоху надшвидкого технічного прогресу, коли основним засобом комунікації стають Інтернет, мобільні телефони та інші комунікатори, найбільш актуальним є поняття „заощадження часу”, що, у свою чергу, зумовлює прагнення до скорочення витрат на вербальну комунікацію й посилення тенденції до економії мовних форм, особливо в розмовній мові. Мовна компресія виявляється на різних рівнях мови.

У процесі спілкування людина керується двома основними прагненнями: з одного боку – прагненням до оптимізації мовного коду, що, безумовно, пов'язане з розширенням структури, а з іншого – прагненням до економії зусиль.

Особливо це помітно в неформальній обстановці, зумовленій специфікою участі співрозмовників, лінгвістичним та екстралінгвістичним макроконтекстами, особливостями ситуації спілкування, спонтанністю мовлення, емоційним забарвленням.

Значний внесок у вивчення ролі економії в мові зробив учений А. Мартіне. Він уважав, що мовна еволюція взагалі визначається постійним протиріччям між властивими людині потребами спілкування і вираження та її прагненням звести до мінімуму свою розумову й фізичну діяльність. У плані слів і знаків кожен мовний колектив знаходить певний баланс між потребами вираження, для задоволення яких необхідна більша кількість спеціальних і, відповідно, рідкісних одиниць, і природною інерцією, спрямованою на збереження обмеженого числа загальніших одиниць, що частіше вживаються. При цьому інерція є постійним елементом, і вона не змінюється. Навпаки, потреба спілкування і вираження в різні епохи неоднакові, тому характер рівноваги з часом змінюється.

Серед об'єктивних причин виникнення мовної компресії можна виділити дві підгрупи: матеріальні (економія матеріальних та розумових ресурсів) та технічні (наприклад, економія місця). Однією з найважливіших причин лінгвістичної компресії з огляду на це є необхідність економити матеріальні засоби та ресурси, а саме грошові витрати, ресурси паперу тощо.

Серед об'єктивних причин появи в окреслених тестах скорочення матеріалу можна виділити матеріальні та технічні. Перші дозволяють економити матеріальні засоби – гроші, папір, час. Автори тестів та анкет для засобів масової інформації прагнуть розважити, захопити, змусити замислитись реципієнта, а тому необхідно, щоб тести були не дуже довгими, інакше вони можуть бути або здаватися нудними. Для економії часу застосовують умовні позначення, загальноприйняті скорочення тощо.

У багатьох випадках виникає також необхідність полегшити процес сприйняття інформації, адже читачі розважальних текстів налаштовані на

читання виключно заради задоволення, тому текст повинен бути коротким та стислим. Нестача або обмеженість місця, що впливає на розмір та форму тексту, належить до технічних причин появи скорочення подачі матеріалу в тексті. Обсяг газет змушує видавців замислитися про максимальну завантаженість газетної площі.

Скомпресований текст може з'явитися із суб'єктивних причин, наприклад, для створення певного стилістичного ефекту. Така причина є найбільш актуальною для розважальних інтернет-тестів.

Оскільки подібні тести мають на меті розважити читача, відволікти від повсякденності, запропонувати певну інформацію в розважальному вигляді, то їм часто притаманне гумористичне забарвлення і майже завжди лише позитивні тлумачення відповідей. Навіть недоліки представлені в жартівливій формі, щоб не образити читача та не налаштувати його на мінорний лад. Привернути увагу до відповідного повного тексту може будь-яка сфера, коли тексти в Інтернеті являють собою імпліцитну рекламу якоїсь продукції. Окремо можна розглянути заголовки текстів, які виділяються своєю виразністю та привертають увагу до змісту.

Гумористичний намір проходить, як свідчить аналіз, декілька умовних стадій реалізації, хоч цей намір здійснюється миттєво: бажання пожартувати, оцінка адекватності ситуації, вербальне висловлення жарту, оцінка реакції адресата. Для розуміння суті гумористичної тональності необхідна установка адресата, на якого спрямоване переживання кумедного, тобто прийнятий у певній лінгвокультурі стереотип поведінки. Щодо жанру анекдоту для реалізації гумористичної інтенції має відбутися послідовність мовної дії: налаштованість на гумористичне спілкування – серйозне або імітуюче.

На цей процес впливає й об'єктивне відображення національної картини світу, яка демонструє національно-специфічне виокремлення ознак навколишньої дійсності та їх комбінаторику. Ця картина світу зафіксована визнаними в певній культурі ознаками, насамперед – системою мови. Одним із аспектів картини світу, як відомо, є ціннісна картина світу, де в концентрованій формі визначені поняття, що сформувалися в цій культурі й властиві їй: норми поведінки, оцінки, правила, ідеали. У процесі міжкультурного зіставлення ціннісних картин світу виявляють універсальні й специфічні цінності, властиві порівнюваним культурам. Елементи ціннісної картини світу вербалізуються в значеннях слів, фразеологізмів, асоціативному потенціалі мовних одиниць, у текстах, мовленнєвому етикеті. Наприклад: *In the twenties of this century it became usual in certain circles to pronounce the vowel 'O' as if it were 'IT', and as this was most marked in those who had been to the older university it was known as the Oxford accent. A certain bishop who did this was giving prizes away at a Girl's High School Speech Day in the far N of England. The girls were rather puzzled when they heard him talk about the way in which they should mudel their lives but their burst of*

laughter took him aback when, dealing with leisure occupation he said, „In your spare time, girls, see that each one of you cultivates a hubby” [Почепцов 1990: 127].

Ще однією важливою суб'єктивною причиною компресії тексту є прагнення автора створити певний стилістичний ефект. Ця причина виявляється найбільш актуальною у сфері художнього стилю. Прикладами текстів, що були створені під впливом цієї причини, можуть бути анекдоти та афоризми.

Анекдот як жанр гумористичного спілкування будується на абсурді, при цьому певна ситуація виглядає абсолютно безглуздою, але не зачіпає змістовних життєвих орієнтирів адресата. Абсурдність моделюється як опозитивна ознака, має потрійну проекцію.

Ще один значний масив текстів, де поширене явище мовної компресії, становлять тексти науково-технічного стилю. У таких текстах, яким притаманна стислість, зокрема у словникових дефініціях, компресія інформації може відбуватися і на графемному рівні. Найбільш поширеним засобом ущільнення тексту на цьому рівні можна вважати різні види графічних скорочень, умовних скорочень слів, що поширені лише на письмі й розшифровуються під час прочитання вголос.

Буквені скорочення в газетних та журнальних текстах, зокрема пропуск певних фонем (графем), трапляються лише як повсякденні та звичні слова або як скорочені форми дієслів: *2nd, 3rd, don't, you're*. Щодо використання розділових знаків, математичних та графічних символів, то найчастіше це не специфічні, а загальноживані знаки: £, € та \$, що їх використовують для позначення грошових одиниць (відповідно *фунту, євро та долару*), & позначає *and, % – percent* та інші.

У словниковій дефініції скорочення та пропуск певних літер зумовлені прагненням створити максимально стислий текст, такі скорочення існують лише на письмі.

Буквені скорочення, виявлені у словниковій дефініції, можуть бути розподілені на такі дві великі групи:

- традиційні буквені скорочення, що можуть функціонувати в усіх жанрах та стилях мови: *A. D. (Anno Domini), B. C. (before Christ), etc. (et cetera), e.g. (exempli gratia = for example), N (North), SE (South East)*.

- специфічні буквені скорочення, типові для словників: *cf. (confer = compare), S (spoken), W (written), pp (past participle or pages)*.

У деяких словниках основні скорочення використовують саме тут, наводять в спеціальному розділі, котрий зазвичай носить назву „Список основних скорочень”, „Скорочення та символи” тощо, це значно полегшує роботу читача зі словником. До таких списків включають скорочення, що позначають граматичні (*pp, Gp, adj.*), стилістичні (*arch., fig.*) особливості вживання слова, джерело походження або варіант мови, де вживається слово (*NZ- New Zealand, MFr - Middle French*), та багато інших.

Розділові знаки в стислому тексті можуть мати значне інформаційне навантаження. Так, у словниковій дефініції значну роль відіграють, наприклад, різні види дужок, різноманітні математичні й графічні символи тощо. Скажімо, дужки застосовують для виділення певної інформації та привернення до неї уваги читача: транскрипція слова, інформація етимологічного характеру, інформація щодо граматичних, стилістичних та інших особливостей уживання слова в мові, інформація про варіанти слова та його словоформи чи похідні слова.

Застосування різних типографічних можливостей – зокрема виділення інформації напівжирним написанням або курсивом, застосування великих та малих літер, різноманітних розділових знаків та символів, а також специфічна побудова словникової статті – сприяють економії часу та затратуванних зусиль і підвищують інформаційну насиченість тексту.

Отже, компресія на графемному рівні репрезентована різноманітними способами й привертає увагу навіть під час побіжного ознайомлення з текстом.

На морфологічному рівні лінгвістична компресія виявлена у вживанні різних видів абревіатур, пропускові морфем, використанні числівників, записаних цифрами, а не літерами. Специфічні риси щодо вживання чи елімінації певних частин мови не простежуються, хоча відзначається часте використання в поясненнях до тестів дієслів у формі наказового способу для запропонування поради. Компресія цього рівня не є визначною особливістю саме тестів.

На лексичному рівні лінгвістична компресія полягає, здебільшого, у вживанні більш коротких синонімів чи ідіоматичних висловів, що мають те ж саме семантичне навантаження, використанні слів, які дещо відрізняються в плані стилістичного забарвлення, напр.: *You are a real homester and prefer staying at home!*

Найчастіше для реалізації завдань компресії використовують прикметники, менше – іменники, прислівники та дієслова. Поширена також відсутність сполучників *and* та *or* між однорідними членами речення при перелікові певних понять, оскільки вони можуть бути легко замінені безсполучниковим зв'язком чи спеціальним графічним символом, наприклад, скісною рисою – слеш (/).

Стиснення тексту на семантичному рівні можна представити як відбір найбільш важливої інформації та пропуск менш суттєвої її частини: *Select the appropriate chart below to describe your current weight.*

Основним засобом компресії на синтаксичному рівні є широке використання різних видів еліпсису. Еліпсис можна визначити як пропуск структурно необхідного елемента висловлювання, що звичайно легко поновлюється з контексту чи ситуації. Пропускатися в текстах можуть, наприклад, службові частин мови, такі як частка **to** перед інфінітивною формою дієслова, артиклі, дієслова-зв'язки, допоміжні

дієслова (часто – разом із займенником), рідше – прийменники, конструкції типу **there is / there are**, формальний підмет безособового речення, виражений займенником **it**, а також дієслово-зв'язка, що до нього належить.

Найяскравіше мовна компресія в текстах представлена на синтаксичному та семантичному рівнях мови. Текст може складатися з речень, словосполучень чи слів, які повністю передають суть повідомлення, хоч синтаксична структура варіюється. Речення можуть бути поширеними і включати головні (підмет, присудок) та другорядними (додаток, означення, обставину) члени: *A secluded mountain resort or a sandy, palm-fringed beach where you need do nothing but lie back and completely relax is the perfect spot for you.*

У граматичному плані підрядні речення в текстах виявляються зайвими, у таких випадках широкого використання набуває субституція, тобто процес, коли підрядні речення замінюють дієприслівниками та дієприкметниками, а також дієприслівниковими або дієприкметниковими зворотами.

Отже, мовна компресія – багатоаспектне лінгвістичне явище, яке можна класифікувати залежно від різних характеристик і яке виявляється практично на всіх мовних рівнях. Причини виникнення мовної компресії є об'єктивні й суб'єктивні. На кожному мовному рівні лінгвістична компресія в текстах має свої особливості, але найбільш яскраво та різноманітно вона представлена на лексичному та синтаксичному рівнях.

Література

- АР 1993** – Английские рассказы. – М. : Высш. шк., 1993. – 94 с.;
БПС 2003 – Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. – СПб. : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2003. – 627 с.;
ВТС СУМ 2005 – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.;
Гальперин 1974 – Гальперин И. Р. О понятии „текст” / И. Р. Гальперин // Лингвистика текста : материалы науч. конф. – М., 1974. – Т. 1. – С. 67;
Дюндик 1971 – Дюндик Б. П. Компрессия придаточных предложений в современном английском языке (на материале обстоятельственных придаточных предложений) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки” / Б. П. Дюндик. – М., 1971. – 22 с.;
Кривонос 1992 – Кривонос А. Т. Мышление – без языка? Экономия языковой материи – закон процесса мышления / А. Т. Кривонос // Вопр. языкознания. – 1992. – № 2 – С. 69 – 83;
Кухаренко 2004 – Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту : підруч. для студ. старших курсів філол. спец. / В. А. Кухаренко. – Вінниця : Нова кн., 2004. – 261 с.;
Панченко 1998 – Панченко Е. И. Лингвистика сжатого текста (на материале современного русского языка) : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / Панченко Елена Ивановна. – Днепропетровск, 1998. – 370 с.
Почепцов 1990 –

Почепцов Г. Г. Язык и юмор („Language and Humour“): сб. языковых шуток и анекдотов / Почепцов Г. Г. – К. : Вища шк., 1990. – 326 с.

Шевченко М. Ю. Причины возникновения мовної компресії в англійській мові

У статті розглянуто різні підходи дослідників до визначення явища мовної компресії з урахуванням поняття про текст та його особливості й мету формування. Серед причин виникнення цього мовного явища називають об'єктивні – матеріальні (економія матеріальних та розумових ресурсів) та технічні (економія місця, часу), а також суб'єктивні (створення стилістичного ефекту). Явище мовної компресії розглядають на матеріалі англійських текстів на різних рівнях мовної системи: лексичному, синтаксичному, а також із залученням особливостей графічного оформлення тексту.

Зазначено, що мовна компресія є багатоаспектним лінгвістичним явищем, яке класифікується залежно від різних характеристик і виявляється практично на всіх мовних рівнях. Серед причин виникнення мовної компресії можна визначити як об'єктивні, так і суб'єктивні. На кожному мовному рівні лінгвістична компресія у текстах має свої особливості, але найбільш яскраво та різноманітно вона представлена на лексичному та синтаксичному рівнях.

Ключові слова: мовна компресія, текст, стилістичний ефект, аббревіатура.

Шевченко М. Ю. Причины возникновения языковой компрессии в английском языке

В статье рассматриваются различные подходы исследователей к определению явления языковой компрессии с учетом понятия о тексте, его особенностях и цели формирования. Среди причин возникновения этого языкового явления называются объективные – материальные (экономия материальных и умственных ресурсов) и технические (экономия места, времени), а также субъективные (создание стилистического эффекта). Явление языковой компрессии рассматривается на материале англоязычных текстов на различных уровнях языковой системы: лексическом, синтаксическом, а также с привлечением графического оформления текста.

Отмечается, что языковая компрессия является многогранным лингвистическим явлением, которое классифицируется в зависимости от различных характеристик и проявляется практически на всех языковых уровнях. Среди причин возникновения языковой компрессии можно определить как объективные, так и субъективные. Лингвистическая компрессия имеет свои особенности и более ярко и разнообразно она представлена на лексическом и синтаксическом уровнях.

Ключевые слова: языковая компрессия, текст, стилистический эффект, аббревиатура.

Shevchenko M. Y. Reasons of Linguistic Compression Origin in the English Language

Various approaches to the definition of compression reasons are being considered in the current article. Material, technical and subjective reasons of its origin are named among other reasons. The phenomenon of linguistic compression is studied on the material of English texts on various levels of language system: lexical, syntactic, graphic. Linguistic compression, according to most linguistic definitions, is determined as an expression of language economy, which is the process of reducing the structure of linguistic unit without changing its basic information that is systemic and stylistically unmarked. Implementation of this process occurs as a result of the omission of superfluous elements and their replacement by smaller linear units. The idea of the existence of the language economy is confirmed in studies of connections between language and mentality. Language and mentality are known to be related not as form and content, but as separate phenomena with specific form and meaning. So the rule of economy is also associated with implicitness, the omission of the logical relationships between objects and phenomena of reality in the lexical filling of suggestions or grammatical structure. In the modern historical era – the era of rapid technological progress when the primary means of communication are becoming Internet, mobile phones and others, the most important concept is the „time economy”, which leads to reducing verbal communication and there is increasing tendency for saving the linguistic forms in the current development of language, especially in colloquial speech. Speech compression is revealed at different language levels. Among the causes of language compression both objective and subjective causes are revealed. Language compression – is multidimensional linguistic phenomenon, which can be classified according to different characteristics at all language levels. Among the causes of language compression both objective and subjective are determined. The using of different typographic features – such as application of clarendon, printing in bold or italic, using upper and lowercase letters, various punctuation marks and symbols, as well as the specific construction of dictionary entry – saves time and increases information colouring of the text. At the morphological level linguistic compression is revealed in the use of various types of abbreviations, omission of morphemes, using of numerals. At the lexical level linguistic compression appears in using shorter synonyms or idiomatic expressions that have the same semantic meaning but with some stylistic distinctions. The primary mean of compression at syntactic level is the wide using of different types of ellipsis. Each linguistic level of texts has different variations of compression, but the most vivid representation of it can be found at the lexical and syntactic levels.

Key words: linguistic compression, text, stylistic effect, abbreviation.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Леснова В. В.

СЕМАНТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

О. В. Архіпова (Луганськ)

УДК 811.161.2'38'42

ЕПТЕТИ-ВЕРБАЛІЗАТОРИ КОНЦЕПТУ „ЧОЛОВІК” У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ

На початку 90-х рр. ХХ ст. у сучасному мовознавстві активізувалися гендерологічні студії, об'єктом дослідження яких стала специфіка репрезентації концептів „чоловік” та „жінка” в мові та літературі.

У ХХ ст. гендерні питання активно вивчали британські й американські лінгвісти: С. Беннет, А. Годдард, Л. Паттерсон, Дж. Міллс, Д. Спендер, Дж. Уїлліамс та ін.

У вітчизняному мовознавстві активізацію зацікавлень гендерною проблематикою спостерігаємо з кінця ХХ ст. Вивченню гендеру присвячено праці О. Бессонової, Г. Богдановича, Ю. Гончар, Ю. Маслової, В. Слінчук, Л. Синельникової, О. Холода, А. Шиліної та ін.

Головним принципом гендерних досліджень є визнання культурної зумовленості статі. Термін „гендер”, на відміну від терміна „sexus”, підкреслює соціальну, культурну зумовленість феномену статі, тобто розглядає феномени чоловічості й жіночості як динамічні продукти розвитку людського суспільства, які піддаються соціальному маніпулюванню й моделюванню [Кирилина 2007: 7]. Поняття гендеру акумулює уявлення про те, що означає бути чоловіком або жінкою в тій чи тій культурі [Сукаленко 2009: 3].

Виділяють три основних підходи до розгляду проблеми гендеру, а саме: вивчення гендеру як соціальної конструкції, що відображає моделі відносин чоловіків і жінок; стратифікаційної категорії, пов'язаної з ієрархією відносин чоловіків і жінок; культурної метафори [Воронина: 2002].

У сучасному літературознавстві активно застосовують гендерний підхід. Відбувається зміщення акцентів: від аналізу жіночого фактора і констатації чоловічого домінування до аналізу формування й функціонування гендерних символів, зокрема й у творчості. Текст і мову розуміють як вираження уявлень про світ, що репрезентують і конструюють гендер. На зміну розгляду чоловічого й жіночого як опозиційних концептів приходить розгляд гендеру в контексті проблематики ідентичності і відмінності [Гончар 2009: 19].

В. Агеєва підкреслює: „Гендерний аналіз, зміщуючи акценти на індивідуально-психологічну проблематику, враховуючи часто не визнані суспільством чи панівною патріархальною ідеологією погляди, дає змогу відчитувати різні рівні художнього тексту, враховувати різні ціннісні орієнтації” [Агеєва 2004: 426].

Гендерну літературну теорію цікавить не біологічна стаття автора, а те, як автор виражає свою гендерну ідентичність у творчості [Гончар 2009: 31].

У межах цього дослідження ми розуміємо гендер як культурну метафору, як підхід, методологічний ключ, що дозволяє відкривати нові перспективи розуміння літератури.

Згідно з концепцією семантичних / лексичних / мовних універсалій, основою розуміння світу та місця людини в ньому, що імпліцитно формується в кожного індивіда, є концепт. За ознакою статі виділяють гендерні концепти: „чоловік” і „жінка” [Іващенко 2006: 82]. Вивченню цих концептів у порівняльному аспекті присвячені роботи О. Бондаренка, М. Чорнодон, Ю. Абрамової, А. Волобуєвої та ін. Попри значну кількість праць з гендерної лінгвістики, актуальним залишається питання особливостей мовного вираження гендерних концептів у художній літературі. Метою нашої статті є дослідження мовної репрезентації гендерного концепту „чоловік” у сучасній українській чоловічій та жіночій прозі.

Українська література кін. ХХ – поч. ХХІ ст. є багатоголосим, різнобарвним явищем. Із новими творами виступають письменники старшого покоління – А. Дімаров, В. Шевчук, Р. Іваничук, Л. Костенко та ін., з'являються твори молодих авторів – С. Андрухович, Л. Дереша, І. Карпи, Т. Малярчук, С. Поваляєвої, Н. Сняданко й ін. Можна виокремити низку імен, які визначають обличчя новітньої української прози – Ю. Андрухович, Ю. Винничук, А. Дністровий, О. Забужко, В. Кожелянко, М. Матіос, Ю. Покальчук та багато інших [Поліщук 2008: 7].

Матеріалом нашого дослідження стали твори сучасних українських письменників (чоловіків і жінок), лауреатів конкурсів і премій, які вийшли друком протягом 2002 – 2011 років: Ю. Бедзик „Любов, президент і парадигма космосу”, І. Карпа „Жовта книга: 50 хвилин трави. Фройд би плакав. Сні Ієрихона”, В. Кожелянко „Срібний павук”, О. Печорна „Грішниця”, І. Роздобудько „Дві хвилини правди”, В. Слапчук „Дикі квіти”, Н. Сняданко „Чебрець в молоці”.

Вивчення особливостей вербалізації концепту „чоловік” надзвичайно важливе, адже йдеться про стрижневий „квант дійсності” української лінгвокультури. Уявлення про чоловіка і чоловічість формуються в людини на ґрунті еталонів маскулінності, що склалися внаслідок взаємодії біологічних, культурних, соціальних чинників. Ці уявлення й формують концептуальний портрет чоловіка.

Дослідники зауважують, що жіноча проза вирізняється „максимальною відкритістю, сповідальністю, емоційністю, вразливістю і водночас нещадною іронією, що часто межує з сатирою й сарказмом, спрямованою, здається, передусім на чоловіків. Однак чоловічий образ, створений жінками, дає не менше інформації і про самих жінок” [Харчук 2008: 180].

Як відомо, мова є засобом вираження почуттів, соціальних, етнічних, індивідуальних оцінок. Художня література виробила низку специфічних засобів експресії, серед яких важливе місце посідає тропеїчне переосмислення, що дозволяє привернути увагу читача до певних рис чи якостей персонажа твору. Дослідження образно-тропеїчних засобів художнього стилю письменника дає змогу зрозуміти почуття самого автора, його ставлення до певних явищ дійсності. Художній текст створює умови для виявлення широкого кола відтінків, тому аналіз сучасної української жіночої й чоловічої прози з позицій вивчення тропів-вербалізаторів концепту „чоловік” є виправданим, оскільки саме за допомогою тропів автор передає додаткові значення поняття, тобто концептуальні ознаки. У художньому тексті такими концепт-ознаками, безперечно, є засоби образності, серед яких одним з найактивніших постає епітет. Концепт – це фрагментарна цілісність, де фрагменти можуть об’єднуватися на основі певної актуальної для суб’єкта пізнання ознаки. Актуальність ознак визначає роль, яку вони відіграють в осмисленні того чи того мікро- / макрофрагмента дійсності, що надає їм статусу концептуальних ознак, або концепт-ознак [Іващенко 2006: 110].

Сьогодні не існує єдиної загально визнаної класифікації поетичних означень. Більшість дослідників, беручи за основу ознаку семантичної злитості між членами епітетної синтагми, поділяє епітети на узуальні (мають високий ступінь спаяності членів словосполучення) та оказіональні (епітети з низьким ступенем спаяності членів словосполучення, мають індивідуальний характер). У межах узуальних епітетів виділяють традиційні, що виражають обов’язкову або важливу ознаку, і звичні – однаковою мірою співвідносні з однією й тією ж лексемою в художній мові [Шутова 2003: 4].

Зібраний нами матеріал репрезентує концепт „чоловік” у таких аспектах: „зовнішні” та „внутрішні якості чоловіка”. У проаналізованих текстах концептуальний аспект „зовнішні якості чоловіка” розкривають такі найширше представлені концептуальні ознаки: „фізичний стан”, „вікові особливості”.

Концептуальну ознаку „фізичний стан” у сучасній українській прозі виражають узуальні епітети з позитивним і негативним забарвленням. Так, у чоловічій прозі зустрічаємо означення: *чубатий тато, спадисті вуса, гостренька борідка, худорбастий попутник* тощо, наприклад: „**Контр-адмірал проти неї був <...> сухарюватий, лобатий, з прискіпливим поглядом**” [Бедзик 2002: 31]. Для жіночої прози характерні епітетні характеристики: *сяюче біляве волосся, веселоокий татарин, сухошкірий дідок*, наприклад: „*Паша з Валеріком та третім чоловіком, котрий сидів навпроти і дивився важким хмільним поглядом, розлили по склянках*” [Роздобудько 2008: 185].

Аспект „фізичний стан чоловіка” в чоловічій і жіночій прозі також вербалізують індивідуально-авторські епітети: „*Магістр патетично*

розкинув руки, лице його, квадратова щелепне, темно плямисте, дихало справжнім жаром пристрасті” [Бедзик 2002: 339]; *„Марла щосили посміхалася стюардам „Аеросвіту”, соломоволосим короткостриженим пупсам-переросткам*” [Карпа 2010: 187].

Художні означення, які акцентують увагу на вроді чоловіка, широко представлені й у чоловічій, і в жіночій прозі: *„До білявочубого друга (Зігфріда) він також давно мав чуття солідарності*” [Бедзик 2002: 329]; *„Ім'ячко ж у нього, мамко рідна... відразу являється тобі якийсь двометровий Алі ібн Саїд <...>. Та й хто би сказав, що воно таке миле і біле, з пухнасто-синіми очима*” [Карпа 2010: 87]. Крім того, останній контекст ілюструє значний стилістичний потенціал категорії роду: середній рід, ужитий у значенні чоловічого, створює яскравий колорит іронії.

Концептуальну ознаку „вікові особливості чоловіка” в сучасній українській прозі переважно розкривають традиційні епітети: *„І тепер будуть падати на нього всілякі прикроці, і доведеться йому, молодому, червонощокому, чорнобровому, густочубому, в розквіті сил чоловікові, власне, парубкові з парубків схилити голову перед своїми дітьми*” [Бедзик 2002: 26].

Аспект „внутрішні якості чоловіка” у досліджуваному матеріалі виражають концептуальні ознаки „характер”, „емоційний стан”.

„Характер чоловіка” репрезентовано позитивно забарвленими постійними та індивідуально-авторськими епітетами: *„Коли Марла бідкалася, чим їй взагалі займатися в житті мудрий Х'ялмар знаходив раду й тут: – Поки в тебе є люди, що завжди любитимуть тебе, – Ілля, Артан, я – вони завжди допоможуть*” [Карпа 2010: 142]; *„Саша Гафуров, здогадавшись, що їй статечний джентельмен Теренс, і в'юнкий Зігфрід порвали з Магістром, вирішив бути відвертим*” [Бедзик 2002: 322].

Позитивною рисою чоловіка завжди вважали сильний, урівноважений характер. Це яскраво відбито й у творах сучасної української прози: *„Микола Іванович терпляче застигав <...>, а потім із незворушним спокоєм довершував думку*” [Сняданко 2008: 108]. Натомість нестриманість, запальність, боягузтво характеризують сильну стать з не найкращого боку: *„В гротах побоювалися вульгарного крикуна Бруно Рідера*” [Бедзик 2002: 300]; *„А літак усе кружляв і кружляв над Нью-Делі. – Цікаво, чи можлива аварійна посадка на священні води Гангу? <...> У салоні починався істеричний чоловічий сміх*” [Карпа 2010: 104].

Автори-чоловіки вербалізують концептуальну ознаку „характер” за допомогою означень, виражених прикметниками найвищого ступеня порівняння, як-от: *„Ще донедавна найфортунніші, найкмітливіші і найризиковіші об'єкти тихих заздроців <...> стали мішенями у вправлянні злою іронією. Поза очі, звичайно, бо хто хотів бути битим від цих фізично найсильніших у бюрі <...> бугайів*” [Кожелянко 2004: 18].

Концептуальну ознаку „емоційний стан чоловіка” розкривають індивідуально-авторські та узуальні епітетні характеристики: „<...> вона ладна своїми кволими силами зрівнятися із **ведмежою потужністю розухваленого, нагороїженого і здичавілого німчак**” [Бедзик 2002: 350]; „**Повертається Магістр. Тепер в ньому відчувається холодна рішучість <...>. Шкіряна жилетка на ньому погрозливо шелестить, чорна краватка круто зав'язана. Брови весь час зведені хмури́м дашком**” [Бедзик 2002: 345].

І в жіночій, і в чоловічій прозі часто зустрічаємо епітети з пейоративним забарвленням, що розкривають стривожений, невпевнений, розгублений стан чоловіка. Контексти вказують на те, що автори-чоловіки й автори-жінки вважають ці якості ознакою слабкості: „**Мабуть, офіцерик** таки втямив всю недоречність своєї поведінки <...>, але все ж стоїть <...>. **Войовничий і нікчемний, роз'юшений і безсилий**” [Бедзик 2002: 174]; „**Олекса кивнув з приреченим виразом на обличчі й мученицьким зітханням**” [Сняданко 2008: 140].

Аналіз художніх текстів сучасних українських авторів виявив, що меліоративне забарвлення мають епітети, що вказують на фізичну силу, яку і чоловіки, і жінки вважають позитивною якістю: „Вона відчувала, <...> як хтось примушує часто й важко дихати при погляді на його **треновані м'язи й досконалі обриси легкоатлетичного торсу**” [Сняданко 2008: 104]; „**Магістр коротким позирком робить знак своєму могутньому охоронцеві Вернерові, щоб той приніс все належне для балачки**” [Бедзик 2002: 335].

Проте, якщо фізична сила є засобом насильства, то авторки ставляться до неї негативно. Це можна пояснити потерпанням багатьох жінок від чоловічого свавілля. Такого забарвлення набувають епітетні сполуки в контекстах: „**Я дивилася на краплі крові на підлозі й такі ж криваві очі батька, думаючи, що їх не можна не ненавидіти**” [Печорна 2011: 44]; „**Він так люто ненавидів увесь світ, що часом здавалося, здатен нищити самою силою думки, хоча зазвичай використовував для цього фізичну силу – грубу, дику, сліпу, помножену на якесь звіряче натхнення**” [Печорна 2011: 120].

Як бачимо, епітет доволі активно використовуваний авторами як вербалізатор концепту „чоловік”. Проаналізований матеріал репрезентує такі концептуальні аспекти: „зовнішні” й „внутрішні якості чоловіка”, серед яких домінують концептуальні ознаки „фізичний стан”, „вікові особливості”, „емоційний стан”, „характер”. В описі зовнішності чоловіка і в жіночій, і в чоловічій прозі акцентовано увагу на очах, волоссі, усмішці, які найчастіше означені епітетами з позитивним забарвленням, що, імовірно, обумовлено їх значною роллю в невербальному спілкуванні. Аналіз матеріалу свідчить, що слабкість, нестриманість і жінки, і чоловіки вважають негативними рисами, що позначилося й на епітетних характеристиках. Натомість фізична врода,

урівноваженість й розсудливість за будь-яких обставин для всіх авторів є позитивними рисами.

Проведене дослідження не претендує на вичерпність аналізу. Перспективи вбачаємо у вивченні концепту „чоловік” на більш широкому текстовому матеріалі для посилення об’єктивності висновків.

Література

Агеєва 2004 – Агеєва В. Гендерна літературна теорія та критика : навч. посіб. / В. Агеєва – К., 2004. – С. 426 – 445; **Воронина 2002** – Воронина О. А. Гендер [Електронний ресурс] / О. А. Воронина. – Режим доступу : <http://www.owl.ru/gender/010.htm>; **Гончар 2009** – Гончар Ю. О. Сердечний рай (Гендерні аспекти художнього світу Тараса Шевченка) : монографія / Ю. О. Гончар. – Черкаси : Брама-Україна, 2009. – 184 с.; **Іващенко 2006** – Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : монографія / В. Л. Іващенко. – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.; **Кирилина 2007** – Кирилина А. В. Гендерные аспекты языка и коммуникации : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.19 / Кирилина Алла Викторовна. – М., 2007 – 369 с.; **Олексюк 2004** – Олексюк О. В. Поетика творів Миколи Братана: Літературно-мовознавче дослідження / О. В. Олексюк. – Херсон – К. : Просвіта, 2004. – 44 с.; **Поліщук 2008** – Поліщук О. Автор і персонаж в українській новітній прозі / О. Поліщук. – К. : ПЦ „Фоліант”, 2008. – 176 с.; **Сукаленко 2009** – Сукаленко Т. М. Метафоричне вираження концепту „жінка” в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Т. М. Сукаленко. – К., 2009. – 23 с.; **Харчук 2008** – Харчук Р. Б. Сучасна українська проза: постмодерний період / Р. Б. Харчук – К. : Академія, 2008. – 248 с.; **Шутова 2003** – Шутова Л. І. Епітет в українській поезії 20 – 30-х років ХХ ст. (структурно-семантичний і функціональний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л. І. Шутова. – К., 2003. – 20 с.

Джерела

Бедзик 2002 – Бедзик Ю. Любов, президент і парадигма космосу. Роман. Біль президента : новела-роздум / Ю. Бедзик. – К. : Астарт, 2002. – 396 с.; **Карпа 2010** – Карпа І. Жовта книга: 50 хвилин трави. Фройд би плакав. Сні Ієрихона / І. Карпа. – Х. : Книжк. Клуб „Клуб Сімейного Дозвілля”, 2010. – 320 с.; **Кожелянко 2004** – Кожелянко В. Срібний павук : роман / В. Кожелянко. – Л. : Кальварія, 2004. – 160 с.; **Печорна 2011** – Печорна О. Грішниця / О. Печорна. – Х. : Книжк. Клуб „Клуб Сімейного Дозвілля”, 2011. – 288 с.; **Роздобудько 2008** – Роздобудько І. Дві хвилини правди : роман / І. Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2008. – 248 с. **Слапчук 2005** – Слапчук В. Дикі квіти : роман / В. Слапчук. – К. : Факт. 2005. – 296 с.;

Сняданко 2008 – Сняданко Н. Чебрець в молоці / Н. Сняданко. – Х. : Фоліо, 2008. – 218 с.

Архіпова О. В. Епітети-вербалізатори концепту „чоловік” у сучасній українській прозі

У статті розмежовано поняття „стать” і „гендер”, описано основні підходи до вивчення проблеми гендеру, окреслено місце гендерного підходу до вивчення текстів художньої літератури; подано класифікацію епітетів, серед яких виділено узуальні (традиційні й звичні) та оказіональні (індивідуально-авторські) епітетні структури; проаналізовано епітети-вербалізатори концепту „чоловік” у сучасній українській прозі, зіставлено основні ознаки та аспекти репрезентації концепту „чоловік” у сучасній українській жіночій та чоловічій прозі. Проаналізований матеріал репрезентує такі концептуальні аспекти: „зовнішні” й „внутрішні якості чоловіка”, серед яких домінують концептуальні ознаки „фізичний стан”, „вікові особливості”, „емоційний стан”, „характер”. Дослідження засобів вербалізації концепту „чоловік” є актуальним, адже йдеться про один зі стрижневих „квантів дійсності” української лінгвокультури.

Ключові слова: вербалізатор, стать, гендер, концепт, концептуальний аспект, концептуальна ознака, епітет.

Архипова Е. В. Эпитеты-вербализаторы концепта „мужчина” в современной украинской прозе

В статье разделены понятия „пол” и „гендер”, описано основные подходы к изучению проблемы гендера, определено место гендерного подхода в изучении текстов художественной литературы, предоставлено классификацию эпитетов, среди которых выделено узуальные (традиционные и обычные) и оказіональные (индивидуально-авторские) эпитетные структуры; проанализированы эпитеты-вербализаторы концепта „мужчина” в современной украинской прозе, сопоставлены основные признаки и аспекты репрезентации концепта „мужчина” в современной украинской женской и мужской прозе. Проанализированный материал репрезентирует такие концептуальные аспекты: „внешние” и „внутренние качества мужчины”, среди которых доминируют концептуальные признаки „физическое состояние”, „возрастные особенности”, „эмоциональное состояние”, „характер”. Изучение особенностей вербаллизации концепта „мужчина” чрезвычайно важно, поскольку речь идет об одном из центральных „квантов действительности” украинской лінгвокультуры.

Ключевые слова: вербализатор, пол, гендер, концепт, концептуальный аспект, концептуальный признак, эпитет.

Archipova H. V. Epithets-verbalizators concept of „man” in the modern Ukrainian prose

The article delineated the concept of „sexus” and „gender”, describes the basic approach to the study of gender and gender mainstreaming that place in modern literary criticism. The concept of gender accumulates an idea of what it means to be a man or a woman in one or another culture. There are three main approaches to address the issue of gender, namely the study of gender as a social construction that reflects the model of relations of men and women; stratification categories related to the hierarchy of men and women, cultural metaphors. Given classification epithets: described codificated and occasional epithets demarcated traditional and familiar epithet codificated structure; analyzed epithets-verbalizators concept of „man” in modern Ukrainian literature, is compared basic conceptual aspects and conceptual features of the concept „man” in modern Ukrainian women’s and men’s prose, the main positive and negative traits man described in the modern ukrainian women's and men’s prose.

The analyzed material represents the conceptual aspects of external and internal quality man, dominated by conceptual signs of „physical fitness”, „age characteristics”, „emotional state”, „character”. Analysis of the material shows that weakness, imbalance and women and men consider negative traits instead of physical beauty, the ability to remain calm under any circumstances - positive. In the description of the male and in the female and the male prose emphasis on the eyes, hair, smile, which is probably due to their role in nonverbal communication. Prospects see in exploring the concept of „man” in the broader textual material to enhance the objectivity of the findings.

Key words: verbalizators, sexus, gender, concept, conceptual aspects, conceptual sign, epithet.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Мілева І. В.

Л. Б. Грицьких (Луганськ)

УДК 811.161.2'373

**ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІКОМПОНЕНТНИХ ОДИНИЦЬ У
СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ**

Аналіз словотворчих процесів сучасної української мови свідчить про активізацію використання нових словотворчих моделей, утворених унаслідок лексикалізації синтаксичних конструкцій або речень. Полікомпонентні одиниці, створені подібним чином, зберігають формальні показники синтаксичних зв'язків між компонентами, проте в реченні функціонують як одне слово, напр., у О. Забужко *„цей гіатус і робить минуле життя душі в-собі-завершеним, скінченим — придатним до естетизації”* [Забужко 2006: 93], у Ю. Іздрика *„завкіт собаки-поводира, деренчливе банджо вуличного джазмена або бляшані барабани комбатантів не-знати-якої-війни, шурхіт недоклесної сецесійної афіші”* [Іздрик 2009б: 97]. Поява подібних комплексів зумовлена здатністю лінгвальних одиниць до функціональної переорієнтації, потребою виконувати нетипову функцію задля успішної комунікації [Левицький 1999]. Зазначимо також значний вплив на українське словотворення дериваційних процесів англійської мови, для якої багатоконпонентні слова є типовим явищем. Полікомпонентні комплекси, які зазвичай пишуть через дефіс, можуть вільно утворюватися англійськими авторами в художніх і публіцистичних текстах, а також їх активно використовують у спеціальних професійних сферах (економіка, інформаційні технології, будівництво тощо) та навіть уживають у мові науки. Непоодинокі випадки, коли подібні комплекси набувають статусу лексичних одиниць і фіксуються словниками, напр., ‘character-at-a-time printer’ – ‘посимвольно-друкувальний пристрій’ (LingvoComputer), ‘change-of-temperature test’ – ‘випробування на стійкість до зміни температур’ (Polytechnical), ‘challenge-and-reply’ – ‘двостороння аутентифікація’ (RadioElectronics), ‘center-of-the-road candidate’ – ‘кандидат-центрист’ (Politics), ‘cash-and-carry’ – ‘продаж за готівку без доставки („плати готівкою і забирай”)', дрібний опт; магазин, що працює за подібним принципом’, ‘what-d’you-call-it/him/her/them’ – ‘як там його/її/їх (називають)’, ‘wait-and-see’ – ‘очікувальний’, ‘field-of-view’ – територія огляду’ (Engineering) [АВВУ 2008].

В українському мовознавстві полікомпонентні одиниці розглядають головним чином у зв'язку з оказіональним словотворенням [Карпіловська 2008: 102 – 103; Колоїз 2003], мовною грою [Оліфіренко 2003] та вивченням ідіостилю письменників [Дембровська 2008]. Проте, незважаючи на розмаїття зафіксованих оказіоналізмів, ми вважаємо можливим зробити структурний аналіз полікомпонентних одиниць, виокремити типи та моделі, за якими вони побудовані, описати функційні характеристики цих лінгвальних одиниць.

У запропонованій статті ставимо за мету проаналізувати функціонування полікомпонентних одиниць у сучасній українській літературній мові, виявити, функцію яких частин мови вони можуть виконувати. Матеріалом для дослідження стали художні твори та філософські роздуми сучасних українських письменників кінця ХХ – початку ХХІ століття (К. Москальця, О. Забужко, Ю. Андруховича, Ю. Іздрика, Л. Дереша, Т. Прохаська).

Під полікомпонентними одиницями розуміємо цілісні (написані через дефіс, інколи разом) багатокомпонентні комплекси, які збігаються за структурою та синтаксичними відношеннями з синтагмами або реченнями, проте в мовленні функціонують як одне слово, що виконує роль одного члена речення та ототожнюється з певною частиною мови. Аналіз матеріалу дослідження свідчить про те, що полікомпонентні одиниці можуть виконувати функцію різних повнозначних частин мови, однак їх співвідношення різне.

Найбільш поширеними в українській мові є полікомпонентні одиниці-іменники, напр., у К. Москальця: *У повітрі тільки дим-та-піна столітнього бузку, що котить свої хвилі сині понад палацом, за ріку* [Москалець 2009]; *З часом здобутий досвід коливаний між крайнощами вихолоняє в прозору перлину сталості й знову-неторканості, в остаточну свободу* [Москалець 2006]; *Стех радше вибудовує одночасність усіх часів, сукупність усіх просторів і романних голосів в одному „ось-тут-переживанні”* [Там само]; *Схвалюючи й виправдовуючи незримість майбутньої матері слова, поет цим самим схваленням визнає, відтак, власне буття благом; але це ось-тут-буття акцептується у вірші* [Там само].

У О. Забужко: *Що це потрібно нам самим — для зруйнування проклятої „Картагени”, котра століття за століттям точить і точить українську культуру зсередини, немов к’єркегорівська „недуга-на-смерть”* [Забужко 1999: 235 – 236]; *«...» це було тоді, коли люди раптом розривали, мов Гулівер ліліпутячи мотузки, покручене плетиво незліченних **обставин-на-котрі-доводиться-зважати** і, випроставшись, дорівнювали до себе – таких, якими їх замислив був Бог* [Забужко 2008: 121].

У Ю. Іздрика: *відповів малий, немов засвідчуючи свою-все-ще-лояльність у стосунку до мене, та в той же час нагадуючи, що я не на своїй території* [Іздрик 2010: 194 – 195]; *А пізніше виявиться, – як завжди, ні з того, ні з сього, виявиться, – що ти вже граєш роль не свою, тобто не **не-дуже-немолодого-поета*** [Іздрик 1997].

Наведені приклади свідчать про те, що полікомпонентні „іменники” мають категоріальні ознаки роду (к’єркегорівська *„недуга-на-смерть”* – ж. р., однина; це *ось-тут-буття* – с. р., однина), числа (*незліченних обставин-на-котрі-доводиться-зважати* – множина), відмінка (*дим-та-піна* – називний, *засвідчуючи свою-все-ще-лояльність* – родовий). Вони можуть мати при собі узгоджені означення, вказівні та особові

займенники, частку „не”; у реченні вони виконують стилістичні функції, притаманні іменникам.

Функція підмета: **Нікомуналежність і нічомуналежність** дорівнюють свободі, яка дорівнює самотності до кінця [Москалець 1999]; *Ще обіймами-сповнені-руки відторгають від себе жорстку гострокутність предметів* [Забужко 1994б].

Функція додатка: *За кілька хвилин іншою вуличкою для здійснення самі-знаєте-чого побіжу я сам* [Дереш 2006: 140]; *Напередодні зими, в листопаді вже з 5 години по обіді, коли темніє, а ліхтарі ще не світять, у львівському барі „НЕКТАР” сидять люди-після-роботи* [Прохасько 2003: 113].

Функція іменної частини присудка: *Бо „так упевнено мають ся крила...” є мовою-самою-по-собі, актуальним втіленням мовної спроможності* [Москалець 2006]; *Або, за контрастом: за найвищою свободою, відсутністю будь-якої зумовленості; це так звана людина-в-смерті* [Москалець 1999].

Функція неузгодженого означення: *Проблема бачення-через-письмо, проблема духовної інтеграції, скупчення, концентрації тощо — це, якщо скористатися моїм давнім, улюбленим порівнянням, проблема калейдоскопа* [Москалець 2001]; <...> *сільський репер Вова В., який скандував скандальні лозунги просто під вікнами потерпілої, замість ритм-боксу послуговуючись метрономом, позиченим у вчителя співу-і-дихання Урганта Ц.* [Іздрик 2009а: 120 – 121].

Найбільш поширені полікомпонентні одиниці-іменники, які виконують номінативну функцію. Новотвори автори використовують для називання нових реалій та понять, лексичні складники комплексу формують цілісний образ, і кожна лексема стає його невід’ємним семантичним компонентом. Багатокомпонентні слова допомагають письменникам якнайточніше висловити свою думку, конкретизувати, виділити предмет з ряду подібних (*обіймами-сповнені-руки, лак-із-цяточками, лак-із-квіточками*), або узагальнити явище і зробити його типовим (*люди-після-роботи, мовою-самою-по-собі, тут-і-зараз*). Поява подібних одиниць зумовлена також законом економії лінгвістичних засобів. Зазвичай такі слова надзвичайно інформативні, вони акумулюють глибинні смисли й відносять нас до інших подій, творів тощо, тому в цих випадках використання традиційних засобів призвело б до ускладнення мовлення додатковими підрядними конструкціями, реченнями й навіть текстами. Нерідко полікомпонентні комплекси побудовані на так званих прецедентних текстах, основою яких є соціальна, культурна або мовна спільність фонових знань адресата й адресанта. Для їх декодування й розуміння потрібно бути включеним у систему світогляду мовної особистості, яка створила цей мікротекст. Джерелом полікомпонентних одиниць, побудованих на прецедентних текстах, можуть бути фразеологічні одиниці, назви книг, фільмів, рядки з пісень тощо у своєму оригінальному або трансформованому вигляді:

Вітай тепер, Вкраїно гола-й-боса, де вихор забуття заводить свій танок! [Забужко 1990]; *в-собі-сущої етнічної маси* [Забужко 2006: 86]; *коли-небудь наша незалежна, чи радше **ще-не-вмерла**, якщо до того часу не вмере, мала б запровадити якусь спец відзнаку* [Забужко 1996]; *круглоvido-плахтянисті, **ой-під-вишнею-під-черешнею** кралі **ще** водяться* [Там само]; *дикі **коні-в-собі, трояндою-для-себе, трояндою-в-собі*** [Москалець 1999].

Зважаючи на високий рівень інформативності та конкретизації, автори аналізованих творів активно вживають полікомпонентні одиниці в атрибутивній функції і співвідносять їх з прикметниками та дієприкметниками. Зазначимо також, що велика кількість новотворів в атрибутивній функції тотожні дієприкметниковим зворотам.

Полікомпонентні комплекси, співвідносні з прикметниками: *До того ж берег, узгір'я, сторони світу – уся панорама – **із тільки-сну-притаманною логікою** розвернулися на дев'яносто градусів, а ріка дивним чином не потурбувалася змінити напрямку* [Іздрік 1997]; *кидався обціловувати кохані **тонкі-претонкі-найтонші-у-світі** уста, прегарні очі, тендітні руки* [Іздрік 1997]; *той голос звертався **не до неї**, той, **уже-наче-й-не-батьків**, такий недосяжний у своєму високому чоловічому смутку голос* [Забужко 2005а: 76]; *А той кричав, і розтягав гармошку, і, як циганка, тряс побрязкачами **уже-давно-музейних орденів*** [Забужко 2005б]; *запах **не-інакше-як-материних парфумів*** [Забужко 2005а: 57]; *ви уявляєте собі **вкраїнську газету, що називалась би „Київський (чи, припустімо, Закарпатський) час”?** „Галицька Днина”?* „Харківська година”? Вреїті – **не „самостійна”- „демократична”- „молода”- „нескорена”- і-яка-там-ще, а просто – „Україна сьогодні”?** [Забужко 1999: 221 – 222].

Полікомпонентні комплекси, співвідносні з дієприкметниками: *крутилося в голові відлунням власного, **уже впалого, **уже-не-вернеш слова***** [Забужко 2005а: 75]; *національна чулість до **впізнаваних і розставлених-де-належить** сліз у голос* [Забужко 1994а]; *читала **не-нею-заготовлений текст*** [Забужко 2005а: 125]; *є логічним наслідком отого „неперетравленого”, неосвоєного й неусвідомленого, **не-пережитого-до-кінця минулого** – минулого, яке не хоче минати* [Забужко 2006: 140]; ***в-собі-завершене минуле*** [Забужко 1999: 229]. Наведені приклади свідчать про те, що полікомпонентні прикметники та дієприкметники узгоджені з іменниками в числі, роді та відмінку; виконуючи свою синтаксичну функцію, вони можуть бути однорідними з означеннями, які виражені одиничними словами, дієприкметниковими зворотами або підрядними реченнями. Активне використання дієприкметників зумовлено прагматикою. Оскільки особлива форма дієслова називає не постійну, а тимчасову ознаку, пов'язану з дією, це дає можливість письменникові якнайточніше описати подію, явище або предмет, змалювати образ героя, представивши його в момент мовлення, у конкретній ситуації.

Зауважимо також, що нами були зафіксовані поодинокі випадки, коли полікомпонентні прикметники ставали іменною частиною складеного присудка: *а гравітація – лише проекція твоїх бажань, і це твій світ, безумовно справжній, не вигаданий, і ти вільна в ньому, вільна всюди, нарешті вільна, вільнавікивічніві... – задихана, щаслива, розімліла* [Іздрік 1997].

Як уже було зазначено, найбільш поширеними полікомпонентними одиницями є комплекси, співвідносні з іменниками, прикметниками та дієприкметниками. Проте було виявлено одиничні приклади використання досліджуваних новотворів у функції дієслова (*то вона має перебувати поза всім, що діється і так-існує* [Прохасько 2010: 182]); прислівника (*як вони, дурнуvато-всміхнено-sorry-вибачаючись, ушилися геть* [Забужко 1996]); Його не існує *тут-і-тепер* [Москалець 2001]; числівника (*дев'ять-на-ниточці, дев'ять-на-волосинці* [Андрухович 2003: 133]) та займенника (*якби не її (чи вже-й-не-її!) ловецьки напружена тисячоокість* [Забужко 2005: 103]).

Отже, у сучасній українській літературній мові набуває поширення тенденція утворення полікомпонентних одиниць, що функціонують у реченні як одна цілісна лексична одиниця. Отримуючи в мовленні статус слова, новотвори набувають граматичних категорій різних частин мови та їх форм (іменника, прикметника, дієслова, дієприкметника, числівника, займенника) і виконують притаманні їм синтаксичні функції. Утворення полікомпонентних одиниць зумовлено законом економії лінгвістичних засобів і здатністю лінгвістичних одиниць до функціональної переорієнтації, що є проявом динаміки мови. Використання подібного способу словотворення зумовлено потребами ефективної комунікації. Однак декодування полікомпонентних одиниць, що пов'язані з прецедентними текстами, потребує від реципієнта певних фонових знань, що може заважати успішній інтеракції автора й читача. Перспективним є дослідження структурних типів та моделей полікомпонентних новотворів української мови, їх стилістичних функцій у художньому творі.

Джерела

АВВУ 2008 – АВВУ Lingvo x3. Електронний словник. – АВВУ, 2008. **Андрухович 2003** – Андрухович Ю. Дванадцять обручів / Ю. Андрухович. – К. : Критика, 2003. – 317 с; **Дереш 2006** – Дереш Л. Поклоніння ящірці / Л. Дереш. – Х.: Книж. клуб, 2006. – 176 с. **Забужко 1990** – Забужко О. Пам'яті „проклятих поетів” [Електронний ресурс] / О. Забужко // Забужко О. Диригент останньої свічки : збірка лірики. – 1990 – Режим доступу : <http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=zabuzhko&page=zabuzhko007>. **Забужко 1994a** – Забужко О. Вступ до естетики пози [Електронний ресурс] / О. Забужко // Забужко О. Автостоп :збірка лірики – 1994. – Режим доступу : <http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=zabuzhko&page=zabuzhko007>

ко019. **Забужко 1994б** – Забужко О. Пробудження [Електронний ресурс] / О. Забужко // Забужко О. Автостоп : збірка лірики – 1994. – Режим доступу : <http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=zabuzhko&page=zabuzhko025>; **Забужко 1996** – Забужко О. Польові дослідження з українського сексу [Електронний ресурс] / О. Забужко. – К. : „Згода”, 1996. – Режим доступу : <http://www.ukrcenter.com/Література/Оксана-Забужко/20133-1/Польові-Дослідження-з-Українського-Сексу>; **Забужко 1999** – Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстка 90-х / О. Забужко. – К. : Факт, 1999. – 340 с.; **Забужко 2005а** – Забужко О. „Сестро, сестро” / О. Забужко. – К. : Факт, 2005. – 240 с.; **Забужко 2005б** – Забужко О. Російські мотиви [Електронний ресурс] / О. Забужко // Забужко О. Друга спроба : вибране – 2005. – Режим доступу : <http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=zabuzhko&page=zabuzhko041>; **Забужко 2006** – Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. Забужко. – К. : Факт, 2006. – 156 с.; **Забужко 2008** – Забужко О. Книга Буття. Глава четверта : повісті / О. Забужко. – К. : Факт, 2008. – 164 с.; **Іздрик 1997** – Іздрик Ю. Воцтек [Електронний ресурс] / Ю. Іздрик. – 1997. – Режим доступу : http://www.lib.azh.com.ua/index2.php?subaction=showfull&id=1196988381&archive=&start_from=&uc_at=5&; **Іздрик 2009а** Іздрик Ю.ТАКЕ / Ю. Іздрик. – Калуш : Таке-print, 2009. – 272 с.; **Іздрик 2009б** – Іздрик Ю. Флешка. Дефрагментація / Ю. Іздрик. – Вид. друге, змінене й доп. – Калуш : ТАКЕ, 2009. – 150 с.; **Іздрик 2010** – Іздрик Ю. АТ. Як досягти безсмертя в домашніх умовах / Ю. Іздрик. – Х. : Вид-во „Клуб Сімейного Дозвілля”, 2010. – 320 с.; **Москалець 2006** – Москалець К. Гра триває [Електронний ресурс] / К. Москалець. – 2006. – Режим доступу : <http://94.102.50.103/b/319922/read#t2>; **Москалець 1999** – Москалець К. Людина на крижині [Електронний ресурс] / К. Москалець. – 1999. – Режим доступу : <http://94.102.50.103/b/319918>; **Москалець 2001** – Москалець К. Келія чайної рози [Електронний ресурс] / К. Москалець. – 2001 – Режим доступу : <http://94.102.50.103/b/319916/read>; **Москалець 2009** – Москалець К. Вечірній мед [Електронний ресурс] / К. Москалець. – 2009. – Режим доступу : <http://94.102.50.103/b/319914/read#t1>; **Прохасько 2003** – Прохасько Т. Лексикон таємних знань. Новели / Т. Прохасько. – Л. : Кальварія, 2003. – 152 с.; **Прохасько 2010** – Прохасько Т. БотакЄ / Т. Прохасько. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – 432 с.

Література

Дембровська 2008 – Дембровська Л. М. Композитні конотати в ідіодискурсі Дж. К. Джерома / Л. М. Дембровська // Вісн. Житомир. держ. ун-ту імені Івана Франка. – Вип. 42. Філологічні науки. – Житомир : РВВ ЖДУ ім. Івана Франка. – 2008. – С. 202 – 206; **Карпіловська 2008** – Карпіловська Є. А. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія / Н. Ф. Клименко,

Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.; **Колоїз 2003** – Колоїз Ж. В. Тлумачно-словотвірний словник okazіоналізмів / Ж. В. Колоїз. – Кривий Ріг : ТОВ-ЯВВА, 2003. – 168 с.; **Левицкий 1999** – Левицкий А. Э. Функциональные изменения в системе номинативных единиц современного английского языка : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04 / Левицкий Андрей Эдуардович. – Киев, 1999. – 396 с.; **Оліфіренко 2003** – Оліфіренко Л. В. Словник поетичної мови Василя Стуса (рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори) / Л. В. Оліфіренко. – К. : Абрис, 2003. – 90 с.

Грицьких Л. Б. Функціонування полікомпонентних одиниць у сучасній українській літературній мові

У статті проаналізовано полікомпонентні одиниці, створені внаслідок лексикалізації синтаксичних конструкцій та речень, з огляду на їх функціонування в мовленні. Виявлено, що в реченні полікомпонентні одиниці, зафіксовані у творах сучасної української літератури, можуть набувати категоріальних ознак певних частин мови та виконувати притаманні їм синтаксичні функції. З'ясовано, що найчастіше утворюються полікомпонентні іменники, прикметники й дієприкметники; найбільш поширеним є виконання полікомпонентними одиницями номінативної та атрибутивної функцій. Наголошено, що створення полікомпонентних одиниць зумовлено законом економії лінгвістичних засобів і здатністю лінгвістичних одиниць до функціональної переорієнтації; поява багатоконпонентних слів спричинена потребами успішної комунікації й пов'язана з високим рівнем їх інформаційного наповнення. Звернуто увагу на труднощі декодування полікомпонентних одиниць, створених на основі прецедентних текстів.

Ключові слова: словотворення, новотвори, полікомпонентні одиниці, частини мови, синтаксична функція, функціональна переорієнтація, прецедентний текст.

Грицьких Л. Б. Функционирование поликомпонентных единиц в современном украинском литературном языке

В статье проанализированы поликомпонентные единицы, созданные вследствие лексикализации синтаксических конструкций и предложений, в связи с их функционированием в речи. Определено, что в предложении поликомпонентные единицы могут приобретать категориальные признаки определенных частей речи и выполнять присущие им функции. Обнаружено, что чаще всего образуются поликомпонентные существительные, прилагательные и причастия; наиболее распространенным является выполнение поликомпонентными единицами номинативной и атрибутивной функций. Подчеркнуто, что образование поликомпонентных единиц обусловлено законом экономии лингвистических средств и способностью лингвальных единиц к

функціональної переорієнтації; появлення багатокомпонентних слів вызвано потребами успішної комунікації і пов'язано з високим рівнем їх інформативної наповненості. Обращено увагу на труднощі декодування полікомпонентних одиниць, створених на основі прецедентних текстів.

Ключевые слова: словообразование, новообразование, поликомпонентные единицы, части речи, синтаксическая функция, функциональная переориентация, прецедентный текст.

Hrytskykh L. B. Functioning of the polycomponent units in the contemporary Ukrainian literary language

The article deals with the analysis of the functioning of the polycomponent units formed as a result of lexicalization of syntactic constructions and sentences in speaking. It has been found that in the sentence the polycomponent units, registered in the texts of the contemporary Ukrainian literature, can acquire categorial features of the definite parts of speech and are able to perform their syntactic functions. It has been discovered that polycomponent units correlated with nouns, adjectives and participles are mainly formed; nominative and attributive functions are prevailing. It has been stressed that the formation of the polycomponent units is conditioned by the principle of the language economy and is explained by the ability of lingual units to functional reorientation. The phenomenon is caused by the needs of effective communication and is closely connected with the informative value of the units. All components are integral parts of the complex and create the unique lexical meaning of the whole one that helps the writer to be very precise in expressing thoughts and ideas. It has been discovered that different precedent texts (idioms, book titles, quotations etc) often become the source for the polycomponent words, which may cause definite difficulties in understanding the meaning of the complex and interfere with successful interaction between the addresser and the addressee. Decoding of these polycomponent units require particular cultural, social and language background knowledge related to the personality of the author.

Key words: word formation, new formations, polycomponent units, parts of speech, syntactic function, functional reorientation, precedent text.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

М. В. Макарова (Луганськ)

УДК 811.161.2'42-055.2

**ПОРІВНЯННЯ ЯК ЗАСІБ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ
КОНЦЕПТУ КОХАННЯ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ФЕМІННІЙ ПОЕЗІЇ**

Початок ХХІ ст. став одним з переломних для становлення й формування українського суспільства. Сьогодні ми спостерігаємо процес переоцінки суспільних, культурних та загальнолюдських цінностей. У таких умовах розвивається фемінна поезія, коли життєвий досвід зображено в індивідуальному письмі кожної з авторок. На думку Соломії Павличко, фемінне письмо української літератури кінця ХХ ст. поклато край закритості внутрішнього світу, письменниці починають говорити правду про людське „я”, про себе, українську культуру, побачену крізь призму свого особистого життєвого, навіть інтимного досвіду [Павличко 2002: 183]. Повернення жінок у літературу, і поезію зокрема, – наслідок демократизації суспільства.

Порівняно недавно лінгвісти вивчали мову як автономну систему, беручи за основу системно-структурний підхід. На межі століть науковці не заперечують того, що мова є окремою системою, проте зазначають, що вивчати її потрібно як середовище, у якому діє людина, тому на зміну системно-структурній парадигмі приходиться антропоцентрична, принципом якої є вивчення наукових об'єктів щодо людської особистості.

Концепт є мовною одиницею, яка зберігає культурну інформацію, що співвідносить дві семіотичні системи (мову і культуру) і дозволяє описувати їх взаємодію. Концепт у поезії – це глибинний смисл, максимально згорнутий у смислову структуру [Маслова 2004: 31]. За допомогою аналізу мовних одиниць, уживаних автором, можна зрозуміти систему смислів його творчості, які відображають культурну специфіку менталітету українського народу.

У кінці ХХ ст. спостерігаємо активізацію вивчення концепту. Значну увагу дослідженню цього феномену приділили Н. Арутюнова, Ю. Апресян, В. Іващенко, В. Кононенко, В. Маслова, О. Селіванова, Ю. Степанов, В. Телія та ін.

Отже, переламний етап у літературі та науці визначає нові підходи до вивчення концепту.

Метою статті є дослідження концепту КОХАННЯ як глибинного смислу, реалізованого за допомогою порівняльних конструкцій на матеріалі сучасної фемінної поезії, а саме творів Маріяни Кіяновської, Анни Багряної, Наталії Білоцерківець, Галини Крук, оскільки в досліджуваних творах компаративними – один з найбільш активно використовуваних авторками засобів вербалізації концепту КОХАННЯ.

Поезія всотує мудрість, передану образним словом. А поетичний текст стає унікальним і досконалим способом пізнання світу, який часто

не піддається верифікації науковим шляхом. Життєвий досвід, відтворений поетесами, зображуючи почуття, безперечно, є безцінним і для культури, і для науки. Авторки привносять поряд із загальновідомими знаннями про концепт КОХАННЯ і свої індивідуальні знання та смисли, спираючись на які розширюємо поняття досліджуваного концепту.

В. Маслова виділяє в структурі концепту три складники: ядро (когнітивно-пропозиціональну структуру концепту), приядерну зону (інші лексичні репрезентації концепту, його синоніми тощо) і периферію (асоціативно-образні репрезентації). Ядро і приядерна зона переважно представляють універсальні й загальнонаціональні знання, а периферія – індивідуальні [Маслова 2004: 30]. Одним з тропів, що вербалізують результат мисленнєвої діяльності на рівні периферії, є порівняння.

У „Словнику тропів і стилістичних фігур” порівняння визначено як зіставлення двох чи більше явищ, предметів та понять за їхньою спільною ознакою з акцентом на провідній прикметі, притаманній порівнюваним об’єктам. О. Потебня вважав цей троп найвищою мірою поетичним, досконалим і такою самою мірою природним та правдивим [СТІСФ 2011: 136 – 137]. Порівняльні конструкції характерні для всіх жанрів художньої творчості. Коли говорять про компаративеми в поезії, переважно оперують поняттями емоційність та експресивність. Поряд із цим порівняння уточнює висловлювання, надає йому особливої виразності та викликає певні асоціації, демонструє ставлення мовця до повідомлюваного.

Концепт КОХАННЯ може поставати і об’єктом, і суб’єктом порівняння: „<...>і вся твоя любов – // немов ікра в пекельних кабінетах // немов розмазана по стінах боротьба // слабкого і нещасного раба” [Білоцерківець 2004: 7] – у цьому контексті концепт КОХАННЯ має яскраве пейоративне забарвлення: суб’єкт порівняння „любов”, співвіднесений з „ікрою в пекельних кабінетах”, що вказує на буденність, знецінення цього високого почуття. Метафоричною конструкцією „розмазана по стінах боротьба // слабкого і нещасного раба” авторка демонструє душевний стан уже дещо збайдужілої людини, яка ще перебуває в полоні свого почуття.

Контекст „Іде Кохання стомлено, ліниво, // Іде і плаче, як мале дитя” [Багряна 2005: 27] засвідчує яскраве поєднання метафори з порівнянням, що увиразнене епітетними характеристиками „стомлено, ліниво”. Цей образний комплекс двома рядками відтворює не просто почуття, а історію його розвитку: імовірно, колись бурхливе і взаємне, кохання пережило свої найкращі часи, тепер воно не розвивається, воно змаліло.

Як засвідчує проаналізований матеріал, у любовній ліриці сучасних українських поетес лексема „кохання” найчастіше виконує роль суб’єкта порівняльних конструкцій і лише зрідка є її об’єктом, як-от: „Як початок любові, ця рання весна, // наче пролісок перший з твердими губами. // І це

миле обличчя з твердими губами – // як початок любові, як рання весна” [Білоцерківець2004: 51]; *„Однаково все скоро закінчиться. // Які смішні слова про шок і трепет. // Про те, чого не буде вже ніколи. // Смішні, немов кохання на війні”* [Білоцерківець 2004: 11].

Здебільшого компаративні побудови, що вербалізують концепт КОХАННЯ, є сполучниковими: *„Панна місячна ходить босоніж по воду. // Вже утретє чекаю на тебе. Не спитьсья. // Уявляю свій стогін. **Любов, як лошиця**, – // Норовлива, палка, молода”* [Кіяновська2000: 63]; *„Та звала любов – як мета...”* [Білоцерківець2004: 42]; *„І останнє „кохай” – // як остання весна”* [Багряна 2005: 66].

Функцію безсполучникових порівнянь можуть виконувати члени речення, що мають форму орудного відмінка. Звичайно, у таких конструкціях порівнювальний образ повинен мати подібність до зображуваного предмета, спільні з ним ознаки [Чередниченко 1962: 365]. Оскільки концепт КОХАННЯ належить до сфери почуттів, є абстрактним поняттям, його важко співвіднести з конкретними предметами, тому авторки рідко послуговуються безсполучниковими порівняльними конструкціями у відтворенні досліджуваного концепту, наприклад, *„Ти був там. Ти бачив усе. І не ризами – росами // Кохав її тіло у звивинах раю”* [Кіяновська 2000: 61].

У сучасній жіночій поезії домінують поширені, часто ще й ускладнені порівняльні конструкції: *„**Любити тебе – неначе іти по цвяхах**”* [Там само: 43]; *„А я надіюся... Усе // Чекаю здійснення бажання... // Сльозами змочене есе // Мого незгаслого кохання. // **Це ніби сповідь серед хмар, // Це наче погляд у люстерце...**”* [Багряна 2005: 46].

Непоширені компаративеми зустрічаємо порівняно рідко: *„Знов майнула тобі та забута любов, наче голос”* [Білоцерківець2004: 82]; *„Та любов, як тарпан. Тільки іскрами креше душа // До мовчання готова, неначе до смерті в двобої”* [Кіяновська2000: 31]; *„Люблю тебе задавнено – аж боляче. // Люблю тебе затаєно, як злість”* [Крук 1997: 11]; *„Я любила тебе, // як повітря, // як сонце, // як світ...”* [Багряна 2005: 42].

Поодинокими, але влучними є постійні порівняння, які передають мовні традиції народу: *„Зневажатимеш стале. // **Кохатимеш, мов востаннє, // обтікаючих пліч // обнадійливу випадковість**”* [Крук 1997: 34]; *„**Я кохана твоя, я звиваюся, наче змія**, – // Серафіта з очима німими, нудними до блиску. // Не гидуєш доторкнутись, як гидуєш побачити зблизька // Юне тіло моє. Хоч чи я це? Чи я це? Чия?”* [Кіяновська 2000: 62].

Часто компаративеми входять до складу інших тропів, увиразнюючи їх, як-от, розгорнута метафора, ускладнена порівняльною конструкцією: *„**Як підліток-принц в шатах кольору ранку вповні. // Любов-коломбіна вдивляється в липи, як в лиця**”* [Там само: 91]; *„Я висіла, прибита цвяхами до духів дерев. // І згоряли в мені моя Віра, Надія*

і... Сила, // А Любов залишалась горіти, // як німб у старих королев” [Багряна 2005: 42].

Авторки включають порівняння в контексти, побудовані за принципами висхідної градації – поступовому нагнітанні засобів художньої виразності задля підвищення їхньої емоційно-сислової значущості: *„Їх гарячі тіла, наче вина терпкі – // Золоті і брунатні, ясні, мов емалі. // Їх наука кохання, їх губи, їх талії, // Їх жага, їх утома і їхні роки...”* [Кіяновська 2000: 87].

Концепт КОХАННЯ в сучасній українській поезії може бути представлений авторками й імпліцитно: *„Я цілую тебе, мов на глум ритуалам, // І всміхаюсь тобі, мов не вірячи в гріх. // Нас не люди й боги, не сніги нас вінчали // Нас вінчала Любов у чертогах своїх”* [Багряна 2005: 50]; *„Над посіченим січнем, // Від зимової стоми // Стоймо, пересічні, незнайомо-знайомі. // Кожен погляд – як здогад, // Кожен порух – як слово. // І чекаємо Бога // для своєї Любові”* [Багряна 2005: 49]; *„І сплелися два серця в мерехтінні зірок. // Це для нас нагорода чи... найтяжчий урок. // Наче сон, наче казка, наче пісня небес. // Я кохаю тебе. // Я кохаю тебе”* [Там само: 62].

Різноманітні стилістичні прийоми й фігури, які використовують поетеси для вербалізації концепту КОХАННЯ, репрезентують культурну специфіку менталітету українців. Серед них і порівняння, різні за структурою й широким спектром відтінків у значеннях.

Перспективи подальших досліджень окресленої проблеми вбачаємо у вивченні образних засобів вербалізації досліджуваного концепту в сучасній жіночій прозі.

Література

Маслова 2004 – Маслова В. А. Поет и культура : концептосфера Марины Цветаевой / В. А. Маслова. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 256 с.; **Павличко 2002** – Павличко С. Виклик стереотипам : нові жіночі голоси в сучасній українській літературі / Соломія Павличко // Фемінізм. – К. : Основа, 2002. – С. 181 – 187; **СТІСФ 2011** – Словник тропів і стилістичних фігур / уклад. В. Ф. Святовец. – К. : Академія, 2011. – 176 с.; **Чередниченко 1962** – Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І. Г. Чередниченко. – К. : Рад. шк., 1962. – 495 с.

Джерела

Багряна 2005 – Багряна А. Між богами і нами : поезії / Анна Багряна. – К. : ЮАна, 2005. – 115 с.; **Білоцерківець 2004** – Білоцерківець Н. Готель Централь : вибр. вірші / Наталка Білоцерківець. – Л. : Кальварія, 2004. – 120 с.; **Кіяновська 2000** – Кіяновська М. Міфотворення / Маріанна Кіяновська. – К. : Смолоскип, 2000. – 108 с.; **Крук 1997** – Крук Г. Мандри у пошуках дому : поезії / Галина Крук. – Л. : Каменяр, 1997. – 40 с.

Макарова М. В. Порівняння як засіб вербалізації концепту КОХАННЯ в сучасній українській фемінній поезії

Статтю присвячено аналізу порівняльних конструкцій як одному з найбільш використовуваних засобів вербалізації концепту *КОХАННЯ* в сучасній фемінній поезії. Дослідження здійснено на матеріалі творів Маріяни Кіяновської, Анни Багряної, Наталії Білоцерківець, Галини Крук. У статті представлено різні структурні й семантичні типи компаративем, використовувані сучасними українськими поетесами: сполучникові й безсполучникові, поширені й непоширені, а також ускладнені іншими засобами образності. Авторки вносять, поряд із загальноприйнятими знаннями про концепт *КОХАННЯ*, і свої індивідуальні знання та смисли, спираючись на які розширюємо поняття досліджуваного концепту. Різноманітні стилістичні прийоми й фігури, які використовують поетеси для вербалізації концепту *КОХАННЯ*, репрезентують культурну специфіку менталітету українців.

Ключові слова: фемінна поезія, концепт, концепт *КОХАННЯ*, порівняння, епітет, метафора, градація.

Макарова М. В. Сравнение как средство вербализации концепта ЛЮБОВЬ в современной украинской феминной поэзии

Статья посвящена анализу сравнительных конструкций как одному из наиболее активно используемых средств вербализации концепта *ЛЮБОВЬ* в современной феминной поэзии. Исследование осуществлено на материале произведений Марьяны Кияновской, Анны Багряной, Натальи Белоцерковец, Галины Крук. В статье представлены различные структурные и семантические типы компаративем, используемые современными украинскими поэтессами: союзные и бессоюзные, распространённые и нераспространённые, а также усложнённые другими средствами образности. Все они представляют индивидуально-авторское восприятие мира.

Ключевые слова: феминная поэзия, концепт, концепт *ЛЮБОВЬ*, сравнение, эпитет, метафора, градация.

Makarova M. V. Comparison as a means of verbalization of the concept LOVE in contemporary ukrainian feminine poetry

Article analyzes comparative constructions as one of the most used means of verbalization of the concept of *LOVE* in the contemporary feminine poetry. Research carried out on the poetry of Mariyana Kiyanoska, Anna Bahryana, Natalia Bilotserkivets, Galina Kruk. The paper presents the structural and semantic types of comparatives used by contemporary Ukrainian poetesses: bonded and asyndetic, common and uncommon, and others, which are represent individual authors perception of the world.

The concept is a linguistic unit which stores cultural information that correlates two semiotic systems (language and culture) and allows to describe their interaction. The structure of the concept consists of three components:

core, near-core area and periphery. Core and near-core area mainly represent universal and national knowledge and periphery represents - individual. Comparison is one of the tropes that verbalizes result of mental activity at the periphery.

Poetesses use comparisons to represent the concept of *LOVE*, showing the cultural specificity of Ukrainian mentality. Authors bring along conventional knowledge and their individual knowledge and meanings about the concept of *LOVE*, based on which we extend the denotation of study concept.

Key words: feminine poetry, the concept, the concept of *LOVE*, comparison, epithet, metaphor, gradation.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Мілева І. В.

В. І. Пустовалова (Харків)

УДК 811.161.2'42:070

НАЗВИ ДИТЯЧИХ ІГОР, ЩО МОДЕЛЮЮТЬ СОЦІАЛЬНІ ВЗАЄМИНИ, ЯК СКЛАДНИКИ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОДУ

Сюжетно-рольові ігри соціального спрямування є логічним етапом розвитку дитини, доступним для неї способом моделювання соціальних стосунків та усвідомлення свого місця в них. Ю. Лотман розглядає гру як одну з серйозних і органічних потреб психіки людини, наголошує на її важливості в процесі розвитку. На його думку, гра „є одним із найважливіших засобів оволодіння різними життєвими ситуаціями, навчання типів поведінки” [Лотман 1970: 80]. Про дитячу гру як особливий феномен свідчить, скажімо, факт наявності в грецькій мові спеціального позначення цього виду діяльності – *paidia* [Арутюнова 2006: 11]. Р. Фрумкіна виділяє гру як форму діяльності дитини в окремий різновид ігрової діяльності [Фрумкіна 2001: 169 – 171].

В. Кононенко, вивчаючи особливості реалізації концепту ГРА в українській мовній картині світу, підкреслює численність ігрових реалізацій у вигляді розваг, змагань, рольових дій тощо як закодованих аспектів соціального життя, отож як явища закономірного, зумовленого внутрішніми процесами розвитку [Кононенко 2008: 271]. Поширеність і загальновідомість дитячих сюжетно-рольових ігор дають змогу говорити про їхню важливість як культурних реалій, а отже, про лінгвокультурний потенціал лексем на їх позначення.

В. Старко виділяє такі основні ознаки, що характеризують дитячі ігри як когнітивний феномен: легкість, несерйозність, удаваність, розвага. Окремо дослідник розглядає ознаку відсутності результату як

визначальну для цього виду ігор [Старко 2007: 69 – 72]. Мета нашого дослідження – відстежити вплив перелічених ознак на формування змісту вислову на матеріалі сучасної української преси.

Гра в дочки-матері є однією з найточніших та найбільш поширених ігрових реалізацій побутових ситуацій. Когнітивно процес цієї гри сприймається як моделювання динамічних фрагментів дорослого життя. Особливості того, як дитина сприймає та відтворює „дорослі” ситуації у вигляді гри, зумовлюють уведення назви гри в текст у ролі вторинної номінативи передусім на основі ознаки несерйозності: *Якщо правда, що телебачення йде за глядачем, то глядач у такому разі видається явищем однорідним і одноклітинним. Схибленим на бадьорих ток-шоу з клінічно-безглуздим словонетриманням, на слинявих історіях із філософською глибиною дитячої гри в дочки-матері, на буянні голого блондинистого тіла, що звивається під одну нескінченну волинку про л-л-л-любов* [dt.ua]. З метою точніше описати своє бачення ситуації автор поєднує ознаки несерйозності та надмірної легкості сприйняття, що в комплексі створює негативнооцінний іронічний ефект.

Аксіологічний потенціал назви гри *дочки-матері* розкривається також на основі загальноігрової ознаки несамостійності: *Після ознайомлення з усім цим у мене склалося враження, що „ноги” даного проекту „ростуть” з боку тієї частини „націонал-демократів”, які ще ніяк не нагнались у „дочки-матері” з нинішньою виконавчою владою* [www.day.kiev.ua]. Ідеться про взаємодію двох політичних сил, одна з яких підпорядковує свою діяльність іншій, хоча за стандартним сценарієм вони мають діяти незалежно одна від одної. Перенесення базується на подібності ситуації до ігрової взаємодії батьків і дітей як частини сценарію. Природна для гри ознака несамостійності в перенесенні набуває негативнооцінного змісту з огляду на серйозність подій, що стоять за метафорою.

У контексті творчої діяльності досліджувана одиниця має позитивну оцінку, що може бути пояснене значним збігом ознак дитячої та акторської гри як способів емоційного відображення дійсності: *Акторки грають дивовижно. [...] Чудові всі, а гра Чулпан Хаматової і зовсім вище за будь-які похвали. Власне, слово „гра” тут зовсім не пасує, розпізнати акторку в цьому вухатому, дикорослому хлопчиськові доволі тяжко. Тут, очевидно, прямо за Станіславським – повне злиття. Життя – найсправжнісіньке, емоції – непідробні, проблеми – реальні. І все це дуже смішне! Коротше кажучи, „дочки-матері” в розширеній версії...* [www.day.kiev.ua]; *Маура, як їй правильно пояснили, грає ледь на грані. Між минулим і вічним, між зараз і ніколи. Альмодовар теж грає на цих же „гранях”. І найкращі його сцени – не тільки сімейні, коли дочки-матері. Майже геніальний епізод – пролог, заспів, інтродукція* [dt.ua]. Дитяча та акторська гра зближуються на основі спільної для обох одиниць ознаки вдаваності [Старко 2007: 72, 74], яка є доречною в обох випадках. Але акторська гра сприймається як більш організована та

професійна. Якщо в другому прикладі метафора слугує експресивним означником сімейної сцени у фільмі, то в першому сценарій дитячої гри, використаний для творення метафори, не може повністю передати прагматичне навантаження, яке прагне закласти автор. Більшої „серйозності” ігровій метафорі надає авторське уточнення „*дочки-матері*” в розширеній версії.

Експресивний потенціал одиниць ігрового коду розкривається також у випадку, коли введення одиниці коду зумовлене контекстом: *Дочки-матері* [заголовок]. *Борисе Владиславовичу, останнім часом з'явилося чимало суперечливої інформації про зміну у зв'язку з кризою ставлення іноземних материнських структур до своїх „дочок” в Україні. Чи змінювалася останнім часом політика UniCredit Group стосовно Укросоцбанку?* [dt.ua]. Метафора, що вербалізує одиницю коду, зумовлена у свою чергу терміном, поширеним у фінансовій сфері. Ситуація взаємодії фінансових структур метафоризується шляхом використання елементів сценарію дитячої гри. У цьому випадку метафора безоцінна і служить для увиразнення вислову.

Гра в козаки-розбійники як лінгвокультурна одиниця має два вияви. Через використання загальної метафори „гра – дійсність”, з одного боку, вона позначає ситуацію, з іншого – відповідним чином характеризує учасників. Перше досягається шляхом актуалізації спільної для всіх розглядуваних ігор ознаки умовності, несерйозності: *Тігірко: „Ми робимо партію. Робимо її по-серйозному. Це не якась гра у козаки-розбійники. Якщо в тебе є бажання долучитися до цієї справи, то я запрошую”* [gazeta.ua]. Через заперечення ігрового характеру події мовець прагне наголосити на серйозності того, що пропонує. Подібна поширена ознака загальноігрового характеру – легкість ігрової ситуації порівняно з реальною: *Фільм „Вундеркінди”: „козаки-розбійники” навколо газових камер* [заголовок]. *Звісно, дитяча перспектива вимагає певної „простоти” кінематографічних рішень, однак життя – річ не проста, і в намаганні спростити Другу Світову війну до захопливої гри в „козаки-розбійники” режисер децю „перегнув палицю”* [www.dw.de]. У цьому випадку має місце передбачене сценарієм гри протистояння „хороших” і „поганих”, що дало мовцеві підставу ввести ігровий код для характеристики ситуації. Проте ключовим для розуміння змісту вислову є відтінок несерйозності, вдаваності. Недоцільність сприйняття подій у такому ракурсі зумовлює негативну авторську оцінку.

Ігровий код, що концептуалізує ситуацію загалом, може впливати на структуру повідомлення, яка в такому випадку адаптується до ігрового сценарію: *Як Балоба з Яценюком в „козаки-розбійники” грались* [заголовок]. *Арсеній Яценюк відмовився на пропозицію СП очолити Нацбанк. [...] У вівторок же Віктор Балоба рішуче відкинув слова Яценюка... Це був перший етап гри в „козаки-розбійники”* [blogs.pravda.com.ua]. Імпліцитно виражений у заголовку сценарій актуалізує ознаки протистояння і водночас несерйозності, які

розкриваються в тексті та увиразнюються ігровими метафорами. Взаємодія учасників подана як ігровий сценарій, і мовець структурує події відповідно до етапів прототипної гри.

Далі автор розгортає сценарій неіснуючої політичної гри, яку сам називає грою в козаки-розбійники, хоч прямої відповідності сценарію немає, є тільки статична ознака протистояння „доброго” і „поганого”: *...якийсь політик X, що нарощує свій рейтинг, прагне ще більше очиститися від зв'язку з одіозним політиком Y, який має рекордний антирейтинг. Для цього X та Y, що для сторонніх не мають нічого спільного, розігрують сценарій, де Y брутально „наїжджає” на X і завдяки своєму злобному іміджу дозволяє X класно попіаритися на темі [blogs.pravda.com.ua].* На нашу думку, в цьому випадку актуальнішою є загальноігрова метафора, що концептуалізує ситуацію загалом. Опис політичного протистояння як ігрового сценарію пов'язує на когнітивному рівні частини тексту, незважаючи на те що сценарій заявленої на початку гри має значні розходження з подальшим розвитком ситуації, яка стоїть за метафорою.

Лексеми, що експлікують ігровий код, особливим чином впливають на зміст вислову, якщо вони виступають у ролі номінатем на позначення учасників. Вписуючись у загальну концепцію метафори „гра – дійсність”, вони акцентують увагу на рисах учасників ситуації та особливостях їхньої діяльності в контексті передбаченого сценарію: *На українських дорогах з'явилися козаки-розбійники [заголовок]. Шахраї на дорогах України: козаки-самозванці з генеральськими лампасами намагаються продавати водіям „екологічні талони” [tsn.ua]; ЕкоЛОХія доріг: сервіс від „козаків-розбійників” [заголовок]. Співвітчизники та гості нашої країни їдуть на південь і до моря, сподіваючись добре відпочити. Саме на автошляхах на них і чатують сучасні „козаки-розбійники”. [...] „...пост екологічної безпеки” у складі двох-трьох членів Всеукраїнської громадської козацької організації „Екологічна безпека” за допомогою жезла зупиняв транспортні засоби та в нав'язливій формі „пропонував” послуги із замірювання рівня СО та СН у вихлопних газах автомобілів [www.imzak.org.ua].* Сценарій гри до уваги не береться, адже немає виразного протистояння позитивних і негативних учасників. Уведення ігрового коду мотивоване назвою організації, про діяльність якої йдеться, а використана назва гри скоріше характеризує цю діяльність, ніж уводить ігровий компонент у контекст.

Поширеними є випадки переосмислення ролі того чи того учасника, чия поведінка не відповідає очікуваній від нього моделі й характеризується на рівні ігрового коду: *Чернівчани просять владу захистити їх від ЖРЕПівських „козаків-розбійників” [bukinfo.com.ua]; Звичайно, козаки-розбійники (автори-депутати) можуть виправдуватися: якщо все це в законі, то це вже не „протиправно”, а законно! [dt.ua].* Ігрова метафора тут не передбачає поділу ролей, навпаки, характеризує одну групу осіб. Увага акцентується на

невідповідності місця, яке формально займає ця група, діяльності, яку вони ведуть, і метафоризація через ігровий код тільки увиразнює цей дисонанс. Саме індивідуальна авторська оцінка ситуації через використання ігрового коду і є ключовою для розуміння змісту вислову. Подібний оцінний ефект мають будь-які порушення сценарію, навіть за умови дотримання ключових для гри ознак: *Що на львівських ринках і базарах панує криміналітет, ні для кого в місті, здається, не секрет. В тому числі і для працівників правоохоронних органів, на чий очах, майже не криючись, орудують „кидали”, кишенькові злодії, валютні міняли та бригади рекетирів. Та вже якось так очевидно склалось, що ніхто з „козаків-розбійників” ніяких особливих застережень щодо цього своєрідного мирного співіснування не мав і не має* [www.day.kiev.ua]. Взаємодія кримінальних і правоохоронних структур дає авторові підстави концептуалізувати її через використання ігрового коду. Одиниця коду, уведена в контекст, закріплює сценарій, відповідно до якого ситуація має розвиватись. Але реальний процес не відповідає прототипному образу гри. Якщо в стандартному сценарії взаємодія учасників передбачає рівноцінне протистояння, то в цьому контексті така ознака зникає. У результаті одна сторона продовжує активні дії, а друга залишається нейтральною. Цей нейтралітет сприймається автором як зміна ролей, порушення балансу сил і відповідно оцінюється негативно.

Цікавими є випадки, коли ролі в метафоричній грі розподіляють самі її учасники. *Почалася розмова. Янукович довго розказував про себе, я [Ю. Луценко] – про себе. [...] Я сказав: Вікторе Федоровичу, є така гра „козаки-розбійники”. Так от, я – козак... Він вирішив, що це я віджартувався...* [www.unian.ua]. Конфлікт вербалізований з погляду одного з учасників. Мовець концептуалізує ситуацію, вводить ігрову метафору і розподіляє ролі відповідно до обраного сценарію. Розподіл ролей має чітке аксіологічне забарвлення, основна мета введення цих одиниць у текст – продемонструвати ставлення до ситуації, відповідно оцінити діяльність обох сторін (і свою, і опонента) та сформувані в реципієнтів певний кут зору.

Особливої експресії виразу надає одночасне використання кількох ігрових лексем. Уведення метафор на основі ігрового коду на рівні кількох фраз забезпечує експресивність виразу в цілому: *Політика – це не все життя. Точніше, навіть не так: політика – лише гра в справжнє життя. Для політиків вона азартна, ризикована, чревата великими ставками й приваблива великими виграшами. Це – гра в „дочки-матері” на дуже великі гроші, у „козаки-розбійники” зі справжньою зброєю, у „жмурки” із високою можливістю перетворитися на „жмурика”. Вони грають нашими симпатіями, нашими голосами, нашими долями й нашими життями* [dt.ua]. Загальний ігровий код уведений на основі поширеної концептуальної метафори „політична діяльність – гра” та увиразнений авторськими оказіональними вживаннями елементів ігрового коду. Ознака несерйозності, на якій акцентує увагу код,

протиставлена авторським уточненням („дочки-матері” на дуже великі гроші, „козаки-розбійники” зі справжньою зброєю), що суперечать стандартним асоціаціям, пов’язаним із зазначеними іграми. Зберігаючи загальноігровий характер метафоричної ситуації, мовець, проте, акцентує увагу на хибності сприйняття подій у розважальному руслі.

Специфічні соціальні стосунки моделює гра у війнушки. Лінгвокультурний потенціал цієї одиниці базується передусім на ключовій для гри такого типу ознаці протистояння, аксіологічне значення забезпечує ознака несерйозності: *Юрій Макаров, шеф-редактор „Українського тижня”, в журналі котрого не раз друкувались матеріали релігійного змісту, зазначив: „Релігійна тематика повинна бути переконливою. Не цікаво писати тільки про "війнушки" при висвітленні конфлікту між УПЦ та УПЦ (КП)”* [blogs.pravda.com.ua]; *Всі ці події оголили існування протиріч не лише в рядах опозиції, але і серед структур, наближених до влади. Внутрішні „війнушки”, звичайно ж, послаблюють кожний з цих станів, закономірно викликаючи байдужість і апатію у пересічних громадян* [www.day.kiev.ua]. Оцінне значення має сам факт уведення ігрового коду в контексти, що не передбачають наявності гри. До стандартної для гри у війнушки ознаки протистояння додається ознака несерйозності, умовності, а тому недоречності цього протистояння, що забезпечує негативну оцінну характеристику.

Якщо в тексті йдеться про речі, що мають реальну загрозу, аксіологічний зміст вислову посилюється, причому експресивність негативної оцінки пропорційна серйозності ситуації, пор.: *Ще раз пригадав про це, коли почув зауваження одного з українських депутатів: мовляв, він не здивується, якщо у Верховній Раді дійде до стрілянини. Схоже, наші парламентарії теж грають у „війнушку”, немов не помічаючи, що її жертвами вже тепер стають їхні співгромадяни, а завтра цілком може стати вся країна* [dt.ua]; *За „війнушки” з кілерами керівників міліції та СБУ варто відправити у відставку. [...] Спецпідрозділ „Беркут” провів операцію зі знешкодження банди. Але робив це так незграбно, що бойовики втекли. Більше того, вони вбили двох міліціонерів і ще чотирьох поранили* [dt.ua].

Досліджувана одиниця коду може забезпечувати й позитивне оцінне значення на основі сценарного та емоційного зближення гри з реальною ситуацією: *„Війнушки” по-дорослому* [заголовок]. *Реконструктори зі Львова до дрібниць відтворюють воєнні події: навіть харчуються під час „боїв” за рецептами минулого, а під формою не носять сучасну білизну* [www.umoloda.kiev.ua]. Розважальний та емоційний складники описуваної події максимально наближають останню до метафоричних „війнушок”. Наявна тут ознака вдаваності цілком природна, тому не забезпечує негативної оцінності.

Дитячі сюжетно-рольові ігри є важливим та поширеним когнітивним феноменом, що зумовлює активне використання лексем на

їх позначення як одиниць ігрового лінгвокультурного коду. Комплекс їхніх ознак впливає на формування значення вислову, авторську оцінку подій та передбачувану реакцію читачів. Аналізовані одиниці вводяться в текст на основі загальноігрових ознак (несерйозність, удаваність, розвага та ін.), елементів сценарію чи всього сценарію загалом. Уведення коду мотивується і схожістю гри та реальної ситуації, що дає підставу для метафоричного перенесення, і окремими лексемами, котрі містяться в тексті (власними назвами, термінами). Експресивна мета реалізується на основі загальної метафори „гра – дійсність”, оцінний потенціал одиниць найчастіше забезпечений ознакою несерйозності або порушенням сценарію гри. У цьому контексті відкритим для подальших досліджень залишається питання про виявлення лінгвокультурного потенціалу лексем на позначення різних типів ігор та особливості функціонування цих одиниць у медійних текстах.

Література

Арутюнова 2006 – Арутюнова Н. Д. Виды игровых действий / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Концептуальные поля игры. – М. : Индрик, 2006. – С. 5 – 16; **Кононенко 2008** – Кононенко В. І. Мова в контексті культури / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 2008. – 390 с.; **Лотман 1970** – Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.; **Старко 2007** – Старко В. Ф. Концепт ГРА / В. Ф. Старко. – Луцьк : Вежа, 2007. – 204 с.; **Фрумкина 2001** – Фрумкина Р. М. Константы культуры – продолжение темы / Р. М. Фрумкина // Язык и культура : факты и ценности / отв. ред. Е. С. Кубрякова, Т. Е. Янко. – М. : Яз. славян. культуры, 2001. – С. 167 – 177.

Пустовалова В. І. Назви дитячих ігор, що моделюють соціальні взаємини, як складники лінгвокультурного коду

У статті досліджено особливості реалізації лінгвокультурного потенціалу лексем на позначення дитячих сюжетно-рольових ігор та функціонування цих одиниць у сучасних медіа-текстах. Виділено низку загальноігрових та специфічних підстав для введення вторинних номіналем у текст, проаналізовано вплив вибору таких номінативних одиниць на змістові, експресивні та оцінні характеристики висловів. Розглянуті одиниці вводяться на основі окремих когнітивних ознак гри (несерйозність, удаваність, розвага та ін.), а також елементів сценарію чи всього сценарію загалом. Використання коду мотивується і схожістю гри, і реальної ситуації, що дає ґрунт для метафоричного перенесення, і окремими лексемами, котрі містяться в тексті (власними назвами, термінами). Розглянуто контекстуальні особливості оцінного застосування лексем дослідженої групи. Особливу увагу приділено способам вираження авторської точки зору та її сприйняття читачем.

Ключові слова: лінгвокультурний код, експресія, оцінка, концептуальні ознаки гри.

Пустовалова В. И. Названия детских игр, моделирующих социальные взаимоотношения, как составляющие лингвокультурного кода

В статье рассматриваются особенности реализации лингвокультурного потенциала лексем, обозначающих детские сюжетно-ролевые игры, и функционирования этих единиц в современных медиатекстах. Выделен ряд общеигровых и специфических оснований для введения вторичных номинативов в текст, проанализировано влияние выбора таких номинативных единиц на содержательные, экспрессивные и оценочные характеристики высказываний. Исследованные единицы вводятся на основании отдельных когнитивных признаков игры (несерьезность, имитация, развлечение и др.), а также элементов сценария или всего сценария в целом. Использование кода мотивируется как схожестью игры и реальной ситуации, что дает почву для метафорического переноса, так и отдельными лексемами, содержащимися в тексте (именами собственными, терминами). Рассмотрены контекстуальные особенности оценочного применения лексем исследованной группы. Особое внимание уделено способам выражения авторской точки зрения и ее восприятия читателем.

Ключевые слова: лингвокультурный код, экспрессия, оценка, концептуальные признаки игры.

Pustovalova V. I. The names of children's games modeling social interaction as units of the linguocultural code

The article deals with the peculiarities of the lexemes denoting children's role-playing games, realization of their linguocultural potential and functioning in the contemporary Ukrainian media texts. The games under consideration are those modeling family interaction and social scripts of conflict type. A number of general and specific features, on the basis of which the secondary nominatemes are introduced into text, is pointed out. The influence of these features on the content, expressive and evaluative characteristics of the statements is analyzed. Those units are introduced on the base of some cognitive identifiers of prototype game (unseriousness, imitative nature, fun and so on), as well as some script elements or the script in general. The negative evaluation content of the statements is formed by inappropriateness of the game script or breaking of its rules; in the cases when the game script is relevant, there may be formed also positive evaluation, but such cases are found less often. The use of the code is motivated not only by the similarity between the game and the real situation, but also by single lexemes contained in the text (proper names, terms). In the last case, the introduction of game lexis and phraseology performs mostly expressive function. Particular attention is given to the ways of expressing the author's

point of view and reader's perception of the latter: the choice of nominative units often should set the direction of the reader's look at the situation described.

Key words: linguocultural code, expression, evaluation, conceptual features of the game.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Леснова В. В.

Т. М. Рудакова (Біла Церква)

УДК 81'373.42:631/.635:811.111/.161.2

ТЕМАТИЧНА ТА ПОНЯТІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ АГРОНОМІЧНОЇ ЛЕКСИКИ

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. характеризуємо певною якісною та кількісною модифікацією лексичного складу української мови за рахунок зростання варіативності й синонімії. Постійний пошук нових номінативних одиниць є визначальною рисою мови сучасних терміносистем.

Проблемам, що постали перед термінознавством, присвячено багато праць. Так, О. Подвойська, Г. Чорновол, Д. Шапран детально вивчають економічну термінологію; М. Вербенець, І. Гумовська, А. Рижков – юридичну; О. Данилюк – географічну; І. Стоянова – травматологічну; І. Волкова – фізичну, проте аграрну термінологію вивчено недостатньо. Н. Лобачова дослідила термінологію сільськогосподарських угідь у російській писемності ХVІ – ХVІІ ст.; А. Карипіді – засади агрономічного дискурсу; Т. Данькова – аграрну лексику Київської Русі; І. Котеленець подала лексико-семантичну характеристику німецької терміносистеми тваринництва; Т. Марченко – лексико-семантичні та словотвірні особливості назв городніх культур української мови. Отже, виникає нагальна потреба вивчення та класифікації агрономічної спеціальної лексики української лексикографічної бази кінця ХХ – поч. ХХІ ст.

На основі вибірки із лексикографічних і мас-медійних джерел агрономічної спеціальної лексики ми поставили собі за мету з'ясувати особливості тематичної та понятійної організації цієї групи лексики й навести приклади її слововживання, що функціонують у сучасній українській мові.

Агрономія включає і теоретичні відомості про біологічні особливості, умови росту й розвитку рослин, і практичний досвід, накопичений у землеробстві. У минулому під агрономією в широкому значенні розуміли всі знання про сільське господарство, включаючи не

лише вирощування рослин, організацію сільськогосподарського виробництва, але й годівлю, розведення тварин, сільськогосподарську техніку тощо [Примак 2009: 46].

З накопиченням і розширенням наукової інформації в самостійні науки виділено землеробство, механізацію, зооінженерію, організацію та економіку сільськогосподарського виробництва, технологію переробки і зберігання сільськогосподарських продуктів тощо. Проте на сьогодні не виявлено загальноприйнятого визначення терміна „агрономія”.

На думку П. Клименко, Г. Навроцького, В. Пальчевського та В. Солодникової, „агрономія як наука – це система теоретичних і практичних знань про ріст і розвиток рослин та про умови і найбільш досконалі прийоми вирощування високих урожаїв” [Пальчевський 1973: 3].

Проте в тлумачному словнику В. Бусела міститься інше визначення: агрономія – це наука про хліборобство; наукові основи сільськогосподарського виробництва [Бусел 2005: 11].

За тлумачним словником С. Ожегова, агрономія – це комплекс наук про обробіток сільськогосподарських культур (<http://www.jobtoday.com.ua/slovar/slovo.php?gnm=193>).

Б. Голуб, Г. Демидась, Л. Козак, І. Примак, О. Примак уважають, що агрономія є наукою про закони рільництва (землеробства) [Примак 2009: 46].

Уважаємо, що в он-лайн словниках подано найповніше визначення зазначеного терміна, тому маємо підстави погодитися з цією точкою зору, а саме: агрономія – це наука, що вивчає видатність ґрунту, вегетацію рослин, пристосування тварин до сільського господарства, взаємовідносини між окремими галузями сільського господарства, їхню економічну вагу, а також способи переробки первісних продуктів рільництва на цінніші продукти (<http://www.rozum.org.ua/index.php?a=term&d=18&t=840>).

На нашу думку, агрономія на сучасному етапі розвитку поєднує сукупність наук про реформування та створення умов для економічного зростання агропромислового комплексу, раціональне використання і охорону земельних ресурсів, безпеку агроландшафту, нові технології вирощування сільськогосподарських культур, організаційно-економічні чинники оптимізації стану промислового виробництва плодів та ягід, економічну ефективність виробництва продукції тваринництва і ветеринарне забезпечення, а також перероблення сільськогосподарської сировини тощо.

Незважаючи на виділення з агрономії ряду самостійних наук, вона залишається складною комплексною наукою, що включає велику кількість відгалужень:

1) загальне землеробство (вивчення оптимізації структури земельних угідь та принципи їхнього раціонального використання, основ відтворення і регулювання родючості ґрунтів, структури посівних площ

та системи сівозмін, системи обробітку ґрунту та захисту від бур'янів, системи удобрення сільськогосподарських культур, системи захисту ґрунтів від ерозії, раціонального використання осушуваних ґрунтів, регулювання водного режиму осушуваних ґрунтів, землеробства на радіоактивно забруднених землях, економічної ефективності застосування мінеральних добрив і хімічної меліорації земель);

2) рослинництво (вивчення біології сільськогосподарських культур і технології їхнього вирощування, кормовиробництва, баштанництва, системи введення насінництва, інтегрованого захисту рослин від шкідників і хвороб, ефективність виробництва продукції рослинництва, охорони навколишнього середовища в умовах інтенсивного землеробства, правових аспектів екології та землекористування);

3) гербологія (вивчення біології, морфології, екології бур'янів та заходів їхнього контролювання в агрофітоценозах);

4) тваринництво (вивчення стану та перспектив розвитку скотарства (м'ясного та молочного), свинарства, вівчарства, птахівництва, бджільництва, рибництва, їхнього ветеринарного забезпечення, а також економічної ефективності виробництва продукції тваринництва);

5) перероблення сільськогосподарської сировини, що включає в себе м'ясопереробну галузь, молокопереробну, галузь виробництва борошна та крупів, цукровиробництво, хлібопекарську галузь, олієжирову, комбікормову галузі.

До сучасних галузей агропромислового комплексу (далі АПК) України відносять: ветеринарну медицину, харчову та переробну промисловість, рибне господарство, насінництво та розсадництво України, садівництво, виноградарство і виноробство, розвиток сільських територій, держсільгоспінспекцію; Укрголовдержжарантин; харчову та переробну промисловість (<http://www.minagro.gov.ua/page/?5>).

Уважаємо, що агрономічну спеціальну лексику характеризують когнітивно-тематичні ланки, що локалізують сільськогосподарську термінологію. На нашу думку, агрономічну термінологію можна розподілити за такими сегментами, які актуалізують важливіші смислові кореляції агрономічного лексикографічного дискурсу: 1) ґрунт, його складники і властивості, напр.: *ґрунт, гумус, повітропроникність, пластичність*; 2) система землеробства: а) примітивні системи, напр.: *заліжна, вирубна, вирубно-вогнева системи*; б) екстенсивні системи, напр.: *парова, травопільна системи землеробства*; в) інтенсивні системи, напр.: *плодозмінна система, паро-просапна, зерно-просапна*; 3) сівозміни та їхні агротехнічні основи: а) типи сівозмін, напр.: *польові, кормові, спеціальні типи сівозмін*; б) види сівозмін, напр.: *зерно-парові, зерно-паро-просапні, просапні, ґрунтозахисні*; 4) бур'яни і заходи боротьби з ними: а) бур'яни, напр.: *мишій сизий, кукуль, куряче просо*; б) біологічні особливості бур'янів, напр.: *проростання насіння*,

зберігання свіжості; в) біологічні групи бур'янів, напр.: *бур'яни-паразити, малолітні бур'яни, багаторічні бур'яни*; г) заходи боротьби з бур'янами, напр.: *запобіжні, знищення*; 5) система обробітку ґрунту: а) основні прийоми обробітку ґрунтів, напр.: *розпушування, оранка*; б) способи поверхневого обробітку ґрунтів, напр.: *лущення, культивуація*; в) система обробітку ґрунту під ярі культури, напр.: *зяблевий чи основний, передпосівний*; г) система обробітку ґрунту під озимі зернові культури, напр.: *чисті пари, зайняті пари, сидеральні пари*; г) післяпосівний обробіток ґрунту, напр.: *коткування, боронування*; д) обробіток ґрунту заново освоєваних земель, напр.: *оранка, осушення*; б) зрошення та осушення земель, захисні лісонасадження: а) меліорація як засіб підвищення продуктивності земель, напр.: *агротехнічна меліорація, гідротехнічна, хімічна*; б) зрошення, напр.: *самопливне, дощування*; в) осушення, напр.: *щілинний дренаж, кротовий дренаж*; г) захисні лісонасадження, напр.: *полезахисні лісосмуги, водорегулювальні лісові смуги*; 7) добрива та їхнє застосування: а) мінеральні добрива, напр.: *азотні добрива, фосфорні, калійні*; б) мікродобрива, напр.: *борні добрива, марганцеві, молібденові*; в) вапнування і гіпсування ґрунтів, напр.: *вапняк, крейда, фосфогіпс*; г) органічні добрива, напр.: *гній, торф*; д) бактеріальні добрива, напр.: *нітрагін, фосфоробактерин, азотобактерин*; 8) зернові культури: а) загальна характеристика зернових злаків, напр.: *зародок, ендосперм, зернівка*; б) особливості росту і розвитку хлібних злаків, напр.: *кущення, колосіння, цвітіння*; в) особливості росту і розвитку озимих хлібів, напр.: *озима пшениця, озиме жито, озимий ячмінь; зимостійкість, випрівання, вимокання*; г) пшениця, напр.: *голозерні, плівчасті*; 9) ранні ярові зернові культури: *пшениця яра; ячмінь; овес; кукурудза; сорго; просо; гречка*; 10) зернобобові культури: *горох; люпин; соя; кормові боби; сочевиця; чина; нут*; 11) коренеплоди: *цукрові буряки; кормові буряки; морква; кормова бруква; кузівку; турнепс (кормова ріпа)*; 12) бульбоплоди: *картопля; земляна груша (топінамбур)*; 13) баштанні культури: *гарбузи; кабачки; кормові кавуни*; 14) силосні культури: *соняшник; кормова капуста*; 15) багаторічні трави: *конюшина; люцерна; еспарцет; буркун*; 16) однорічні трави: *вика ярова; вика озима; суданська трава; пайза; могогар; африканське просо; райграс однорічний*; 17) особи за родом професійної діяльності в аграрній сфері: *агроном, селекціонер*; 18) особливості планування та проведення агрономічних досліджень: *крупноділянкові, демонстраційні досліди, досліди у фітотронах*.

Концептуальну базу агрономічного дискурсу складають такі концепти, як „Рослини”, „Ґрунт”.

На сьогодні було відібрано та семантизовано близько 1200 одиниць агрономічної спеціальної лексики, проте аналіз агрономічної термінології не виявив багатозначності, усі ці лексеми характеризують певну ланку агродискурсу.

Подальше дослідження плануємо провести в напрямку класифікації відібраного лексичного матеріалу та укладання тлумачного словника агрономічної спеціальної лексики.

Література

АТ – Аграрний тиждень. Україна. Всеукраїнська ділова газета / [шеф-ред. Н. М. Черешинська. – К., 2008 – 2012; **Бусел 2005** – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.; **Зубець 2004** – Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Лісостепу України / редкол. : М. В. Зубець (голова) та ін. – К. : Логос, 2004. – 776 с.; **Клименко 1981** – Клименко П. Д. Основи землеробства і тваринництва : навч. посіб. для с.-г. технікумів / П. Д. Клименко, О. І. Кононенко, А. А. Кротов. – К. : Вища шк., 1981 – 400 с.; **Корляков 1980** – Агрономія с основами ботаники / под ред. Н. А. Корлякова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Колос, 1980. – 423 с.; **Кравченко 2002** – Кравченко М. С. Землеробство : підручник / М. С. Кравченко, Ю. А. Злобін, О. М. Царенко ; за ред. М. С. Кравченка. – К. : Либідь, 2002. – 496 с.; **Пальчевський 1973** – Пальчевський В. І. Основи агрономії / В. І. Пальчевський, П. Д. Клименко, Г. І. Навроцький, В. Ф. Солоднікова. – К. : Вища шк., 1973. – 280 с.; **Примак 2009** – Введення до спеціальності: навч. посіб. / за ред. І. Д. Примака, О. І. Примака. – К. : Центр учб. л-ри, 2009. – 392 с.

Рудакова Т. М. Тематична та понятійна організація української спеціальної агрономічної лексики

У статті досліджен агрономічну спеціальну лексику, що ввійшла до складу лексикографічних та мас-медійних українських джерел кінця ХХ – початку ХХІ ст. Увагу сфокусовано на аналізі когнітивно-тематичних ланок, що локалізують сільськогосподарську термінологію, розподілі останньої за сегментами, які актуалізують смислові кореляції агрономічного лексикографічного дискурсу. Визначено поняття „агрономія”, досліджено комплексну структуру агрономії як науки. До сучасних галузей агропромислового комплексу України віднесено: ветеринарну медицину, харчову та переробну промисловість, рибне господарство, насінництво та розсадництво України, садівництво, виноградарство і виноробство, розвиток сільських територій, держсільгоспінспекцію; Укрголовдержжарантин; харчову та переробну промисловість.

Ключові слова: агрономія, агрономічна спеціальна лексика, агропромисловий комплекс, когнітивно-тематичні ланки, мас-медіа.

Рудакова Т. Н. Тематическая и понятийная организация украинской специальной агрономической лексики

В статье речь идет об агрономической специальной лексике, которая вошла в состав лексикографических и масс-медийных украинских источников конца XX – начала XXI вв. Внимание сфокусировано на анализе когнитивно-тематических звеньев, которые локализируют сельскохозяйственную терминологию, на распределении последней по сегментам, актуализирующим смысловые корреляции агрономического лексикографического дискурса. Определено понятие „агрономия”, исследована комплексная структура агрономии как науки. Определены современные отрасли агропромышленного комплекса Украины.

Ключевые слова: агрономия, агрономическая специальная лексика, агропромышленный комплекс, когнитивно-тематические звенья, масс-медиа.

Rudakova T. M. Thematic and conceptual organization of agronomic special Ukrainian vocabulary

The article deals with agronomic special vocabulary which came into lexical composition of modern Ukrainian mass media and it focuses on the analysis of cognitive-content links that localize agricultural terms, their distribution. These links foreground semantic correlations of agronomic lexicographic discourse.

1200 lexical items have been selected and analyzed.

The agronomy concept has been defined. Mechanization, zoological engineering, organization and economics of agricultural production, processing and storage of agricultural products were separated as detached sciences. The complex structure of agronomy as a science has been studied. It consists of geponics, crop growing, herbology, cattle breeding, agriproduct processing (meat-processing industry, milk-processing industry, flour industry, sugaring, breadbaking, fat-and-oil industry, compound feed industry).

The modern branches of Ukrainian agro-industrial complex comprise veterinary medicine, food and processing industry, fisheries, seed breeding, gardening, wine trade, rural development, food and processing industry etc.

Key words: agronomy, agronomic special vocabulary, agriculture, cognitive-content links, mass media.

Стаття надійшла до редакції 05.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.

ФРАЗЕОЛОГІЯ І ПАРЕМІОЛОГІЯ

Н. О. Барвіна (Луганськ)

УДК 811.161.2'373.7

КОНЦЕПТ *ЖІНКА* В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ: КУЛЬТУРНІ СТЕРЕОТИПИ

Одним з перспективних напрямів сучасних фразеологічних студій є розгляд компонентного складу фразеологічних одиниць (ФО). Увагу фразеологів спрямовано на стрижневий компонент стійкого звороту, що мотивує й експлікує загальну семантику останнього. Стрижневий компонент – своєрідний смисловий центр, під яким, наприклад, В. Жуков розуміє такий „повнозначний компонент, який виконує у складі фразеологізму смислоутворювальну функцію” [Жуков 1978: 91]. Цьому присвячено певні дисертаційні роботи останніх років (В. Бойко, О. Каракуця, Ю. Лебеденко, І. Подолян, А. Пономаренко, З. Унук, Н. Щербакова та ін.).

У багатьох дослідженнях компонент ФО розуміють як концепт, тобто „інформаційну структуру свідомості, різноsubstrатну, певним чином організовану одиницю пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого” [Селіванова 2006: 256]. Актуальність такого розуміння, безумовно, полягає в тому, що концепти – це сутності, які експлікують світосприйняття народу.

Особлива роль в об'єктивації концепту належить знакам вторинної номінації (фразеології в широкому розумінні), що транслюють культурні настанови й стереотипи з покоління в покоління. Фразеологізми виключно інформативні щодо культурних надбань народу, виявлення національно-культурного компонента концепту. Різні питання української фразеології представлено в роботах М. Алефіренка, В. Калашника, О. Левченко, Ф. Медведєва, В. Мокієнка, Ю. Прадіда, О. Селіванової, Л. Скрипник, В. Ужченка й ін.

Особливо значуща роль діалектної фразеології. П. Гриценко наголошує: „Усі галузі наук, що пов'язані з вивченням історії та сучасного стану матеріальної й духовної культури етносу, значною мірою спираються на свідчення діалектної лексики” [Гриценко 1990: 3].

Мета статті – окреслити на тлі фразеологізмів східнослов'янських і східноєвропейських говірок з компонентами *баба*, *дівка*, *жінка*, *дама* особливості мовної репрезентації концепту *жінка*.

На думку М. Толстого, уся народна культура діалектна, усі її явища та форми функціонують у вигляді варіантів – територіальних і внутрішньодіалектних з нерівним ступенем розрізнення. Діалект у свою чергу – не виключно лінгвістична територіальна одиниця, а водночас і етнографічна, і культурологічна [Толстой 1995: 20 – 21]. У зв'язку з цим аналіз концепту *жінка* на ґрунті ареального фразеологічного мовлення

допомагає повніше осягнути народний світогляд, ментальні стереотипи поведінки, духовно-матеріальну культуру українського етносу.

Східнословобожанські й східностепові говірки – важливий складник всеукраїнського континууму з активними фразеотворчими процесами, наступом субстандарту, з виразними слідами поліетнічних контактів. Для діалектних ФО названого ареалу характерні локальні категоріальні ознаки: своєрідний компонентний склад, семантична багатоплановість, граматичне оформлення, що відсутні в літературній мові.

Під ФО розуміємо семантично цілісні, стійкі (з допуском варіантності), надслівні, відтворювані, зазвичай експресивно конотовані одиниці, що виконують оцінно-номінативну функцію. У статті розглядаємо ідіоми (фразеологічні зрощення та фразеологічні єдності, за В. Виноградовим) як ядерний шар фразеологічного фонду мови.

Матеріалом дослідження стали стійкі звороти з „Фразеологічного словника східнословобожанських і степових говірок Донбасу” В. Ужченка та Д. Ужченка та особисто зібрані за спеціально складеним питальником діалектні ФО.

Концепт *жінка* – базовий у свідомості українського народу. На сьогодні в науці єдиної, визнаної всіма вченими дефініції концепту не існує. Визначень концепту значна кількість, як і робіт з концептуальної проблематики, що, з одного боку, розширює горизонти когнітології, а з іншого – вимагає власного розуміння цієї проблеми. Концепти мають певну матеріальну основу, але водночас носять ідеальний характер, це абстракції досить високого рівня й значного ступеня узагальнення. Концепт можна зарахувати до невичерпної категорії, адже це знання про предмет, явище чи ознаку в усіх зв'язках і відношеннях, причому культурно детерміновані. Найчастіше цей термін визначають саме як „згусток культури у свідомості людини” (Ю. Степанов). Концепти – завжди предмети емоцій, симпатій і антипатій, інколи навіть сутичок, адже вони не лише мисляться, а й емоційно переживаються [Степанов 2001: 43].

Однією з перших, хто зробив лінгвокультурологічний аналіз базового концепту *жінка* на тлі російської „фразеологічної мови”, була В. Телія. Вона підкреслила, що „зміст таких концептів культури завжди більш об'ємний, ніж концептуальне наповнення однойменної мовної сутності: їхнє осмислення нібито розтягується по всьому ідеографічному (або тематичному) полю...” [Телія 1996: 260].

Концепт *жінка* має складну структуру, різноманітні елементи якої об'єктивовані ФО, що називають особу жіночої статі. Цей концепт можна аналізувати в багатьох аспектах, які віддзеркалюють різні характеристики жінки, зокрема: природно-фізіологічна та психологічна характеристика (вік, зовнішність, риси характеру, інтелектуальні здібності), соціальний статус жінки, взаємодія з навколишніми тощо.

Ми проаналізуємо лише деякі параметри концепту *жінка*, що становлять стереотипи образу жінки для мешканців досліджуваного

ареалу й відображені у знаках вторинної номінації з компонентами-найменуваннями особи жіночої статі. Під стереотипом розуміємо елементарне психічне утворення, детерміновану соціумом і культурою структуру свідомості, фрагмент картини світу, що уособлює результат пізнання дійсності певним угрупованням і є схематизованою та спрощеною стандартною ознакою, матрицею предмета, події, явища [Селіванова 2008: 287].

Людина постає у двох іпостасях – чоловік і жінка. Опозиція *чоловічий – жіночий* є фундаментальною для людства. В. Іванов і В. Топоров, вивчаючи особливості слов'янської міфології, зазначають, що праслов'яни описували світ системою основних змістових парних протиставлень (бінарних опозицій), що визначали його просторові, часові, соціальні характеристики. Головне протиставлення, тісно пов'язане з прагматичними цілями колективу, – розрізнення позитивного й негативного щодо ставлення до колективу й до людини. Воно реалізується в серії часткових опозицій, що експлікують дуалістичний принцип сприятливого – несприятливого для людської спільноти. Ці опозиції вчені об'єднують в окремі групи: 1) найзагальніші й абстрактні характеристики, не локалізовані у просторовому, часовому й соціальному планах: *щастя (доля) – нещастя (недоля), життя – смерть*; 2) характеристики, пристосовані до просторових відношень: *правий – лівий, верх – низ, небо – земля, південь – північ* та ін.; 3) характеристики, пов'язані з часом, кольором або стихією: *сонце – місяць, білий – чорний, сухий – мокрий* тощо; 4) характеристики соціальних стосунків у широкому розумінні: *свій – чужий, чоловічий – жіночий, старший – молодший*. Усі перераховані протиставлення зі специфічно ритуальної точки зору входять у більш загальне протиставлення *сакральний – мирський* [Іванов 1982: 451 – 453]. Представлені бінарні опозиції сьогодні розглядають як споконвічні архетипи слов'ян, уявлення про які вербалізовані фразеологічно-паремійним фондом мови.

Жінка завжди була символом нижнього світу, гріховності, зла, тлінного, але водночас уважалася першоджерелом усього живого. У слов'янській культурі жінка – це хаос, який упорядковує чоловік [Маслова 2004: 121 – 122].

В. Телія підкреслює особливий статус найменування *баба*, що для росіян постає культурно маркованим у всіх своїх значеннях. Досліджуючи фразеологію східнослов'янських і східностепових говірок, констатуємо, що ідеографічне поле концепту *жінка* у них складається з таких найменувань: *баба, дівка, жінка, дама*. При чому найменування *баба* як компонент ФО у кількісному відношенні значно випереджає всі інші.

В українській міфології загальнослов'янське слово *баба* означає „жінка”, „стара”. Використовується у народній культурі також для позначення міфологічних персонажів, хвороб, атмосферних явищ,

астрономічних об'єктів, календарних дат, ритуальних предметів; часто протиставляється *діду* або виступає з ним у парі. *Баба* – також одне з найстародавніших божеств давніх українців: мати-предкиня, берегиня, охоронниця, хранителька родинного вогнища. Водночас словом *баба* називають жіночих демонів (*Баба Яга, лісова баба, залізна баба, житня баба* тощо), рідше *баба* може означати відьму, знахарку [Войтович 2005: 18].

Міфологічний складник концепту *жінка* частково відтворюється у говірковій фразеології: *як бабка пошептала* – щось легко вдається або, навпаки, не виходить; *по бабках бігати* – звертатися до знахарок по допомогу; *як сто баб пошептало* – допомогло, хтось одужав. Проте міфологічний складник сьогодні становить периферію концепту. Слово *баба* для мешканців ареалу пов'язано з такими номінаціями: жінка взагалі (переважно зневажливо), неосвічена жінка, дружина чи співмешканка, бабуся, слабкий чоловік.

ФО *як баба* зі словом *хтось* репрезентує стереотипні уявлення про жінку, що глибоко закорінені в колективній суспільній свідомості. В ареалі цей зворот функціонує на позначення чоловіка, що має суто жіночі риси: балакучість, сентиментальність, емоційність, конфліктність.

Параметр *зовнішність* концепту *жінка* об'єктивують такі стійкі звороти з компонентом *баба*: *баба гром* – товста, велика жінка; *баба рязанська* – неохайна, погано вдягнена жінка; *баба Пухтя*, зневажл. – дуже товста жінка. Інші складники концепту *жінка* репрезентують часто вживані мешканцями ареалу фразеологізми з названим компонентом: *дурна баба* – неосвічена, нерозумна жінка; *баба базарна (базарная)* – сварлива, невихована, конфліктна жінка; *козирна баба*, фам. – бідова, жвава, завзята дівчина чи жінка.

В уявленні українця балакучість, невміння тримати таємниці, поширення пліток – суто жіночі вади, наприклад: *одна баба сказала*, ірон. – неперевірені чутки; *баба Полька телевізор*, ірон. – жінка, що знає всі сільські новини.

Параметр *соціальний статус* концепту *жінка* в говірках експлікують стійкі звороти з компонентом *дівка*: *дівка (дєвка) на виданні* – про дівчину, що досягла необхідного віку для заміжжя; *дівкою ходити* – не бути заміжною; *лишитись у дівках* – не вийти заміж; *дівка (дєвка) созрела* – дівчина вже фізично й морально готова стати дружиною або дуже хоче вийти заміж.

ФО з найменуванням-компонентом *дама* вживають в ареалі переважно з іронією для вербалізації фізичного параметру концепту *жінка*, наприклад: *дама в соку, дама в самом соку* – зріла жінка, жінка з пишними формами; *дама в тілі (телі)* – повна або з пишними формами жінка.

Щодо найменування *жінка*, то ми не зафіксували в живому мовленні фразеологізмів з цим компонентом. Словник В. і Д. Ужченків

подає лише одну евфемістичну ФО *не пуста жінка* з семантикою „вагітна” [УВДС 2005: 131].

Фразеологія – специфічне утворення, своєрідний синтетичний механізм, який об’єднує мовне й культурне, наукове й наївне, історичне й сучасне, сакральне й профанне, традиційне й екстрамодне. Фразеологічний склад мови покликаний не стільки відтворювати певні реалії об’єктивної дійсності, скільки експлікувати суб’єктивне ставлення носіїв мови до них. Конотативний компонент одиниць мови, зокрема фразеологічних, завжди апелює до певного досвіду людини, який постає внаслідок її виховання в конкретній культурі.

Отже, концепт *жінка* має глибокий культурно-національний зміст, який значною мірою пов’язаний зі стереотипними уявленнями про жіночу стать, що стійко закріпилися у суспільній свідомості. Однак детальне й ґрунтовне осмислення концепту *жінка* на тлі фразеології – предмет подальшої спеціальної роботи.

Література

Войтович 2005 – Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – 2-е вид., стер. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.; **Гриценко 1990** – Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики : монографія / Гриценко П. Ю. – К. : Наук. думка, 1990. – 270 с.; **Жуков 1978** – Жуков В. П. Семантика фразеологических оборотов / Жуков В. П. – М. : Просвещение, 1978. – 160 с.; **Иванов 1982** – Иванов В. В. Славянская мифология / В. В. Иванов, В. Н. Топоров // Мифы народов мира : энциклопедия : в 2 т. – М. : Сов. энцикл., 1982. – Т. 2. – С. 450 – 456; **Маслова 2004** – Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – 2-е изд., стер. – М. : Академия, 2004. – 208 с.; **Селіванова 2008** – Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.; **Селіванова 2006** – Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінол. енцикл. / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – 716 с.; **Степанов 2001** – Степанов Ю. С. Константы : словарь рус. культуры / Степанов Ю. С. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Акад. проект, 2001. – 990 с.; **Телия 1996** – Телия В. Н. Русская фразеология : Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Телия В. Н. – М. : Школа „Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.; **Толстой 1995** – Толстой Н. И. Язык и народная культура : очерки по славян. мифологии и этнолингвистике / Толстой Н. И. – Изд. 2-е, испр. – М. : Индрик, 1995. – 509 с.; **УВДС 2005** – Ужченко В. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу : 6019 фразеологізмів / Віктор Ужченко, Дмитро Ужченко. – 5-е вид., перероб. й доп. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 348 с.

Барвіна Н. О. Концепт *жінка* в українській фразеології: культурні стереотипи

У статті на тлі фразеологізмів східнословобожанських і східностепових говірок з компонентами *баба, дівка, жінка, дама* проаналізовано певні параметри концепту *жінка*, що становлять стереотипи образу жінки для мешканців досліджуваного ареалу. Матеріалом дослідження стали стійкі звороти з „Фразеологічного словника східнословобожанських і степових говірок Донбасу” В. Ужченка та Д. Ужченка та зібрані автором за спеціально складеним питальником діалектні фразеологічні одиниці. Визначено загальні особливості названого діалектного масиву.

Указано на відсутність єдиної, визнаної всіма вченими дефініції концепту. Подано визначення названого терміна, окреслено його основні ознаки. Обґрунтовано значущість стійких мовних зворотів як культурних знаків, що репрезентують національні стереотипи, а також важливу роль фразеологізмів в об’єктивації концептів.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, концепт, східнословобожанські й східностепові говірки, культура, стереотип.

Барвина Н. А. Концепт *женщина* в украинской фразеологии: культурные стереотипы

В статье на материале фразеологизмов восточнословобожанских и восточностепных говоров с компонентами *баба, дівка, жінка, дама* проанализированы определенные параметры концепта *женщина*, которые являются стереотипами образа женщины для жителей представленного ареала. Материалом исследования послужили устойчивые выражения с „Фразеологического словаря восточнословобожанских и степных говоров Донбасса” В. Ужченко та Д. Ужченко и собранные автором диалектные фразеологические единицы. Представлены особенности названного диалектного массива.

Указывается на отсутствие единой, признанной всеми учеными дефиниции концепта. Дается определение названного термина, характеризуются его ключевые признаки. Обосновывается значимость устойчивых языковых оборотов как культурных знаков, которые репрезентируют национальные стереотипы, а также важная роль фразеологизмов в объективации концептов.

Ключевые слова: фразеологическая единица, концепт, восточнословобожанские и восточностепные говоры, культура, стереотип.

Barvina N. O. Concept *zhinka* in Ukrainian phrazeology: cultural stereotypes

The article deals with analysis of definite parameters of the concept *zhinka* on the material of phrazeologisms of East-Slobozhan and East-Steppe dialects with certain components *baba, divka, zhinka, dama*, which are stereotypes of a woman image for the residents of the area under study. The

set expressions from „Phraseological dictionary of East-Slobozhan and East-Steppe dialects of Donbas” by V. Uzhchenko and D. Uzhchenko and dialect phraseological units, collected by the author on the results of a specially compiled questionnaire were taken as a research material. The general peculiarities of the named dialect block are given.

The prospects of considering the phraseological component composition, which often explicates the common semantics of a phraseological unit, are highlighted. The absence of the common definition of the concept, recognized by all the scientists is indicated. The definition of the named term is given; its basic features are outlined. It is emphasized that not only descriptive- classific but sensual-volitional and figurative-empirical characteristics are comprised in the concept. The importance of set language expressions as cultural signs which represent national stereotypes, as well as the important role of phraseologisms in objectification of concepts are confirmed.

Key words: phraseological unit, concept, East-Slobozhan and East-Steppe dialects, cultural, stereotype.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Мілева І. В.

І. Я. Глуховцева (Луганськ)

УДК 811.161.2'373.7'282.2(477.52/6)

КАТЕГОРІЯ ДОБРА В СТІЙКИХ СПОЛУЧЕННЯХ СЛІВ УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРОК

Паремії – це словесні мініатюри, що в процесі формування закріпились як своєрідні усталені формули, образні кліше [ЕУМ: 424]. У них актуалізовано елементи давніх міфічних уявлень, вірувань, риси минулих епох, що засвідчують давнє походження і дають підставу відносити цей жанр до найдавніших утворень.

Природне середовище відіграє вельми важливу роль у формуванні образних еталонних стереотипів сприйняття й осмислення дійсності, крізь які етнос „бачить” світ. Їх можна визначити як національні інтелектуально-оцінні концепти. Вони належать до тієї частини національно-мовних надбань етносу, яка є носієм і виразником етнічно зумовлених нюансів світовідчуття, осмислення та оцінки світу. Національно-оцінні концепти значною мірою визначають характер ментальності [Голубовская 2002: 61]. Зазвичай такі концепти можуть реалізуватися на лексичному рівні мовної системи у вигляді певних образів, еталонних стереотипів та символів.

Національно-культурні стереотипи диктують критерії оцінок. Останні зумовлені емотивними реакціями на ту чи ту стандартну

ситуацію [Жайворонок 1996: 52]. А закріплюються й легко відтворюються такі емоційно-оцінні критерії у вигляді прислів'їв, приказок, приповідок, замовлянь, казок, загадок, скоромовок тощо. Серед великої кількості народних висловів на увагу заслуговують прислів'я та приказки, зміст яких виражений універсальними кліше як загально визнаним джерелом народної думки. Кодифікація образу з глибинною внутрішньою організацією настанови зовнішньо прозора, але несе в собі вікову мудрість. Немає такої ділянки життя народу, його побуту, звичаїв, про які не йшла б мова в прислів'ях та приказках. Розглядаючи морально-етичний аспект, виражений у прислів'ях та приказках українства Східної Слобожанщини, зазначаємо, що для слобожанина, як і для будь-якого українця, загалом важливими й досить вартісними є такі категорії, як добро (*Добре роби – добре й буде*), зло (*Не шукай зла – воно само прийде*), честь (*За гроші честі не купиши*), порядність, правдивість (*Правда, як олія, скрізь на верх спливе; Ніде правди діти*), розум (*Хто людей питає, той розум має*), відвага (*Не той козак, що боїться собак*), стриманість (*Мовчи, бабо, а я слухатиму*), миролюбність (*Мир дім будує, а незгода руйнує*), здоров'я (*Здоровому усе добре/здорово*), кохання (*Душа душу чує, а серце серцю вість подає*). У сім'ї особлива шана віддається батькові й матері (*Шануй батька й неньку, буде все гладенько*). У житті людини, сповненому радощів і горя, завжди є досить складні моменти, з яких слід гідно вийти, отже, ніяк не обійтися без життєвої мудрості, розсудливості (*Вік прожити – не поле перейти; Із двох зол вибирай менше; Усякому овочу свій час; Поганий на вроду, гарний на вдачу*), розуму (*Одна голова – голова, а дві – розум; Не силою роби, а розумом*).

Завдання цієї статті вбачаємо в тому, щоб проаналізувати прислів'я та приказки, власне фразеологізми, у яких вербалізована категорія добра, виявити напрями трансформацій стійких сполучень слів цієї семантики.

Категорія добра виражена такими прислів'ями: *Добре роби – добре й буде; Добро приносить добро; Від добра добра не шукають; Добрий доброго навчає, а злий на зле наставляє; Доброму скрізь добре; Світ не без добрих людей; Хочеш собі добра, не роби людям зла; Усе добре пам'ятай, а зла уникай; Добро пам'ятається, а лихе забувається; Не одежа красить людину, а добрі діла; Хто не чинить лихого, тому не страшно нічого.*

Про успішний хід справи говорять так: *як слід; як по тисаному; як по маслу; як по нотах* [Коломієць, Регушевський 1988: 35], *як по ниточці; як по пальцях*. Домінантою добрий (добро) позначені також такі вислови: *замовити добре слово* 'звернутися до когось із клопотанням про когось-небудь' [ФС I: 32]; *на все добре* 'усталена форма ввічливого прощання з ким-небудь' [ФС I: 152]; *на добре (на добро, к добру)* 'з перспективою на здійснення чого-небудь бажаного, заповітного' [ФС I: 254]; *наставляти на добре пуття* 'даючи корисні поради, вказівки,

спрямовувати, скеровувати кого-небудь на правильний шлях у житті' [ФС II: 534].

Про людину, яка зразково володіє силою слова, кажуть: *язик підвішений добре* 'хто-небудь уміє вільно, влучно, дотепно говорити' [ФС II: 976].

У цих прислів'ях значення 'усе позитивне в житті людини, що відповідає її інтересам, бажанням, мріям; благо; протил. *лихо, зло*' [СУМ т. 2: 323] реалізоване з допомогою іменника *добро*; прикметника *добрий*, що вжитий із значенням 'який доброзичливо, приязно, чуйно ставиться до людей' [ВТССУМ: 307]; прислівника *добре* – 'сумлінно, приязно, приємно' [Там само].

Низку прислів'їв побудовано на протиставленні добра і зла як філософських категорій. Добро може втілюватися в життя, але йому міцно протистоїть зло – *Добре говорить, але зле творить; Було б добре, коли не було б зле; Не так Бог, як лихі люди. Вислови не на добре, не на добро, не к добру* уживають на означення відчуття якогось нещастя, що має наступити після яких-небудь подій, 'на біду, на горе' [ФС I: 254]. Фразеологізм *відважити солі добре* 'відповісти грубо, образливо, уїдливо' [ФС I: 116] стосуються поведінки людини під час розмови, негативно характеризує співрозмовника.

Переносне значення лексеми *добро* та похідного від нього прикметника ('про щось погане, недоброякісне, незначне' [СУМ т. 2: 323]) репрезентують вислови: *Таке добро приносить зло; Такий добрий, як полив'яний пряник; Добрий, хоч до рани прикладай*.

Складність життєвих ситуацій, неоднозначність поведінки людей у різний час сприяють поширенню висловів, у яких категорію *добра* переосмислено: *Добрим будь – бідним станеш; Добро приносить зло; Світ не без добрих людей, та й свинота не звелася; Тоді добрий, як спить; Добрий до людей, злий до себе*.

Сучасні дослідники звертають увагу на те, що в наш час традиційні прислів'я, приказки, фразеологізми можуть перебудовуватись, що призводить до зміни їхнього змісту. У цьому випадку вони вивчають мету трансформації (зміни) стійких сполучень слів та функцію новостворених виразів. На думку А. Молоткова, „уживання фразеологізму в незвичайному для нього значенні зумовлено насамперед порушенням звичайних відношень і зв'язків зі словами в мовленні, тобто можливістю сполучення зі словами такого лексичного ряду, з якими фразеологізм як мовна одиниця, що має своє певне лексичне значення, у межах норм сполучатися не може” [Молотков 1977: 192 – 193]. Це дає можливість дослідникові виділити трансформи, у яких спостережені відхилення від норми в семантиці фразеологізму та у формі фразеологізму. Останні зачіпають „власне форму, рідше – парадигматичні форми” [Там само: 196].

О. Пономарів визначає фразеологічну трансформацію як „видозміну фразеологічних одиниць з певною стилістичною настановою”

[Пономарів 1993: 127]. Можливість видозміни фразеологізмів, підкреслює вчений, „ґрунтується на збереженні їхньої внутрішньої форми, нарізно оформленості та на відносній стійкості. У системі мови, поза контекстом, фразеологізми виявляють більший ступінь стійкості, а в конкретних текстах мають здатність до перетворень” [Там само]. Серед способів трансформації науковець виділяє: повну видозміну семантики фразеологічних одиниць (створення фразеологічного каламбуру за допомогою паралельного вживання фразеологізму й вільного словосполучення); часткову зміну семантики фразеологічних одиниць: створення оказіонального значення й розкриття його читачеві; пристосування фразеологізму до конкретної ситуації; додавання другої частини, що становить іронічний авторський коментар до відомого фразеологізму; синонімічну чи антонімічну заміну компонентів; поширення фразеологічної одиниці [Там само: 129 – 130].

Н. Бойченко вважає трансформацією стійких сполучень слів такі „зміни, які викликані їхньою актуалізацією в особливих контекстуальних умовах, що увиразнюють повідомлення шляхом вираження експресивної інформації” [Бойченко 2002: 168].

Іntenсивну трансформацію стійких сполучень слів останніх двох десятиліть у публіцистичному, художньому дискурсах, усній сфері публічної та міжособистісної комунікації вчені пов’язують з демократизацією суспільно-політичного життя, послабленням цензури, свободою вибору засобів вираження думки, відкриттям багатьох раніше заборонених тем [Кочукова 2004: 6], „розкутістю” стилю, гострою потребою в підвищеній експресії висловлюваної думки [Вальтер 2005: 6].

Серед прислів’їв аналізованої семантики найчастіше трансформації зазнають такі: *У гостях добре, а вдома краще; Добре – так усім; Усе добре, що добре закінчується*. Перше стійке сполучення слів має такі трансформи: *дехто в гостях може почувати себе краще, ніж вдома* [ЮС; Пер. 1996, № 1, січ., с. 2]²; *у гостях добре, а вдома – дружина* [БР; ЛУ 1997, № 30, 4 верес., с. 8]; *у гостях добре, а вдома – погано!*

Вислів *Добре – так усім* використано в такій трансформі: *принцип рівноправ’я: погано – так усім!* [ЮР; ЛУ 1999, № 9, 4 берез., с. 8]. Численні трансформи має прислів’я *Усе добре, що добре закінчується*. У них зазвичай змінена остання частина, рідше – обидві: *добре закінчується те, про що не знає дружина* [ОП; ЛУ 1999, № 10 – 11, 18 берез., с. 12]; *у нас все хороше погано закінчується* [ОП; ЛУ 2003, № 41, 27 листоп., с. 8]; *усе добре коли-небудь погано закінчується* (усне мовл.); *усе добре, за що добре заплачено* [ОП; ЛУ 2000, № 31, 14 груд., с. 8]; *усе добре, що добре фінансується* [ОП; СВ 2006, № 125, 27 жовт., с. 6].

---

² У дужках подаємо покликання на періодичні видання: „Літературна Україна”, „Сільські вісті”, „Перець” та ін.

Афоризм *Скрізь добре, де нас немає* (О. Грибоедов) обіграно у багатьох трансформах: *всюди добре, де є жінка* [ОП; СВ 1998, № 57, 8 трав., с. 4]; *всюди наливають, де нас нема* [ОП; СВ 2001, № 93, 3 серп., с. 4]; *добре, де нас нема? Нічого, усі там будемо* [МЛ; Пер. 2002, № 4, квіт., с. 7]; *кому там добре, де нас немає, коли їм добре тут, де ми є?* [ФБ; ЛУ 2004, № 50, 23 груд., с. 8]; *може, й справді добре там, де нас нема. Але ж ми є всюди* [ВВов; ЛУ 1998, № 34 – 35, 17 верес., с. 12]; *можливо, й добре там, де нас нема, але багатьом зовсім непогано й там, де ми є* [АТ; Пер. 2000, № 7, лип., с. 14]; *омріяне місце проживання: там, де нас нема* [ФБ; ЛУ 2004, № 20, 27 трав., с. 8]; *скрізь добре, де наливають* [ОП; ЛУ 2003, № 41, 27 листоп., с. 8]; *скрізь добре, звідки можна злиняти* [ОП; СВ 1999, № 66, 4 черв., с. 4]; *цікаво, чи мешканці раю користуються прислів'ям: „Добре там, де нас нема?”* [БС; ЛУ 1997, № 21 – 22, 5 черв., с. 8]; *це добре, що хоч там добре, де нас нема* [МЛ; Пер. 2002, № 1, січ., с. 2]; *як можна стверджувати, що добре там, де нас нема, коли звідти ще ніхто не повертався?* [МЛ; Пер. 2002, № 7, лип., с. 6].

Найбільшу кількість трансформ має прислів'я *Одна голова добре, а дві [ще] краще*. Це прислів'я зафіксоване в 72 н. пп. Східної Слобожанщини, побудоване за схемою два В краще за одне А, у яку вкладають різний зміст.

За такою ж схемою-моделлю побудовані прислів'я й в інших слов'янських мовах, зокрема російській: *Одно „нынче” лучше двух „завтра”*; *Одна головня и в печи тухнет, а две и в поле курятся*; *Одному не страшно, вдвоём веселей*; *Один говорит – красно, два говорят – пестро* [Разумов 1958]; *Одному страшно, а двоим нет*; *Один и дома горюет, а двое и в поле воюют* [Жигулев 1960]; *Ум хорошо, а два лучше*; *Лучше видят очи, чем око* [Прислів'я 2003].

Українські прислів'я *Одна голова добре, а дві ліпше (краще); чотири ока ліпше бачать, ніж двоє* співвідносні з латинськими *Nemo solus satis sapit* (ніхто одинцем не буває мудрим), *Plus vident oculi quam oculus* (що двоє очей, то не одне око); німецьким *Vier Augen seht mehr als zwei* (чотири ока ліпше бачать, ніж двоє); англійськими *Two heads are better than one* (дві голови ліпше, ніж одна), *Four eyes see more than two* (чотири ока ліпше бачать, ніж двоє); польським *Co dwie głowy, to nie jedna* (що дві голови, то не одна) [Там само].

Значення 'у важкій ситуації ліпше бути вдвох, ніж одному', укладене в латинський вислів *Nemo solus satis sapit*, що належить римському комедіографу Титу Макцію Плавту (250 – 184 рр. до Р.Х.) [Там само], отже, цей сталий вислів дуже давній і поширений у багатьох мовах.

Прислів'я *Одна голова добре, а дві краще* широковідоме й загальноживане в українському мовленні, а тому стало основою для численних антиприслів'їв: *дві голови добре, але одна симпатичніше* (ЗМІ); *кат: „Одна голова – добре, а дві – краще”* (ЗМІ); *лис-жартівник:*

„Одна голова добре, а коли на ній ще й золотий гребінець – краще!” [ЛЗ; ЛУ 2005, № 25, 30 черв., с. 8]; *один головень – добре, а два – краще* [ЛЗ; Пер. 1997, № 7, лип., с. 13]; *один танець хорошио, а два краще* (усне мовл.); *одна голова – добре, а дві – краще. Так виникла кінна міліція* (ЗМІ); *одна голова – добре, а друга – краща* [АЧ; Пер. 1999, № 4, квіт., с. 15]; *одна голова – добре, а з тілом – краще* (усне мовл.); *одна голова – добре, а на плечах – краще* (ЗМІ); *одна голова – добре, а на трьох – краще* [ОП; СВ 2005, № 94, 12 серп., с. 4]; *одна голова добре, а дві некрасиво* (ЗМІ); *одна голова добре, а з розумом – ще краще* [ОП; ЛУ 2000, № 3, 20 січ., с. 8]; *одна голова добре, а з тубом ще краще* (усне мовл.); *одна голова хорошио, а все тіло краще* (усне мовл.); *одна голова – добре, а дві – краще, та все ж не варто роздувати штат керівного апарату* [БС; Пер. 1998, № 4, квіт., с. 11]; *отримувати зарплатню – добре, а нараховувати її іншим – ще краще* (ЗМІ).

Усі перетворення, яких зазнав загальновідомий вислів, можна згрупувати. Першу групу складають антиприслів'я, у яких семантичним змінам підданий іменник *голова*, причому виявлене обігрування значень багатозначного слова – ‘голова – частина тіла людини’ і ‘голова – розум, свідомість’ (*дві голови добре, але одна симпатичніше; лис-жартівник: „Одна голова добре, а коли на ній ще й золотий гребінець – краще!”* [ЛЗ; ЛУ 2005, № 25, 30 черв., с. 8]); заміну лексеми *голова* співзвучним дериватом *головень* ‘прісноводна риба родини коропових із товстою головою і широким лобом’ [ВТССУМ: 250] (*один головень – добре, а два – краще* [ЛЗ; Пер. 1997, № 7, лип., с. 13]); заміщення семантичного конкретизатора *голова* іншим іменником (*один танець хорошио, а два краще*).

Випробуванним прийомом трансформації прислів'їв є поширення загальноновживаного вислову: *одна голова – добре, а дві – краще. Так виникла кінна міліція; одна голова – добре, а дві – краще, та все ж не варто роздувати штат керівного апарату* [БС; Пер. 1998, № 4, квіт., с. 11].

Окрему групу трансформ становлять антиприслів'я, у яких зазнало змін обрамлення вислову *один...два (другий): одна голова – добре, а на плечах – краще; одна голова – добре, а на трьох – краще* [ОП; СВ 2005, № 94, 12 серп., с. 4].

Важливими компонентами аналізованого вислову є прислівники *добре, краще*, які можуть бути замінені в першій частині чи в другій, а то й в обох: *одна голова добре, а дві некрасиво* (ЗМІ); *одна голова – початок, а дві – кінець* (усне мовл.); *одна голова погана, а друга ще гірша* (усне мовл.).

Найменшу групу складають трансформи, у яких залишилася тільки схема-формула, а всі інші компоненти змінені. У цьому разі вислів набуває зовсім нового значення, однак зв'язок з прислів'ям очевидний завдяки дотриманню моделі побудови вислову: *отримувати зарплатню – добре, а нараховувати її іншим – ще краще* (усне мовл.).

Суспільними негараздами, перетвореннями свідомості співгромадян пояснюємо перетворення прислів'я *Від добра добра не шукають*. З метою засудження негативних суспільних явищ створено трансформи *від грошей грошей не шукають* (усне мовл.); *у бобра добра не шукають* (усне мовл.). Ці ж причини стали підставою для трансформації виразу *Добро перемагає зло*, яке в наш час функціонує в таких модифікованих виразах: *бабло перемагає зло* (усне мовл.); *добро завжди перемагає зло*. *Отже, хто переміг, той і добрий* (усне мовл.); *у боротьбі добра зі злом перемагає спостерігач* (усне мовл.).

Стійкі сполучення слів *Доброта не знає меж*, *Про мертвих або добре, або нічого* (Діоген Ларертський), *Митниця дає добро* (сталий вираз, уживаний у ЗМІ) стали ґрунтом для таких виразів: *моя доброта не знала меж*. *Тому я там поставив прикордонника* [ОПа; Пер. 2000, № 3, берез., с. 10]; *про жертву – або добре, або – нічого...* [БЧ; ЛУ 2000, № 19, 25 трав., с. 8]; *митниця бере добро* (усне мовл.).

Отже, при трансформації паремій і афоризмів найбільш стійкою є схема-модель, за якою побудований вислів. Вона забезпечує „упізнавання” традиційної ФО, заміна всіх компонентів прототипу все ж дозволяє співвіднести зміст новотвору із загальноновживаним виразом; викликати додаткові асоціації, актуалізувати первинні й вторинні конотації у зв'язку з вторинною експресивізацією виразу; стисло й точно характеризувати предмет, явище, дію тощо; домогтися реалізації моралізаторської функції висловлення; об'єктивно відтворити різні дискурсивні сфери, сприяючи при цьому критичній оцінці їх.

Наявність поширеної варіативності, зокрема й трансформації, демонструє умовний характер традиційних дефініцій ФО, згідно з якими стійкість (стабільність) компонентного складу належить до універсальних (загальнономовних) ознак ФО; ця ознака виявилася релятивною, не охоплює всіх ФО, є радше орієнтиром у визначенні цієї мовної одиниці, ніж обов'язковою ознакою.

Причини утворення варіантів і трансформ фразеологічних одиниць залишаються не достатньо вивченими. Доведено, що найчастіше структурних і семантичних змін зазнають лише культурно й психологічно важливі для етнічної ментальності феномени. Імовірно, саме такими є стійкі сполучення слів, у яких репрезентовано категорію *добра*.

Джерела

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.; **ЕУМ** – Українська мова : енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – К. : Наук. думка, 2000. – 752 с.; **Коломієць, Регушевський** – Коломієць М. П. Словник фразеологічних синонімів / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський ; за ред. В. О. Винника. – К. : Рад. шк., 1988. – 200 с.;

СУМ – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11; ФС – Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.

Література

Бойченко 2002 – Бойченко Н. О. Стійкі дієслівні сполуки у публіцистичному тексті: типологічні ознаки та експресивний потенціал : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Бойченко Наталія Олександрівна. – К., 2002. – 192 с.; **Вальтер 2005** – Вальтер Х. Антипословицы русского народа / Х. Вальтер, В. М. Мокиенко. – СПб. : Издат. дом „Нева”, 2005. – 576 с.; **Голубовская 2002** – Голубовская И. А Этнические особенности языковых картин мира / И. А. Голубовская. – Киев : Киев. нац. ун-т им. Т. Шевченко, 2002. – 294 с.; **Жайворонок 1996** – Жайворонок В. В. Слово в етнолінгвістичному аспекті / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 42 – 48; **Жигулев 1960** – Жигулев А. М. Русские военные пословицы и поговорки / А. М. Жигулев ; сост. А. М. Жигулев. – М. : Воениздат, 1960. – 159 с.; **Кочукова 2004** – Кочукова Н. І. Експресивно-виражальні можливості трансформованих стійких сполучень слів (на матеріалі української преси кінця ХХ – початку ХХІ століття) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Кочукова Наталія Іванівна. – Слов'янськ, 2004. – 182 с.; **Молотков 1977** – Молотков А. И. Основы фразеологии русского языка / А. И. Молотков. – Л. : Наука, 1977. – 283 с.; **Пономарів 1993** – Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : підручник / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1993. – 248 с.; **Прислів'я 2003** – Прислів'я та приказки шістьма мовами: близько 2200 одиниць / уклад Г. Бігун. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Тандем, 2003. – 320 с.; **Разумов 1958** – Разумов А. Мудрое слово. Русские пословицы и поговорки / А. Разумов ; сост. А. Разумов. – М. : Детиздат, 1958. – 239 с.

Глуховцева І. Я. Категорія добра в стійких сполученнях слів українських східнословобожанських говірок

Стійкі сполучення слів складають національно-культурні стереотипи, у яких визначено критерії оцінок поведінки людей у суспільстві, що зумовлено емотивними реакціями на ту чи ту стандартну життєву ситуацію. Для словобожанина, як і для будь-якого українця, загалом важливими і досить вартісними є такі категорії, як добро, зло, честь, порядність, правдивість, розум, відвага та ін. Тому категорія *добра* репрезентована багатьма прислів'ями, афоризмами, фразеологізмами. У наш час у зв'язку з переоцінкою багатьох життєвих вартостей відбувається трансформація стійких сполучень слів, зокрема й тих, у яких маніфестовано категорію *добра*. Новотвори виникають унаслідок заміни одного слова іншим, обігруванням значень полісем, поширенням традиційного вислову тощо. Найбільш сталою є схема-модель, за якою побудований вислів. Доведено, що найчастіше структурних і семантичних змін зазнають лише культурно й психологічно важливі для

етнічної ментальності феномени. Саме такими є стійкі сполучення слів, у яких репрезентовано категорію *добра*.

Ключові слова: стійкі сполучення слів, трансформація, трансформа, фразеологізм.

Глуховцева И. Я. Категория *добра* в устойчивых сочетаниях слов украинских восточнослобожанских говоров

Устойчивые сочетания слов составляют национально-культурные стереотипы, в которых определены критерии оценок поведения людей в обществе, что обусловлено эмотивными реакциями на ту или иную стандартную жизненную ситуацию. Для слобожанина, как и для любого украинца, в общем важными и достаточно стоящими являются такие категории, как добро, зло, честь, порядочность, правдивость, ум, отвага и др. Поэтому категория *добра* представлена многими пословицами, афоризмами, фразеологизмами. В настоящее время в связи с переоценкой многих жизненных ценностей происходит трансформация устойчивых сочетаний слов, в том числе и тех, в которых манифестировано категорию *добра*. Новообразования возникают вследствие замены одного слова другим, обыгрыванием значений полисем, распространением традиционного выражения и т. п. Наиболее устойчивой является схема-модель, по которой построено выражение. Доказано, что чаще подвергаются структурным и семантическим изменениям культурно и психологически важные для этнической ментальности феномены. Вероятно, именно таковы устойчивые сочетания слов, в которых представлено категорию *добра*.

Ключевые слова: устойчивые сочетания слов, трансформация, трансформа, фразеологизм.

Glukhovtseva I. Y. Category of *добра* (good) in set expressions of Ukrainian East-Slobozhansky proverbs

The set expressions compose the national and cultural stereotypes in which the evaluative criteria of people's behavior in the society are defined that conditioned with the emotive reactions to one or another standard reality situation. For a representative of Slobozhanshchina, as for any other Ukrainian, such categories as good, evil, honor, integrity, honesty, intelligence, courage etc. are generally important and quite valuable. That is why the category of good is represented with many proverbs, aphorisms, phraseological units. Nowadays, due to the revaluation of many values of life a transformation of set expressions, including those where the category of good is manifested, takes place. The new formations appear due to the replacement of one word with another one, playing the meanings of polysemes up, spreading the traditional expression etc. The most stable is the scheme-model by which the expression is built. It is proved that culturally and psychologically important for the ethnic mentality phenomena experience the

most frequent structural and semantic changes. Probably, the set expressions where the category of *добра* (good) is represented are namely of such a type.

Key words: set expressions, transformation, transform, phraseological unit.

Стаття надійшла до редакції 08.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Ніколаєнко І. О.

В. В. Луценко (Луганськ)

УДК [811.111+811.512.161]’373.7’25

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ ТА ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЇХНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ

У період розширення міжнародних політичних, економічних і культурних зв'язків України з іншими країнами все більше зростає необхідність у висококваліфікованих фахівцях зі знанням іноземних мов.

Тема цієї статті обрана не випадково. Сучасна геоекономічна й геокультурна ситуація змушує людину вміти співіснувати в загальному світі, що означає бути здатним будувати взаємовигідний діалог з усіма суб'єктами цього загального життєвого простору, вміти будувати гуманітарні міжкультурні мости між представниками різних конфесій, культур і країн. Тому однієї із завдань ВНЗ на сьогодні є підготовка висококваліфікованих фахівців, які б могли брати участь у ситуаціях ділового спілкування іноземною мовою.

Важливу роль у цьому відіграє мова, що є єдино можливим інструментом, за допомогою якого й стає реальністю будівництво мостів взаєморозуміння між представниками різних лінгвоетноспільнот. Звідси зовсім очевидна проблема міжкультурної комунікації, а, точніше, проблема формування в студентів здатності ефективно брати участь у ній.

Мета статті – актуалізувати окремі питання фразеології турецької мови, співвіднести традиційну класифікацію фразеологічних одиниць (ФО) за ступенем семантичного зрощення компонентів, поширену у слов'янському мовознавстві, з тими положеннями лінгвістів, які усталилися в турецькій мові. У розвідці проведено аналіз деяких ФО турецької мови, зроблено спробу виявити труднощі їхнього перекладу українською мовою. Із цією метою розглянуті деякі ФО турецької мови та особливості функціонування їх у мові. Ці ФО, що були розглянуті А. Аксоєм з позиції їхньої структури, граматичних ознак, були внесені до трьох груп ідіом турецької мови: так званих дієслівних, номінативних і комунікативних [Türk Dili].

Під час вивчення іноземної мови відбувається зіткнення з культурою іншого народу. Важливим історико-лексичним шаром кожної мови є фольклор, зокрема ФО. Їх дослідження наочно показує подібність і розходження у презентації життєвого досвіду народів світу, їхньої історії й культури. Це ґрунтується на тих самих системах життєвих цінностей.

Класифікація В. Виноградова, побудована на ступені семантичного зрощення компонентів фразеологізму, визначила підходи в наявних роботах з тюркської фразеології. Спробу систематизації фразеологічних одиниць у функціональному аспекті здійснив С. Гаврін. Класифікація Б. Ларіна відображає етапи розвитку й перебудови стійких сполучень слів [Виноградов 1993: 34].

Найбільшого поширення в курсах мовознавства набула класифікація, виконана В. Виноградовим на семантичній основі. Учений виокремлює три типи фразеологізмів: фразеологічні зрощення (ідіоми), фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення.

Фразеологізми виділяються в мові в особливий розряд одиниць і відмежовуються від інших за сукупністю категоріальних ознак, властивих тільки фраземі. До таких ознак фразеологізму як особливої одиниці мови належать: її лексичне і граматичне значення, що становлять її зміст, її компонентна будова, що характеризує її форму. Подібно до інших одиниць мови, фразеологічну одиницю характеризують єдністю форми й змісту.

Фразеологічні зрощення, або ідіоми, є цілком неподільними, нерозкладними сполученнями, значення яких не залежить від їхнього лексичного складу. Вони мають повністю затемнене семантичне мотивування. У їхньому значенні немає ніякого, навіть потенційного, зв'язку зі значенням їхніх компонентів, наприклад: *бити байдики* (нічого не робити), *точити яси, правити теревені* (вести пусті безпредметні розмови). Фразеологічні зрощення зазвичай не перекладають – в іншій мові добираються відповідники з її фразеологічного складу.

Фразеологічна єдність – це семантично неподільний фразеологізм, цілісне значення якого вмотивоване значенням компонентів, наприклад: *ні пари з уст, тримати язика зубами* „мовчати”, *накивати п'ятами* „тікати”, *міряти воду решетом* „безрезультатно працювати”. Мотивованість фразеологічних єдностей опосередкована. Більшість із них є образними висловами, причому образний стрижень, на якому вони виникають, може відчуватися більш чи менш виразно (*тримати камінь за пазухою, виносити сміття з хати, вивести на чисту воду, накрити мокрим рядном*). Семантична замкнутість фразеологічних єдностей може створюватися також евфонічними чи формально-граматичними засобами – римою, алітераціями (*усякої тварі по парі*) тощо.

Фразеологічні єдності можуть виникати й унаслідок синтаксичної спеціалізації фрази, уживанням її у певній граматичній формі (*нуль уваги;*

діло табак), унаслідок наявності експресивних відтінків значення (*плакали наші гроші*) [Каплуненко 1991: 72].

Ці та інші положення В. Виноградова стали засадничими й репрезентованими в багатьох посібниках та підручниках з української, російської та інших слов'янських мов. У турецькому мовознавстві в галузі фразеології відомі праці таких лінгвістів, як Д. Аксана, С. Узуна, О. Аксоє, Ш. Елчина, С. Еміра, С. Кснесбаєва, Ш. Рахматуллаєва.

На сучасному етапі розвитку фразеології важливо виявити фразеологічні універсалії й національну специфіку фразеологізмів, що робить актуальним розгляд цієї теми, оскільки семантико-порівняльне вивчення ФО в мовах, різних за структурою, необхідне для виявлення опису подібності та розрізнення фразеологічних фондів різних мов і дає можливість одержати нові свідчення про системний характер мов, взаємозв'язки й відмінності їхніх підсистем.

Вплив концепції В. Виноградова простежуємо в роботах турецьких лінгвістів з фразеології. Так, керуючись критерієм переосмислення компонентів стійкого сполучення, Л. Узун під час вивчення семантики турецьких ФО виділяє три типи: 1) стійкі словосполучення, де всі компоненти переосмислені; 2) стійкі словосполучення, де один з компонентів переосмислений, а іншої зберігає одне зі своїх значень; 3) стійкі словосполучення, де жоден з компонентів не переосмислений [Виноградов 1993: 76]. Дослідник доводить, що за формою ФО відрізняються і від слова, і від словосполучення. Якщо словосполучення складається зі слів, кожне з яких має своє лексичне і граматичне значення, то ФО складається з компонентів, семантично спустошених: у них немає ні лексичного, ні граматичних значень, наприклад: *заткнути за пояс рукавиці* (словосполучення, що складається зі слів) і *заткнути за пояс кого-небудь* („перевершити в чому-небудь” – ФО, що складається з компонентів). Компонентна будова ФО визначає й такі особливості її форми, на відміну від словосполучення, як можливість варіювання складників (наприклад: *тугий (міцний) на вухо, пальця (палець) у рот не поклади кому-небудь*), можливість факультативності компонентів, тобто вживання ФО в повному складі компонентів і в неповному. Отже, ФО можуть мати кілька форм уживання; у першому випадку ці форми розрізняються або за складом компонентів, або за формою компонентів (*тугий на вухо і міцний на вухо, пальця в рот не клади кому-небудь*), а в другому – кількістю компонентів (*ні в зуб ногою і не в зуб, далі їхати нікуди і далі нікуди*) [Виноградов 1993: 81].

ФО, як і слово, має лексичне і граматичне значення. Тому вона може вступати в лексичні і граматичні зв'язки й відношення зі словами за законами лексичної і граматичної сполучуваності одиниць мови, може бути членом речення.

Усі ФО, розглянуті А. Аксоєм з позиції їхньої структури, за граматичними ознаками були віднесені до трьох груп ідіом турецької мови: дієслівних, номінативних і комунікативних [12]. Комунікативні

ФО виділяє також і А. Кунін, але в його трактуванні до ФО належать прислів'я і приказки, тоді як у тюркології прислів'я не входять до розряду фразеологізмів: 1) дієслівні фразеологізми – це сполучення, що складаються з одного-трьох слів, домінантою яких є дієслово: *açık olmak* „бути відкритим”, 2) групу номінативних фразеологізмів становлять словосполучення, у яких відсутня модальність: *dar boğaz* „великі труднощі”, букв. „вузьке горло”, 3) комунікативні фразеологізми, що включають цілком оформлені прислів'я, залежності від використання можуть мати час, рід, число: *Ah edip eh işitmek* „постійно кричать”, букв. „Сказав ах, чути эх” – *Ali, ah edip eh işitti* „Алі постійно кричав” [12].

Для виявлення специфіки ФО турецької мови з погляду семантичного значення всі одиниці було співвіднесено за типологією фразеологізмів, запропонованою В. Виноградовим, яка була доповнена М. Шанським. Віднесення окремих слів, що мають образне значення, до якої-небудь групи фразеологізмів є неможливим, тому що фразеологічні єдності, зрощення й висловлення припускають наявність фрази, що складається щонайменше з двох лексем [Кунін 1996: 187].

Серед дієслівних фразеологізмів турецької мови найчастіше вживані фразеологічні єдності (значення яких виникло внаслідок злиття значень лексичних компонентів): *ağzından bal akmak* „залитися солов'єм”, букв. „лити мед з рота”. Також надаються фразеологічні сполучення, компоненти яких уживані й з вільними, і з фразеологічно зв'язаними значеннями: *afal afal bakmak* „дивитися здивовано”; фразеологічні зрощення (кілька слів, що мають цілісне, неподільне значення): *büyük söylemek* „хвастатися, хвалитися”, букв. „велично говорити”. Усі номінативні фразеологізми поділяються на фразеологічні зрощення і єдності: *acemi çaylak* „ніяково”, букв. „недосвідчена шуліка”. Фразеологічні сполучення й вирази в групі номінативних фразеологізмів знайти не вдалося [Kültür Türkiye].

На сьогодні в багатьох діалектах сучасної турецької мови вживані ФО, які мають однакове значення, але відрізняються формами дієслів: *tepesi atmak* і *beyni atmak* (приходить у лютть) – *tepe* (верхівки), *beyin* (розум), *sutu bozuk* і *mayası bozuk* (низький, підлий) – *süt* (молоко), *mayas* (йогурт) *fena gözle bakmak* і *kötü gözle bakmak* (показувати ворожість) – *fena* (скверни), *kötü* (поганий) *avuç açmak* і *el acmak* (ходить із протягнутою рукою) – *avuç* (долоня), *el* (рука) ‘*ele verir talkını, kendi yutar salkımı*’, ‘*halka verir talkını, kendi yutar salkımı*’ і ‘*herkese verir talkını, kendi yutar salkımı*’ (сам їсть виноград, а другим дає порожню гілку) – *el* (чужий), *halk* (народ), *herkes* (усі, кожний); ‘*kızım sana söylüyorum, gelinim sen dinle*’, ‘*kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit*’ і ‘*kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla*’ (дочка, тобі говорю, а ти, невістка, метикуй) – *dinlemek* (слухати), *işitmek* (чути), *anlamak* (розуміти). Фразеологізми *tencere yuvarlanmış, karağını bulmuş* і *tencere yuvarlandı, karağını buldu* „зішлись, два чоботи пара” оформлені різними афіксами часу:

yuvatlanmış – суб'єктивний минулий час, *yuvlandı* – об'єктивний минулий час [Puskoloğlu 1998].

Як бачимо, деякі ФО турецької мови не належать до „стійких”, але при цьому зміна слова в складі фразеологізмів допускається тільки в разі його використання в цій формі в мові визначеної групи людей, які мають свій діалект.

У турецькій мові є ФО, що складаються з одного слова, але їх небагато: *şarapçı* (випиває щовечора), *iblis* (хитрун, інтриган), *kaçarlanmış* (колишній, досвідчений), *sulu* (безпардонний, нахабний), *basaksız* (низький), *gedikli* (завсідник), *yagcı* (підлесник), *çirkef* (огидний, брудний), *kaçık* (безумний), *pişkin* (пронизливий, пронизуватий), *yüzsüz* (безсовісний, безпардонний) [Там само: 146]. Можливості досягнення повноцінного перекладу ФО залежать головним чином від відношеннями між одиницями вихідної мови й мови перекладу: їх або перекладають фразеологізмом (фразеологічний переклад), або іншими способами (за відсутністю фразеологічних еквівалентів) – нефразеологічний переклад.

Виділяють: 1) повні еквіваленти, тобто ФО, що мають однакове значення, те саме стилістичне забарвлення і внутрішню форму, напр. *kedi ciğere bakar gibi bakmak* „дивитися, як кіт на печінку”; *kedi ile köpek gibi`olmak* „жити як кішка із собакою”; 2) неповні чи часткові еквіваленти, що мають подібне значення, але наділені іншим характером образності внутрішньої форми. Вони відрізняються від вихідної ФО за такими показниками: інші, часто синонімічні компоненти, невеликі зміни форми, зміна синтаксичної побудови, інше морфологічне віднесення, сполучуваність та ін.; 3) безеквівалентні фразеологізми. Для їхнього перекладу іншою мовою використовують нефразеологічні способи перекладу: *etekleri zil çalmak* „захлинатися з радості”, *ağır başlı`* „серйозний” [Никитин 2005: 205].

Калькування, чи дослівний переклад, використовують звичайно тоді, коли іншими прийомами, зокрема фразеологічними, неможливо передати ФО в цілності її семантико-стилістичного й експресивно-емоційного значення. Описовий переклад ФО зводиться, власне, до перекладу не самого фразеологізму, а його тлумачення, як це часто буває взагалі з одиницями, що не мають еквівалентів.

Фразеологізми здебільшого беруть початок з народної мови. Внутрішній зміст відбиває різні сторони життя людей: розсудливу чи, навпаки, нерозумну поведінку, успіх чи невдачу, а також відносини між людьми, їхні враження й почуття (схвалення, а частіше несхвалення, дружелюбність і ворожість, сварки і примирення, суперництво, підступництво, осуд, покарання й ін.) [Каплуненко 1991: 131].

Робота над цією статтею й аналіз наукової літератури дозволив зробити висновок, що ФО становить немодельоване словосполучення, пов'язане семантичної єдністю. У мові така єдність не створюється, а відтворюється в готовому вигляді (немодельовано) і функціонує як загальний член речення. Незважаючи на свою немодельованість, ФО

доволі чітко розподіляють за типами структур: це ФО, що за формою збігаються з відповідними вільними словосполученнями, вигадані структури, ФО предикативної структури. Проведений семантичний аналіз турецьких ФО показав, що класифікацію фразеологізмів з погляду семантичної злитості їхніх компонентів, яка належить академіку В. Виноградову, можна використати й щодо фразеологізмів турецької мови, де серед дієслівних фразеологізмів найбільш поширеними є фразеологічні єдності.

Значно рідше функціонують фразеологічні сполучення і фразеологічні зрощення. Усі номінативні фразеологізми поділити на фразеологічні зрощення і єдності, фразеологічні сполучення й вирази не вдалося, а комунікативні фразеологізми, що мають неозначену форму дієслова, співвідносимо з фразеологічними єдностями.

ФО можуть перекладатися фразеологізмом (фразеологічний переклад), чи іншими способами (за відсутністю фразеологічних еквівалентів і аналогів) – нефразеологічний переклад. Серед ФО розрізняють: повні еквіваленти, неповні чи часткові еквіваленти й безеквівалентні фразеологізми, для перекладу останніх іншою мовою використовують нефразеологічні способи перекладу, як-от: калькування чи описовий переклад (пояснення, порівняння, опис, тлумачення). Такий спосіб перекладу називають подвійним, чи рівнобіжним. Під час перекладу ФО іншою мовою першорядним завданням перекладача є вміння розпізнавати ФО в тексті, відрізнити стійке словосполучення від вільного. Варто також мати на увазі той факт, що багатозначність і омонімія властиві не тільки словам, але й фразеологізмам, тобто те саме сполучення може бути і стійким, і вільним.

Неминучі труднощі в перекладі виникають у зв'язку з національно-культурними відмінностями між близькими за змістом ФО в різних мовах. Часто, збігаючись за змістом, ФО мають різне стилістичне забарвлення. Схожі проблеми можуть виникнути навіть у перекладі фразеологізмів, що мають однакове джерело, наприклад, біблійні, античні чи міфологічні. З найбільшими труднощами перекладачеві доводиться зіштовхуватися при перекладі ФО, мотивованих сучасними реаліями. Тільки деякі з них швидко стають популярними і проникають до міжнародних словників. Також варто згадати й різні історичні фразеологізми чи крилаті вирази. Труднощі полягають у тім, що іноді вони мають кілька відповідників і в мові оригіналу, і в мові перекладу.

Література

Виноградов 1993 – Виноградов В. В. Основные понятия русской фразеологии или лингвистические дисциплины / Виноградов В. В. Труды юбилейной научной сессии. – Л. : ЛГУ, 1993. – 264 с.; **Каплуненко 1991** – Каплуненко А. М. Историко-функциональный аспект английской идиоматики / А. М. Каплуненко. – Ташкент : Полигран – Т, 1991. – 294 с.; **Кунин 1994** – Кунин А. В. Английская фразеология / А. В. Кунин – М. :

Просвещение, 1994. – 567 с.; **Кунин 1996** – Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / А. В. Кунин. – 2-е изд., перераб. – М. : Высш. шк., Издат. Центр „Феникс”, 1996. – 321 с.; **Никитин 2005** – Никитин М. В. Лексическое значение в слове и словосочетании. Спецкурс по общей и английской лексикологии / М. В. Никитин. – Владимир : Медиа – резерв, 2005. – 375 с.; **Puskoloğlu 1998** – Puskoloğlu A. Türkçe deyimler sözlüğü. – Ankara : Arkadaş yayınevi, 1998. – 926 s.; **Kültür Türkiye** – Kültür Türkiye. – Режим доступа : <http://www.kultur.gov.tr>; **Türk Dili** – Türk Dili – Forsnet. – Режим доступа : <http://www.elele.gen.tr>.

Луценко В. В. Фразеологічні одиниці турецької мови та деякі особливості їхнього перекладу українською

У статті проаналізовано деякі ФО турецької мови та зроблено спробу виявити їхні відмінності, подібність, а також труднощі перекладу українською мовою. Були актуалізовані окремі питання фразеології турецької мови, співвіднесені традиційні класифікації фразеологічних одиниць за ступенем семантичного зрощення компонентів у слов'янському мовознавстві з тими положеннями лінгвістів, які встановилися в турецькій мові. На основі проведеного дослідження зроблено спробу виявити труднощі їхнього перекладу українською мовою. Проведений семантичний аналіз турецьких ФО показав, що класифікацію фразеологізмів з погляду семантичної злитості їхніх компонентів, яка належить академіку В. Виноградову, можна використати й щодо фразеологізмів турецької мови, де серед дієслівних фразеологізмів найбільш поширені фразеологічні єдності. Часто, збігаючись за змістом, ФО мають різне стилістичне забарвлення. Труднощі полягають у тім, що іноді вони мають кілька відповідників і в мові оригіналу, і в мові перекладу.

Ключові слова: ФО (фразеологічні одиниці), лексична сполучуваність, немодельовані одиниці, фразеологічні зрощення.

Луценко В. В. Фразеологические единицы турецкого языка и некоторые особенности их перевода на украинский язык

В статье проводится анализ некоторых ФЕ турецкого языка, делается попытка обнаружить их отличия, схожести, а также трудность перевода на украинский язык. Были актуализированы отдельные вопросы фразеологии турецкого языка, соотнесенные с традиционными классификациями фразеологических единиц по степени семантического сращения компонентов в славянском языковедении с теми положениями лингвистов, которые устоялись в турецком языке. Очень важным является привлечение в качестве объекта сравнительного анализа фразеологического материала разноструктурных и типологически различных языков. При переводе ФЕ на другой язык, в частности украинский, первостепенной задачей переводчика является умение

распознавать ФО в тексте, отличать устойчивое словосочетание от переменного. Трудность состоит в том, что иногда они имеют несколько соответствий и в языке оригинала, и в языке перевода.

Ключевые слова: ФЕ (фразеологические единицы), лексическая сочетаемость, не моделированные единицы, фразеологическое сращение.

Lutsenko V. V. phraseological units of Turkish language and the problem of translation into Ukrainian

The article offers a comparative analysis of some Turkish phraseological units and makes an attempt to find out their differences and similarities and also difficulties of translating them into Ukrainian. In article the analysis of some PU of the Turkish language is carried out and on the basis of the conducted research attempt to reveal difficulties of their translation into Ukrainian becomes language. Following classification by Turkish and Ukrainian linguists we have divided some phraseological units of Turkish, to be considered language and their functioning in speech.

Single questions of phraseology of the Turkish language, correlated to traditional classifications of phraseological units by degree of a semantic union of components, in a Slavic linguistic, with those provisions of linguists which settled in the Turkish language were managed.

Attraction as object of the comparative analysis of a phraseological material of deferent and typologically various languages is very important. When translating FE into other language, in particular Ukrainian, a paramount task of the translator is ability to distinguish FO in the text, to distinguish a set phrase from the variable. Difficulty consists that sometimes they have some compliances both in original language, and in target language.

Key words: phraseological units, lexical combinative power, set expressions, phraseological fusion.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

ТЕКСТ. ДИСКУРС

Т. І. Должикова (Луганськ)

УДК 811.161.2'373 + 929 Жадан

**СВОЕРІДНІСТЬ ХУДОЖНЬОГО МОВОМИСЛЕННЯ
СЕРГІЯ ЖАДАНА**

Художня література завжди була своєрідним віддзеркаленням свого часу, епохи. Її світ, хай пропущений крізь призму вигадки, душі своїх творців, все одно вмщає іноді більше правди, ніж історичні чи документальні відомості. Кожна доба може побачити себе в літературі, що, мов дзеркало, показує всі її невдачі, похибки, деякі риси гіперболізує, над дечим іронізує [Огляд української прози]. Відтворити колорит описуваної епохи, зрозуміти й відчувати його, безперечно, допомагає мова художньої літератури, яка репрезентує письменницькі стилі, що органічно поєднують поетичні, книжні, розмовні джерела національної мови та індивідуально-авторські знахідки.

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що дослідження мовостилі українського роману дозволяє крізь інтерпретацію ідіолекту письменника зрозуміти загальні мовні тенденції в сучасному прозописмі. Особливий інтерес становлять мовні особистості, які долучилися до нових модифікацій художнього дискурсу. Таким автором є Сергій Жадан – представник нової хвилі в українській літературі, лідер покоління „дев'яностників”, яких турбують проблеми сучасного суспільства. Його творчості давали оцінку такі відомі постаті, як П. Загребельний, Ю. Андрухович, І. Андрусак, І. Римарук, І. Бондар-Терещенко та багато інших.

Предметом нашого аналізу є мовна своєрідність одного з останніх творів Сергія Жадана – роману „Ворошиловград”, який в критиці названо найкращим на сьогодні твором талановитого письменника. Сам автор схарактеризував його так: „Як мені здається, книга справді відрізняється від моєї попередньої прози: роман вийшов більш меланхолійний, більш ліричний. <...> Фактично, це роман про пам'ять, про важливість пам'яті, про безперервність пам'яті, про те, що потрібно пам'ятати все, що з тобою було, і це тобі дозволяє якимось формувати своє майбутнє. Роман про те, що потрібно захищати себе, своїх близьких, свої принципи, свою територію, своє минуле, своє майбутнє. Це роман про опір, роман про протистояння, про захист своїх принципів від зовнішнього тиску” [Рецензія].

В аналізованому романі С. Жадана розгортання сюжету, подекуди з доволі реалістичними лініями, мовні партії персонажів, що рясніють сленговою лексикою, лайливими словами, дисонують з поетичністю, образністю ліричних відступів, які незначні за обсягом, але створюють певний тон викладу, дозволяють описуване сприйняти на дотик, відчувати його запах і побачити колір – і все це сильно впливає на загальне

враження від тексту. У таких уривках Жадан більшою мірою поет, ніж у своєму поетичному доробку.

Відомо, що 70% інформації людина сприймає очима, зором, тому такі важливі в художніх описах зорові деталі й уміння письменника унаочнити все, про що він оповідає. Про майстерний опис, наприклад, природи, пейзажний малюнок, кажуть, що він постає перед очима читача як живі кольори, запахи, звуки природи. А втім, освячені традицією класичної літератури, пейзажні описи мають у різних типах прози свою специфіку. Інтелектуальна проза відрізняється від описової тим, що ті самі поняття, через які відбувається зорове, фізично-дотикове, загалом – конкретно-чуттєве сприйняття навколишнього світу, в інтелектуальній прозі комбіноване в незвичні ускладнені конструкції, що викликають нові асоціації, рефлексії [Єрмоленко 2009: 181].

У романі „Ворошиловград” С. Жадан виявив себе майстром у створенні психологічного пейзажу, який у нього стислий і водночас надзвичайно промовистий.

Показовим для мови твору є слово-образ „сонце”, воно супроводжує героїв роману від початку до кінця, живе разом з ними, діє. Цей образ пов’язаний із часовим відтинком доби, він символізує початок дня: „*Сонце піднімалось якраз над нашим будинком*” [Жадан 2012: 8] (Далі покликаємося на це видання, указуючи тільки сторінку); його розпал: „*Сонце висіло високо, ставало спекотно й сонно*” (с. 225), „*Сонце рівно горіло над нами...*” (с. 384), „*Сонце все далі відкочувалось, роблячи наші тіні довгими й печальними*” (с. 121) та вечір: „*Сонце зайшло, відразу стало прохолодно*” (с. 31), „*Сонце заковувалось десь по той бік траси, й сутінки розковувались у повітрі, мов соняшники*” (с. 54).

Сергій Жадан щоразу знаходить для створення образу сонця нові характеристичні деталі, оформлені як епітети, метафори, порівняння. Так, він часто використовує стерті метафори, пов’язані з рухом: *сонце підіймалось* (с. 8), *відкочувалось* (с. 121), *покотилось* (с. 267), *заковувалось* (с. 123), *згасло* (с. 127), *зайшло* (с. 31), *розливалось* (с. 30), *нагрівалось* (с. 36), *викотилось* (с. 102), *пробивалось* (с. 116), *спалахувало* (с. 236), *застигло* (с. 247) тощо та традиційні епітети, мотивовані зовнішнім виглядом денотата, його кольором: *червоне сонце* (с. 17), *велике жовто-червоне сонце* (с. 120) та ін. Але набагато частіше ми зустрічаємо в романі контексти, де поєднані усталені загальнономвні метафори й епітети з індивідуально-авторськими образними засобами, в основі яких лежать особливості сприйняття, психологічні враження, що зумовлюють семантичний зсув, як-от: „*Сонце гострим колючим промінням пробивалось досередини*” (с. 116); „*Велике жовто-червоне сонце проповзло над нами, черкнувши дах, перевалилось за сусідній пагорб і повільно потяглося на захід, волочачи за собою проміння, ніби водорості у відкрите море*” (с. 120); „*Зранку сонце бадьоро виганяло вздовж соснових стовбурів дощові тумани, калюжі диміли...*” (с. 190);

„...маслянисте сонце протікає над головою, обтяжуючи тіні на землі, освітлює траву й гріє розбите серце асфальту” (с. 305); „Була пообідня пора, жовтнєве сонце, здавалось, укінець заплуталось серед яблуневого листя, і проміння його рухалось підлогою, мов водорості в прозорій воді” (с. 369).

Індивідуально-стильовою ознакою роману є авторські порівняння, компоненти яких моделюють образ сонця. Більшість компаративів перебувають у семантичному полі реалій, характерних для індустріального світу, що суголосно з описуванням середовищем, яке до того ж репрезентує місцевість, де формувалася мовна особистість автора. Жаданівські порівняння – це своєрідний засіб увиразнення динамічних зорових та запахових асоціацій, особливо близьких і зрозумілих для мешканців сходу України.

Авторські порівняльні конструкції сприяють виникненню нових асоціативно-метафоричних образів: „жовте, ніби вершкове масло, сонце” (с. 8), „палало червоне сонце, схоже на гарячий баскетбольний м'яч” (с. 17), „сонце пахло бензином і висіло над нашими головами, мов бензинова груша” (с. 90), „залиті сонцем, ніби гіпсом, долини” (с. 164), „сонце просвічувалось, ніби підводний ліхтар” (с. 306), „сонце бронзовим корпусом пропливло вгорі, ніби аеростат, дрейфуючи теплими повітряними потоками” (с. 323), „жовток сонця плавав у воді, наче в киплячій олії” (с. 402).

Лексико-семантичне поле „сонце” об'єднує слова: *спалахи, промені (проміння), світло, сяйво, пекло, спека, марево, засмага*, а також похідні прикметники, як-от: *сонячний згусток* (с. 32), *сонячний пил* (с. 41), *спекотне літо* (с. 84), *сонячно-нудотне відчуття* (с. 110), *розпечені сонцем поля* (с. 119), *сонячне марево* (с. 191), *сонячне світло* (с. 244), *золоті сонячні хвилі* (с. 359) тощо.

В образі сонця актуалізовані не лише лексеми на позначення кольору, температури, а й руху, дії: „*червоними спалахами розливалось вечірнє сонце*” (с. 30); „*Зранку сонце прогрівало асфальт і сушило траву, що пробивалась крізь бетонні плити*” (с. 27); „*сонце билось крізь листя й засліплювало*” (с. 61); „*Сонце здіймалось, спалахувало в нього за плечима*” (с. 236); „*сонце просвічувалось*” (с. 306); „*сонце висвітлювало кімнату*” (с. 343) та ін.

Як бачимо, рух сонця на небі переважно відбиває стан природи, зміни в ній, але також з ним безпосередньо пов'язані й описи персонажів (пор.: „*Коло одного магазину, прихилившись до дверей, стояла розморена сонцем продавщиця <...> мала засмаглу шкіру <...> і цією теплою шкірою їй виступав піт, схожий на краплі свіжого меду*” (с. 61)) та зображуваних предметів („*підбіг до жовтого, як сонце, МТЗ*” (с. 391)).

С. Жадан використовує індивідуально-авторські тропеїчні засоби й у змалюванні інших пейзажних атрибутів, як-от: місяця, неба, хмар, дощу, рослинного світу, актуалізуючи кольористично-зорові образи, що викликають в уяві різні конкретно-чуттєві асоціації, пор.: „*Травнева*

зелень, липка й барвиста, западала в очі, роз'їдаючи сітківку" (с. 18); „...Дивився кудись угору, на важкі хмари, що раптом насувались і тепер проповзали над горою, майже черкаючись об самотню щоглу над будкою, ніби перевантажені баржі, що пропливали над мілиною" (с. 78); „Я лишився сидіти в кріслі, дивлячись, як над трасою протікають червоні потоки, повітря тужавіє від пилу й сутінків, а небо стає схожим на томатну пасту" (с. 97); „Дощ зливався з сутінками, і потоки води грубими нитками запліталися в повітря" (с. 178); „Хмари виглядали важко й переповнено. Мов бензовози" (с. 196); „...Небом починає проступати ранок, і шовковиці довкола всмоктують у себе темряву, ніби чорний лимонад" (с. 220); „Сутінь розірвалась, і в повітряній ямі з'явився круглий червоний місяць, заливаючи все довкола густим сяйвом й витягуючи долиною довгі тіні" (с. 257). Такі контексти засвідчують, що вибір предметів, через які здійснюється метафоризація закодованого поняття, визначений зображуванним середовищем, специфікою сучасного Слобожанського ландшафту.

Як бачимо, доволі активно в романі Сергій Жадан використовує колірну лексику і в первинному, і в похідному значеннях, виражену експліцитно й імпліцитно. Колір у творі часто постає основним компонентом тропеїчних побудов – метафоричних образів, порівняльних конструкцій. В авторській кольоровій гамі домінує один з базових кольорів – чорний: „Небо в ночі схоже на чорні поля. Повітря, ніби чорнозем, наповнене рухом і насінням" (с. 234); „Темрява попереду стала густішою, так наче розлита смола встигла застигнути" (с. 255); „Повітря було чорним і кам'яним, як вугілля" (с. 285); „Ліворуч темніли утроби депо, налиті чорнотою, ніби нафтою" (с. 283); „...Сосни, обгорнуті чорною марлею ночі..." (с. 293); „Щось за цей час змінилось, повітря стало гарячим, кольору смерті, яскравих безнадійних відтінків" (с. 302).

Кожний літературно-художній текст відповідає естетичним смакам доби. Сьогодні прозописьмо позначене кількома мовностилістичними тенденціями. Для мови сучасного твору характерним є широке використання іншомовних слів, сленгової лексики, оказіональних утворень, специфічних засобів образності. Усебічне дослідження мови сучасного роману вважаємо перспективним, оскільки воно дає можливість побачити загальні тенденції розвитку української мови крізь інтерпретацію індивідуально-авторських стилів.

Література

Єрмоленко 2009 – Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Ін-т укр. мови НАН України, 2009. – 352 с.; **Жадан 2012** – Жадан С. В. Ворошиловград : роман / С. В. Жадан. – Х. : Фоліо, 2012. – 442 с.; **Огляд української прози** – Художнє осягнення історії і сучасності : огляд української прози останніх років. – Електронний ресурс : <http://biblio.lib.kherson.ua/>

hudozhne-osyagnennya.htm; **Рецензія** – Сергій Жадан : „Ворошиловград” – роман про захист своїх принципів від зовнішнього тиску : рецензія на книжку С. Жадан. Ворошиловград : роман. – Електронний ресурс : <http://avtura.com.ua/review/464/>.

Должикова Т. І. Своєрідність художнього мовомислення Сергія Жадана

Актуальність обраної теми зумовлено тим, що дослідження мовостилі українського роману дозволяє крізь інтерпретацію ідіолекту письменника зрозуміти загальні мовні тенденції в сучасному прозописмі. Особливий інтерес становлять мовні особистості, які долучилися до нових модифікацій художнього дискурсу. Таким автором є Сергій Жадан – представник нової хвилі в українській літературі.

У статті схарактеризовано мовностилістичні засоби роману Сергія Жадана „Ворошиловград”, який в критиці названо найкращим на сьогодні твором талановитого письменника. Предметом аналізу стали індивідуально-стильові ознаки роману – кольористично-зорові образи, реалізовані за допомогою специфічних характеристичних деталей, оформлених як усталені загальномовні та індивідуально-авторські епітети, варіативні метафоричні моделі, специфічні порівняльні конструкції. Особливу увагу приділено образній реалізації показового для твору слова-образу „сонце”.

Ключові слова: прозописмо, ідіостиль, слово-образ, епітет, порівняння, метафора, колірна лексика.

Должикова Т. И. Свообразие художественного языкового мышления Сергея Жадана

Актуальность выбранной темы обусловлена тем, что исследование языкового стиля украинского романа позволяет через интерпретацию идиолекта писателя понять общие языковые тенденции в современном прозописме. Особый интерес представляют языковые личности, которые приобщились к созданию новых модификаций художественного дискурса. Таким автором является Сергей Жадан – представитель новой волны в украинской литературе.

В статье охарактеризованы лингвостилстические средства романа Сергея Жадана „Ворошиловград”, который в критике назван лучшим на сегодня произведением талантливого писателя. Предметом анализа стали индивидуально-стилевые особенности романа – цветовые зрительные образы, реализованные с помощью специфических характеристических деталей, оформленных как устоявшиеся общеязыковые и индивидуально-авторские эпитеты, вариативные метафорические модели, специфические сравнительные конструкции. Особое внимание уделено образной реализации показательного для произведения слова-образа „солнце”.

Ключевые слова: прозописьмо, идиостиль, слово-образ, эпитет, сравнение, метафора, цветовая лексика.

Dolzhikova T. I. Distinguishing feature Sergey Zhadan's art language thoughts.

Art literature has always been so called reflection of its time and epoch. Its world, even passed through the prism of fiction, however, contains more truth than historical or documentary registers. Every period can see itself in literature that, like a mirror, shows its failures, mistakes, some features hyperbolize and iconize about something. Reproduce the chlorite of the described epoch, understand and feel it, of course, helps language of art literature, which represents writer's styles which emotionally unit poetical, book's speaking resources of national language and individual-author's finds.

The actuality of chosen theme is stipulated in researching of the Ukrainian novel's language style that allows to understand general language tendencies through the interpretation of the writer's dialect in modern prose. Special interest is in language peculiarities which were added to the new modifications of the art discourse. Such author is Sergey Zhadan, the representative of new wave in Ukrainian literature.

In the article by means of the characteristics of language stylistic ways of the novel „Voroshilovgrad” which is considered the talented writer's the best novel nowadays, are emphasized general language tendencies of modern prose. The subject of analyze became the novel's individuality style signs. They are color and seen images which are realized by means of the specific and distinctive details and formed as constant general language and exclusive author epithets, various metaphor models, specific comparative constructions. Special attention is paid to the image realization of the grandstand for the novel word-image „sun”.

Key words: prose writing, author's individual style, word-image, epithet, comparison, metaphor, color vocabulary.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Мілева І. В.

А. С. Задорожна (Харків)

УДК 811.161.2'42:82-94

**ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМИ В „КНИЗІ СПОМИНІВ”
МИХАЙЛИНИ КОЦЮБИНСЬКОЇ:
ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ**

Важливою особливістю сучасних лінгвістичних дисциплін є антропологічний підхід до розв'язування актуальних мовознавчих проблем, зумовлений тим, що „науковий інтерес дослідників переключається з об'єкта пізнання на суб'єкт” [Маслова 2001: 6]. На базі антропологічного та етнологічного підходів до вивчення мови започатковане її лінгвокультурологічне бачення, пов'язане з ім'ям Вільгельма фон Гумбольта. Термін „лінгвокультурологія” з'являється в кінці ХХ ст. у зв'язку з роботами фразеологічної школи, очолюваної В. Телією, працями Ю. Степанова, Н. Арутюнової, В. Воробйова, В. Маслової та інших. Об'єктом дослідження лінгвокультурології „є взаємозв'язки мови та культури, а предметом – мовні одиниці, що несуть культурологічну інформацію” [Мацько 2011: 60]. Помітний внесок у розвиток цієї галузі мовознавства здійснили й українські вчені: В. Кононенко, В. Жайворонок, С. Єрмоленко, Л. Мацько, К. Мізін та інші.

У науковій літературі функціонує чимало термінів для позначення лінгвокультурологічних одиниць: концепт національної культури (Н. Арутюнова, Ю. Степанов), лінгвокультурологічний концепт (В. Карасик), лінгвокультурний концепт (В. Маслова), культурно маркована одиниця, слово з національно-культурним компонентом семантики (Є. Верещагін, В. Костомаров), мовні знаки культури, мовно-естетичні знаки національної культури (С. Єрмоленко), етнокультурний концепт, знак етнокультури (В. Жайворонок), знак національної культури (В. Калашник), лінгвокультурема (В. Воробйов).

Л. Мацько наголошує, що для „лінгвокультурологічного аналізу тексту бажано користуватися терміном „лінгвокультурема”, оскільки у його семантиці заявлені семи мови й культури. Культурема є одиницею культурології і відповідно лінгвокультурема є одиницею лінгвокультурології” [Мацько 2011: 62].

І хоча це термінологічне питання не є остаточно розв'язаним, ми підтримуємо думку вчених (В. Воробйова, Л. Мацько, М. Алефіренка, Н. Мех), які одиницею лінгвокультурології вважають лінгвокультурему – „мовний знак, який містить культурну інформацію і в плані форми може відповідати лексемі, словосполученню, тексту” [Селіванова 2006: 303].

Характерна особливість мови Михайлини Коцюбинської – використання лінгвокультурем, які, за В. Воробйовим, є „діалектичною єдністю лінгвістичного та екстралінгвістичного змісту” [Воробьев 2006: 52]. Тому метою нашого дослідження буде визначення когнітивних та функціональних особливостей мовних одиниць, що несуть ту чи ту

культурну інформацію, у мемуарах Михайлини Коцюбинської „Книга споминів”.

Показовим, на нашу думку, є те, що в ідіолекті авторки співіснують національно своєрідні та універсальні лінгвокультурами. Національно своєрідні одиниці в мемуарах Михайлини Коцюбинської виконують здебільшого пряму номінативну функцію: *Ми з Аллою несли за труною кетяги **калини** й червону китайку* [Коцюбинська 2006: 33]. (Далі, посилаючись на це видання, вказуємо в круглих дужках номер сторінки). Хоча в деяких контекстах ми можемо говорити про ускладнення семантики знака через вищий ступінь узагальнення, додаткову символізацію, залучення прецедентних феноменів: *І друге, символічне, уявлення – **калина**. **Червоний кетяг** в її руках як щось неодмінне, самозрозуміле. Як норма. Недаремно несла за труною Василя Симоненка оповитий китайкою **жмут каліни**. Недаремно на його портреті Аллиної роботи – **збризки каліни** як її авторський підпис. Недаремно у присвяченому Аллі вірші Стуса – „**червона тінь каліни**”... (с. 191). Вербалізуючи каліну як символ української культури, авторка також акцентує увагу на особистих переживаннях та уявленнях, пов'язаних з образом Алли Горської, і ці асоціації є в картині світу М. Коцюбинської також когнітивно значущими.*

Наступний приклад засвідчує використання національної лінгвокультури в ролі вторинного образного номена: *Мандрівки по горах, обговорення фольклорних записів, здебільшого пісень і легенд про Довбуша (пам'ятаю, якось Іван, якого ми в душі гуцульської міфології прозвали „**щезником**”, загубив під час екскурсії зошит з фольклорними записами – відтоді ця місцевість у нас дістала назву „зошити Довбуша”)... (с. 44). Культурно маркована одиниця *щезник*, яка в народній міфології позначає лісового духа, у цьому контексті зазнає авторського переосмислення й наповнення. Використання лексеми *щезник* у ролі вторинного номена на позначення людини є не загальнономовним, а прикметним саме для ідіолекту Михайлини Коцюбинської (та мови її тогочасного товариства), як і сполучуваність імені відомої історичної особи в складі топоніма: *ця місцевість у нас дістала назву „зошити Довбуша”*.*

Показовою для ідіолекту М. Коцюбинської є ще одна лінгвокультура, яка, на нашу думку, займає проміжне місце між національними та універсальними лінгвокультурними одиницями: *Допомагали готувати передачі ув'язненим, гуртом збирали „**декабристок**” у далеку дорогу на побачення (с. 71). Лексема „**декабристки**” пов'язана з історичними подіями, які мали місце в Російській імперії XIX сторіччя. Зважаючи на змішаний національний склад населення Росії в ті роки й пізніше СРСР, лінгвокультура „**декабристки**” має міжнаціональний характер, але не є універсальною. Її функція – перенесення культурно-історичної інформації з одного часового проміжку в інший, актуальний для авторки.*

Іншою важливою складовою частиною мовної картини світу письменниці є лінгвокультуреми-універсалії, що апелюють до міфологічних, біблійних, історичних та літературних текстів і сюжетів.

За нашими спостереженнями, авторка досить часто використовує імена, апелюючи, крилаті вирази, пов'язані з античною міфологією. Михайлина Коцюбинська послідовно вводить у свої спогади такі одиниці, реалізуючи певні прагматичні завдання та настанови. Завдяки використанню міфологем вона передає своє ставлення до тієї чи тієї людини, події, ситуації. Часто такі лінгвокультуреми виконують експресивно-характеризаційну функцію. Наприклад, вдаючись до вторинної номінації на основі метафоризації, Михайлина Коцюбинська описує Аллу Горську: *Алла засмагла, обличчя обвітрене, руки огрубіли від роботи, широко всміхається. А на шиї – вінок добірної золотоавої цибулі. Справжня Церера – богиня родючості* (с. 195). На нашу думку, цей контекст вербалізує поєднання двох культурних уявлень про жінку як символ праці, родючості та достатку: фольклорного і міфологічного. Авторка описує Аллу Горську в дусі фольклорних традицій, але називає її *Церерою* (римська богиня, яку зображували з фруктами в руках), що забезпечує експлікацію естетичних оцінок та експресивну маркованість тексту.

Описуючи ситуацію, що склалася в сучасному їй суспільстві, М. Коцюбинська використовує міфологеми, які мають негативні модуси оцінки. Культурно марковані одиниці в таких контекстах виконують експресивно-оцінну функцію, увиразнюючи зміст тексту та експлікуючи авторське ставлення: *Основне – розчищення Авгієвих стасень брехні, фальсифікацій, штампів і, так би мовити, наукова „інвентаризація” всіх наших набутоків...* (с. 254). Авторська інтенція підсилена введенням ампліфікаційного ряду оцінних лексем: *Авгієві стайні брехні, фальсифікації, штампів,* – що уточнюють зміст фразеологічної лінгвокультуреми.

Культурно марковані одиниці зустрічаються і в авторській рефлексії над щоденником матері. Часто такі лінгвокультуреми вербалізують ситуацію розгубленості, невизначеності, загрози: *Те, що називалося „труднощами”, бурі, які налітали, репресивні пароксизми – все сприймалося як грім з ясного неба, як щось незрозуміле, випадкове, як парад абсурдів... Враження повної неочікуваності, незрозумілості, незахищеності перед фатальною неминучістю. Дезорієнтованість у лігві *Мінотавра*...* (с. 161). Суспільна ситуація подана в давньому універсальному образі, який має усталену конотацію у світовій культурі.

Своє ставлення до тісного поєднання особистого та суспільного в щоденнику матері авторка вербалізує за допомогою ще однієї античної лінгвокультуреми – *кентавр*. Апелюючи до фонових знань реципієнта про цю міфологічну істоту, що має тулуб людини і ноги коня, мемуаристка на основі метафоричного перенесення увиразнює парадоксальність ситуації, імпліцитно оцінює її. За допомогою градації

окличних речень (кожне наступне більш емоційно та оцінно насичене за попереднє) авторка підсилює виразність контексту: *От вона, фразеологія „Правди”, на сторінках інтимного щоденника. Промовистий феномен! Яке химерне плетиво! Який ідеологічно-психологічний „кентавр”!* (с. 146).

Окрему групу складають лінгвокультуреми біблійного та загалом християнського походження. Авторка використовує їх, описуючи музеї Михайла Коцюбинського у Вінниці та Чернігові: *На відпочинок не виїздили ніколи – в цьому не було потреби, маючи такі „райські куці”, як наш садок* (с. 21); *Кінчилася більш-менш безтурботна юність, вже ніяк було сховатися від життя у Чернігівській „Едем”* (с. 28). Виділені номінативні одиниці виконують оцінну функцію, експлікують авторські емоції, викликані спогадами про рідний дім. Відповідно розлуку з рідним домом названо „вигнанням з раю”: *Травма, заподіяна цим „вигнанням з раю”, „вінницьким штормом”, довго давалася взнаки вже навіть на новому місці, в Чернігові...* (с. 162 – 163).

Михайлина Коцюбинська використовує лінгвокультуреми християнського походження і у функції вторинних образних номенів людей, також із яскраво вираженим оцінним навантаженням: *Знаю твердо: якби поруч не було цього тихого янгола-охоронця, мені було б набагато важче пережити ті вісімнадцять років, які я пропрацювала у видавництві* (с. 59).

Характерно, що в мовній свідомості М. Коцюбинської частина лінгвокультурем досліджуваної групи існують у латинській вербальній формі. Так, вислів *in saecula saeculorum* авторка використовує в контексті спогадів про ірпінський Будинок творчості. Закінчення речення (і одного з розділів книги) співзвучне з закінченням молитви. Такий прийом, на нашу думку, підкреслює важливість цього місця і спогадів про нього: *Тому й нині тут так добре працюється, затишно й не самотньо, адже електрички так само вицоковують свій крок – in saecula saeculorum – навіки вічно...* (с. 94). Авторська оцінка виражена й експліцитно оцінними прислівниками: *добре, затишно*, – і через лінгвокультурему: *in saecula saeculorum – навіки вічно*. Описуване місце М. Коцюбинська позиціонує як щось духовно важливе і навіть святе для себе. Оцінна функція лінгвокультурної одиниці тісно пов'язана з сакральною-символічною функцією.

Також латинську форму має ще один біблійний вислів, метафорично екстрапольований на події, сучасні життю авторки: *...вона [Атена Пашко] надсилала мені телеграми з кожного пункту своєї via dolorosa: відчуття хай віртуального, але зв'язку й підтримки* (с. 72). Вислів *via dolorosa* позначає шлях Ісуса Христа до місця розп'яття. Порівняння поїздки Атени Пашко зі скорботним шляхом Спасителя емоційно насичує контекст, активізує фонові знання читача, стимулює його емпатію.

Важливе місце в мемуарах посідає образ біблійного міста *Вавилон* (у книжці – *Вавилон*). Авторка використовує цю лінгвокультурему як символічну на позначення сучасного їй суспільства. У контекстах названа лінгвокультурна одиниця має різні конотації та відтінки значення. Перший приклад засвідчує використання оніма для характеристики мовної ситуації в суспільстві, що досягається прямими ремінісценціями з біблійної легенди про Вавилонську вежу і виникнення багатьох мов: *Був недремним охоронцем рідної мови, борцем за її повноправність, за розширення сфер вживання, за піднесення її престижу в нашому багатомовному Вавілоні, за її чистоту* (про Б. Антоненка-Давидовича) (с. 199).

У наступному контексті лінгвокультурема *Вавилон* набуває негативних, знижених конотацій і символізує місце, у якому людині, а особливо митцеві, важко знайти притулок, захист: *Страшенно хотілося б десь знайти нехай завалющеньку вежу із слонової кості і, зачинившись там, спробувати хоч трохи заповнити прогалини у знаннях, які стали просто загрозливими за понад два десятиліття мого наукового „нежиття”, коли всі сили йшли на те, щоб заробити якийсь прожитковий мінімум на своїх видавничих „галерах”, зберігши при тому чисте сумління й прямий хребет... Та розумію, що це нереально. І веж таких у нашому передринковому Вавілоні, мабуть, уже немає...* (с. 253). У цьому прикладі бачимо накладання двох лінгвокультурем, авторка протиставляє *передринковий Вавилон* (у якому важко знайти спокійне та затишне місце, де можна побути на самоті з собою) і *вежу із слонової кості* (цей вислів належить Гюставу Флоберу і символізує мистецтво як притулок митця, який має бути повністю присвячений творчості без сподівання на взаємність із боку публіки та критики).

Важливу роль у творенні мовних образів відіграють й інші лінгвокультуреми літературного походження: *То був лицар. Лицар ідеї. Подекуди й лицар абсурду. Такий собі Дон Кіхот – у високому світлому розумінні абсолютної внутрішньої безкомпромісності, вірності – не на словах, а на ділі – ідеалам добра, справедливості, гідності, моральним цінностям людини...* (с. 197). Такі одиниці посідають важливе місце у мовотворчості авторки і потребують, на нашу думку, окремого дослідження.

Ще одним джерелом лінгвокультурем для мемуаристики є важливі історичні події, відкриття. Одиниці цієї групи авторка використовує в контекстах, тематично присвячених особистому культурному та духовному зростанню. За допомогою фразеологізованого словосполучення *відкривати америку* та низки синонімічних фразем М. Коцюбинська експресивізує виклад у фрагменті твору та оцінює рівень освіти в тогочасних навчальних закладах: *Доводилося згодом не так поглиблювати знання, як звільнятися від баласту, скидати з себе пута, відкривати для себе давно відкриті америку (процес цей триває в мене досьогодні)* (с. 25).

На основі проаналізованого матеріалу ми можемо говорити про те, що лінгвокультурні одиниці в мемуарах Михайлини Коцюбинської виконують низку функцій. Поліфункціональність лінгвокультурем визначається семантико-стилістичними особливостями таких одиниць, які є трансляторами та вербалізаторами культурних знань, а отже, апіорі виконують кумулятивну та етнокультурологічну функції. Якщо ж ідеться про індивідуально-авторське використання лінгвокультурем у творі „Книга споминів”, ми виділяємо такі функції:

- оцінну: *Авгієві стайні, лігво Мінотавра, райські куці*;
- експресивну: *щезник, Церера*;
- емоційну: *Який ідеологічно-психологічний „кентавр”!*

До такого емоційно-оцінно-експресивного навантаження лінгвокультурем авторка вдається послідовно. Можемо говорити про те, що такі функції лінгвокультурних одиниць у мемуарах Михайлини Коцюбинської переважають. Разом із тим, відзначаємо ряд лінгвокультурем, які мають інше функціональне навантаження. Так, лексема „*декабристки*” слугує створенню історичних паралелей, імплікуючи судження, що ставлення до інакодумців, до людей прогресивних за більш ніж сторіччя не змінилося. Так само змістовне часове зіставлення репрезентує лінгвокультурема *аутодафе* у вустах іншої особи, чия світоглядна позиція близька авторській. Цим історизмом названо засідання вченої ради Інституту літератури за радянських часів, коли Коцюбинська вже набула репутації „неблагонадійної”: *Десь за годину перед засіданням до мене у відділ зайшов Леонід Махновець, поклав на мій стіл пачку транквілізатора і сказав: „Перед аутодафе...”* (с. 53). Таке порівняння засвідчує архаїчність того, що мало відбуватися на засіданні, тож містить і оцінний компонент.

Отже, використання лінгвокультурем є показовою особливістю ідіостилю Михайлини Коцюбинської. Ми можемо говорити про те, що, використовуючи лінгвокультурні одиниці, авторка „Книги споминів” реалізує ряд прагматичних настанов. За допомогою таких лексем чи словосполучень вона прагне викликати в читача відповідні оцінки, що стосуються тієї чи тієї події, ситуації; експлікує і вербалізує власні почуття та емоції; вдається до образної номінації людей, місць та подій; передає дух та мовно-культурні особливості, що є характерними для кола шістдесятників та її власного ідіостилю. Для підсилення виразності письменниці вдається до трансформації лінгвокультурних одиниць, змішування й перехрещення різних культурних фрагментів. Дослідження мовних засобів, що є ключовими репрезентантами культури й картини світу, – перспективний напрям сучасної лінгвістики.

Література

Воробьев 2006 – Воробьев В. В. Лингвокультурология / В. В. Воробьев. – М. : РУДН, 2006. – 330 с.; **Коцюбинська 2006** – Коцюбинська М. Книга споминів / Михайлина Коцюбинська. – Х. : Акта, 2006. – 286 с.; **Маслова 2001** – Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.; **Мацько 2011** – Мацько Л. Лингвокультурологічний аналіз художнього тексту / Любов Мацько // Культура слова. – 2011. – № 75. – С. 56 – 66; **Селіванова 2006** – Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінол. енцикл. / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

Задорожна А. С. Лінгвокультуреми в „Книзі споминів” Михайлини Коцюбинської: функціонально-стилістичні аспекти

Стаття присвячена дослідженню мовних одиниць, що несуть культурну інформацію, у мемуарному творі Михайлини Коцюбинської. Здійснено класифікацію вживаних у тексті лінгвокультурних знаків: виділено національно своєрідні, міжнаціональні й універсальні лінгвокультуреми, органічне співіснування яких в ідіолекті авторки характеризує широту її індивідуального культурного простору. Так само показовим є використання одиниць різного походження: античного, християнського, історичного та ін. Окреслено основні функції, що їх виконують лінгвокультуреми в тексті мемуарної книги. За допомогою таких лексем чи словосполучень авторка прагне викликати в читача відповідні оцінки, що стосуються тієї чи тієї події, ситуації; вербалізує власні почуття та емоції; вдається до образної номінації людей, місць та подій; передає дух та мовно-культурні особливості, що є характерними для кола шістдесятників; формує власний ідіостиль.

Ключові слова: лінгвокультурема, оцінка, емоційність, експресивність.

Задорожная А. С. Лингвокультуреми в „Книге воспоминаний” Михайлины Коцюбинской: функционально-стилистические аспекты

Статья посвящена исследованию языковых единиц, несущих культурную информацию, в мемуарном произведении Михайлины Коцюбинской. Классифицированы употребляемые в тексте лингвокультурные знаки: выделены национально специфические, межнациональные и универсальные лингвокультуреми, органическое сосуществование которых в идиолекте писательницы характеризует широту ее индивидуального культурного пространства. Также показательным является использование единиц различного происхождения: античного, христианского, исторического и др. Определяются основные функции лингвокультурем в тексте мемуарной книги. При помощи таких лексем или словосочетаний автор стремится вызвать у читателя соответствующие оценки, касающиеся того или иного события, ситуации; вербализирует свои чувства и эмоции; осуществляет

образную номинацию людей, мест и событий; передает дух и культурно-языковые особенности, характерные для круга шестидесятников; формирует собственный идиостиль.

Ключевые слова: лингвокультураема, оценка, эмоциональность, экспрессивность.

Zadorozhna A. S. Linguoculturemes in „Knyha spomyniv” („The Book of Memoirs”) by Mykhailyna Kotsiubynska: functional and stylistic aspects

The article is devoted to the research of lingual units bearing cultural information in the memoirs by Ukrainian well-known „sixtier”, literary critic, non-conformist in Communist times, Mykhailyna Kotsiubynska. The classification of linguocultural signs used in the text is realized: nationally specific, international and universal linguoculturemes are pointed out. Their natural coexistence in the author’s idiolect characterized the broadness of her individual cultural space. Also the use of units of mythological, biblical, historical and other origins is significant. The main functions performed by the linguoculturemes in the text of memoir book are described. Using such lexemes or word combinations, the author endeavours to give rise to special reader’s evaluation for some events or situations; she verbalizes her own feelings and emotions; gives figurative nominations to people, places or events; shares the spirit and linguocultural features special for like-minded people of the 60-ies; forms her own idiostyle. It is also shown the way how Mykhailyna Kotsyubynska uses cultural key signs to depict cognitively important historical parallels, transfers cultural and historic knowledge from one time period to another. To enforce expressivity, the writer transforms linguocultural units, mixes and crosses different cultural fragments; in a number of cases we can speak about complication of the sign’s semantics due to higher degree of generalization, additional symbolization, using precedent phenomena.

Key words: linguocultureme, evaluation, emotionality, expressivity.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.

Л. М. Тищенко, Т. В. Полякова (Слов'янськ)

УДК 821.161.2.08

**„ПОЗАСЛОВНИКОВА” ЛЕКСИКА
РОМАНУ САВИ БОЖКА „В СТЕПАХ”**

Історичні зміни в долі України кінця ХХ – початку ХХІ ст. дозволили значно розширити межі українознавчих досліджень, зокрема й у галузі лінгвістики. Було повернено із забуття значну кількість наукових, публіцистичних, художніх творів, що протягом тривалого часу були забороненими.

До списку авторів, твори яких були вилучені з обігу в радянський період, належить і ім'я українського письменника 20 – 30-х рр. ХХ ст. Сави Захаровича Божка. Художній доробок митця є помітним явищем в українській літературі, проте він був репресований, а його творчість не була належно досліджена, зокрема й з погляду лінгвістики.

На необхідності докладного аналізу українських текстів, і насамперед тих, які порівняно недавно були повернені українському читачеві, наголошував П. Гриценко під час виступу на діалектологічній нараді „Координація науково-теоретичних і науково-прикладних досліджень діалектів південно-східного регіону України” 26 жовтня 2011 р. в Донецькому національному університеті. Зокрема, професор зазначив, що ми можемо сьогодні поставити вже проблему – слово поза словником, тобто фактично на сьогодні в наших реаліях актуальною науковою проблемою, до розв'язання якої має долучитися і студентство, і молоді дослідники, і досвідчені, – це, умовно кажучи, слово поза словником, тобто те, що не відбито нашою лексикографією. Наш багатий словник української мови, на превеликий жаль, додав П. Гриценко, не відбиває, імовірно, десятки тисяч лексем, які є питомими, які є давніми, які мають посвідчення в пам'ятках.

Твори Сави Божка, звичайно, не були обійдені увагою ні у ХХ, ні у ХХІ ст. Однак усі наявні на сьогодні праці оцінюють їх здебільшого з мистецько-літературних позицій. Із сучасних літературознавців до творчості письменника зверталися Я. Голобородько [Голобородько 2005], В. Оліфіренко [Оліфіренко 1995] та ін. дослідники; у своїх художніх та мемуарних творах митця згадували В. Минко [Минко 1981], Т. Масенко [Масенко 1970]. Кожен з них зробив свій внесок у вивчення біографічного та творчого доробку митця. Дослідження творчості С. Божка в широкому контексті літературного процесу в Україні здійснила Н. Лапушкіна [Лапушкіна 2008]. Проте й досі незаслужено мало уваги приділено аналізу мови творів письменника, зокрема й на лексичному рівні.

Найвизначнішим у художній спадщині Сави Божка літературні критики вважають твір „В степах”, який часто називають першим історичним романом в українській літературі радянської доби та

одночасно першою спробою роману-епопеї. Тому для аналізу ми обрали саме текст цього твору.

Мета статті – з'ясувати особливості лексичної системи роману Сави Божка „В степах”, виокремити лексичні одиниці, що на сьогодні не належать до „Великого тлумачного словника сучасної української мови”.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: здійснити контекстуальний аналіз мови роману Сави Божка „В степах”; виокремити лексичні одиниці в тексті, що становлять його специфіку; окреслити групи лексики, репрезентованої в досліджуваному творі; виявити „позасловникову” лексику роману.

Під час літературного аналізу критики неодноразово зазначали, що роман „В степах” є цікавим і близьким для читача, сприймається просто й легко. Саме такої близькості й взаєморозуміння між автором і читачем С. Божку допомагає досягнути мова цього твору. Адже письменник був надзвичайно уважний до слова, записуючи, збираючи до своєї мовної скарбниці по краплині, щоб потім видати могутній, художньо вивершений потік.

Твір вигідно відрізняється деталізацією описів, використанням значної кількості слів, що відомі, наприклад, представникам певних професій (чабанам, шахтарям), вихідцям з певної території (передусім, носіям говорів південно-східного наріччя). Українська етнографія, українська діалектологія цілком може використовувати фрагменти тексту роману „В степах” для відповідних ілюстрацій, часткових уточнень тощо.

Докладний аналіз лексичної системи роману виявив у ньому надзвичайно широку панораму одиниць, які умовно можна об'єднати в певні групи. Серед них найбільш виразними є такі: **1) розмовна лексика:** *бесіда* – товариство, компанія [Божко: 38] (Далі робимо покликання, зазначаючи лише сторінку), *кандьор* – куліш (335, 353, 570), *первина* – щось нове, перше (134), *привідці* – заводи, організатори чого-небудь (320), *рептух* – вид плетеного з вірьовок мішка для сіна (28, 113), *третяка* – трирічна кобила (113), *чабанка* – дружина чабана (78) тощо; **2) діалектна лексика:** *жолоб* – дерев'яний зруб колодязя, цямриння (108), *каруца* – румунська хура, віз (139, 140), *ліжник* – кустарний килим, коц (26, 206), *опінія* – громадська думка (67, 249, 572), *ости* – риболовецьке знаряддя (30), *плесце* – грядка чотирикутної форми (49), *приданки* – весільні гості з боку нареченої (80) тощо; **3) застаріла лексика:** *вагани* – довгаста дерев'яна миска для їжі (335, 569), *гамазея* – будівля для зберігання зерна, борошна і т. ін. (163, 177), *кунтуш* – верхній розпашний чоловічий і жіночий одяг (292, 571), *нужа* – мухи (219), *пеня* – напасть, біда, горе (55, 572), *салон* – верхній жіночий одяг (98, 99), *парцела* – дуже маленька ділянка (звичайно землі) (153), *шмаровоз* – той, хто змащує вози та буває забруднений мазутом чи дьогтем (134) тощо; **4) побутова лексика:** *калитка* – торбина для грошей; *гаманець* (27), *карафка* – зменш. до *карафа* – графин (169, 170),

личаки – плетене з лика або іншого матеріалу селянське взуття (206), *мазниця* – посуд для дьогтю (79), *маточина* – середня частина колеса у возі (26, 572), *плесно* – частина стопи між п'яткою й основою пальців (141, 572), *сішки* – стовпи (45, 224), *скіпщина* – певна доля нарізаного кирпича, що дістається тому, хто працює (пояснення С. Божка) (26, 28, 51, 72, 573), *соха* – телефонний стовп (92), *супоня* – ремінь, яким стягають хомут, запрягаючи коня (279), *фаетон* – легкий чотириколісний екіпаж із відкидним верхом (51, 178), *хура* – великий віз, підвода (42, 162, 180), *чумарка* – (78, 137, 162, 252) – старовинний чоловічий верхній одяг (574), *шанці* – окопи (160), *штиль* – дерев'яна жердина із загостреним кінцем для носіння соломи, сіна тощо (107, 574) тощо; **5) церковна лексика:** *акафіст* (237), *аналой* (253), *божниця* (40), *камилавка* (242), *клирос* (397), *корогви* (236), *отець* (91), *титар* (162, 396, 573), *тропар* (237), *синкліт* (161) тощо; **6) вівчарська лексика:** *вона*, *дурочка* – загальні умовні назви вівці, якій чабани ніколи не давали власного імені, щоб не зурочити (19), *джермела* – спеціальний чабанський інструмент для боротьби з червою, що заводиться в овець (19), *карбовка* – спеціальна мазь для лікування овець від червів (19), *кирнич* – нарізаний у вигляді брусків підсушений овечий гній, що використовується як паливо (51, 571), *ковтун* – жмут збитої вовни, шерсті (29, 46), *кручак* – хвора вівця (47, 52), *кущ* – отара до півсотні овець (31), *кущонас* – пастух на один кущ (31), *негретті* – порода овець (46), *смух*, *смушок* – хутро ягняти або вівці (19, 573), *шльонка* – вівця шльонської породи (87), *ярка* – молода вівця, яка ще не ягнилася тощо (72); **7) гірнична лексика:** *желонга* – прилад, яким викачують рідину, пісок із свердловини під час буріння (293), *капар* – надшахтна споруда з двома колесами нагорі, через які перетягають канати для опускання і підймання кліті (436, 570); *маркшейдер* – гірничий інженер або технік (127, 572), *обушок* – знаряддя для відколювання пластів вугілля в шахті (118), *синкліналь* – місце, де шар чи низка шарів вгинається і творить вибалок в протилежність шаровим горбам – антикліналям; на синкліналях шари переважно товщі (пояснення С. Божка) (192), *цямрювання* – укріплення ями зрубом (184, 185), *штейгер* – гірничий майстер, технік, який відав роботами на руднику (117) тощо; **8) назви рослин:** *буркун* (267), *вівсюг* (267), *дереза* (114), *курай* (267), *молокан* (411), *молочай* (76), *осот* (267), *пирій* (267), *півники* (31), *полин* (76), *свиріпка* (267), *чебрець* (76), *цириця* (128) тощо.

Аналіз тексту роману Сави Божка „В степах” дозволив виявити й ту частину лексики, що не зафіксована однією із найповніших на сьогодні лексикографічних праць – „Великим тлумачним словником сучасної української мови”. Виокремлену лексику можна умовно поділити на такі групи:

1) слова, що відрізняються від лексичних одиниць, поданих у словнику, за семантикою: *бабка* – жінка старшого віку, яка приймає пологи (31); *згород* – місто (101), пор. *спорт.* місце кожної команди в різних масових іграх, яке звичайно окреслюється лініями на землі

[ВТССУМ: 192]; **шуляк** – качан капусти (165), пор. 1) *розм.*, те саме, що шуліка, 2) віл з опущеними рогами [ВТССУМ: 1409]; **юбка** – спідниця (56), пор. *діал.*, юпка – верхній жіночий одяг [ВТССУМ: 1419 – 1420], **фамілія** – прізвище (100, 101), пор. 2) *заст.*, рід, 3) *діал.*, родина, рідня [ВТССУМ: 1315], **стовпники** – ...*крадучись стовпниками, прямували степом до Сапронової чабарні* (120), пор. *стовпник* – релігійний фанатик [ВТССУМ: 1198] тощо;

2) слова, що відрізняються від лексичних одиниць, поданих у словнику, за фонетичною чи морфемною структурою: **висхлий** (17, 30); **вумні** – (74); **гирлига** (17), *гирлига* [ВТССУМ: 204], **косогон** (343), *косогін* [ВТССУМ: 458], **кохточка** (99), *кофта* [ВТССУМ: 459], **лой** (52), *лій* [ВТССУМ: 489], **узуття** (186), *взуття* [ВТССУМ: 85], **хвартух** (53), пор. *фартух* [ВТССУМ: 1316], **хворс**, **дати хворсу** – похизуватися: *Околишині села та хутори радо з'їздяться на Рогачівський ярмарок, щоб одне другому „задати хворсу”* (167), пор. *форс* [ВТССУМ: 1329], **поперва** – спочатку (100), пор. *попервах* [ВТССУМ: 867], **сумліватися** – вагатися, сумніватися в чомусь (42), **крижняк** (46), пор. *крижень* – велика дика качка [ВТССУМ: 464], **одбуча** – відбування, обов'язкова праця (50, 572), пор. *відбуча* – *заст.* повинність [ВТССУМ: 124] тощо;

3) слова, що відсутні у „Великому тлумачному словнику сучасної української літературної мови”: **бармак** – гирлига, палка, кий, із загнутим кінцем – барнаком (91, 569), **баштармаки** – дерев'яні вила з трьома чи п'ятьма зубцями для підкидання половини (138), **бургари** – болгарини (164, 165), **вихливість** – рухливість: *Отака та молотьба, що всіх захоплює своєю жвавістю та вихливістю* (138), **живуха** – життя: *А загалом живуха Андріян Давидовичу нічого* (285), **золотенькі корольки** – різновид курей (64), **зсипище** – висипане в одне місце, зібране до купи що-небудь сипке або дрібне (187), **зчисток** – знятий, видалений з якої-небудь поверхні бруд або щось непотрібне, зайве // зрізана чи обідрана шкіра з овочів, плодів (30), **коньки** – ковзани (26), **кубушка** – посудина з грішми, яку закопали в землю (167), **любимчик** – той, кого найбільше люблять (44), **любовниця** – коханка (20), **опруг** – міра часу, що оцінюється четвертою частиною робочого дня (418): *Другий опруг – до полудня* (372), **освободитель** – той, хто дав звільнення (39), **прольотка** – одноколка, легкий візок на двох колесах (390), **розщот** – виплата грошей за роботу; звільнення з роботи з повною виплатою зароблених грошей (142), **сіновоз** – чоловік, який перевозить сіно (30), **умники** – занадто розумні люди (74, 108), **шльори** – різновид взуття: *Колись порепані та побиті об грудки Онисьчині ноги, тепер щодня взуті в шльори, зробились білі, як у пані* (340), **очкуряний**: *Рогачівські парубки ходять цілими ватагами в очкуряних широких штанях ...* (167), пор. *очкур* – пояс або шнур, яким стягують штани або шаровари для підтримання їх, *очкурня* – верхній край штанів або шароварів, зашитий широким рубцем для втягування очкура [ВТССУМ: 694], **приданковий** – весільний (79), пор. *приданки* (рідко *одн. приданка*) – те саме, що *придани* – весільні гості з

боку нареченої, які прямують із нею в дім нареченого [ВТССУМ: 930], *угонистий* – який швидко бігає (про собаку пастухів) (77), *карьожитися* – виявляти впертість, упиратися, норовитися (48), *напечатати* – надрукувати (40), *печатати* – друкувати (40), *нагружений* – навантажений (42), *пропитаний* – насрізь чимось просякнутий (91), *вольготніш* – більш привілейовано, зручно, гарно (72), *вприступ* – уприступ, зовсім близько: – *Хто ці потвори ? – спитав Зуб у Руденка і підійшов вприступ до Сапрона* (120), *гогусом* – поважно, хвалькувато, пор. з лексемою *гогос* – чепурун, франт, джигун (останнє пояснив С. Божко) (23, 570), *нащот* – з приводу чогось або когось (напр., спитати, дізнатися тощо) (73), *чуть* – ледь: *Микола нахилився до столу й чуть не пошепки почав...* (39, 75, 87), *одсапавшись* – віддихавшись, привівши часте дихання до норми (136), пор. *відсапатися* [ВТССУМ: 138], *скандзюбившись* (15), пор. *скандзюбитися* – розм., зігнути, викривитися, *скандзюблений* – розм. якого звело судорогою // який зігнувся, скорчився [ВТССУМ: 1132], *тирлюючи* – (61), *тирлювати* – зупиняти, зганяти до купи стадо худоби для відпочинку, водопою [ВТССУМ: 1247] тощо.

Як бачимо, остання група лексики є доволі репрезентативною й об'єднує у своєму складі і різні частини мови та їх форми (іменники, прикметники, прислівники, дієслова, дієприкметники, дієприслівники), і різні за походженням одиниці. Так, частина лексики має виразні паралелі в російській мові (*коньки, освободитель, розщот, печатати, чуть*), частина – поширена в українських діалектах (*бармак, баитармаки* тощо). Виокремлені прикметники та дієприслівники здебільшого походять від лексем, які зафіксовані у „Великому тлумачному словнику...” (*очкур – очкураний, приданки – приданковий, відсапатися – одсапавшись, скандзюбитися – скандзюбитсь, тирлювати – тирлюючи*). Особливої уваги заслуговують лексеми типу *опруг, сіновоз, шльори, гогос, гогусом* тощо. Для з'ясування їхньої природи, походження необхідно зіставити такого типу слова з матеріалами наявних діалектних словників, а також відомостями інших слов'янських мов.

Отже, докладний аналіз тексту роману Сави Божка „В степах” виявив у ньому широкий спектр різних груп лексики – розмовної, застарілої, побутової, вівчарської, гірничої тощо. Переважна частина лексичних одиниць, що функціонують у романі, добре відома сучасній українській мові, зафіксована сучасними лексикографічними працями. Проте аналізований текст дозволяє відкрити й такі лексеми, що потребують докладнішого вивчення (напр., *стовпники*) на загальноукраїнському та загальнослов'янському теренах.

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому вивченні лексичної системи творів Сави Божка й ґрунтовному порівняльному аналізі насамперед „позасловникової” лексики його творів для виявлення як елементів, спільних для різних слов'янських мов, так і відмінних, суто українських, що, можливо, можуть сягати ще давніх писемних пам'яток.

Література

Голобородько 2005 – Голобородько Я. Ю. Силуети великої реформації: про творчий шлях українського письменника С. Божка / Я. Ю. Голобородько // Вісн. НАН України. – 2005. – № 8. – С. 52 – 62; **Лапушкіна 2008** – Лапушкіна Н. П. Проза Сави Божка в літературному процесі 20 – 30-х років ХХ століття: історична концепція, жанрові особливості: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Лапушкіна Наталія Павлівна. – Луганськ, 2008. – 195 с.; **Масенко 1970** – Масенко Т. Роман пам'яті: Спогади про подорожі, зустрічі з видатними діячами культури / Т. Масенко. – К.: Рад. письм., 1970. – 379 с.; **Минко 1981** – Минко В. П. Червоний парнас. Сповідь колишнього плужанина / В. П. Минко // Минко В. П. Вибрані твори: у 2 т. – Т. 1: Повісті, спогади, портрети. – К.: Дніпро, 1981. – С. 219 – 348; **Оліфіренко 1995** – Оліфіренко В. Божко С. З. Уроки правди і добра / В. Оліфіренко // Донбас 95: Спецвип. – 1995. – С. 4 – 17.

Джерела

Божко – Божко С. В степах: роман / С. Божко. – К.: Дніпро, 1986. – 575 с.; **ВТССУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2001. – 1440 с.

Тищенко Л. М., Полякова Т. В. „Позасловникова” лексика роману Сави Божка „В степах”

У статті з'ясовано, що творчість Сави Божка у ХХ – ХХІ ст. було оцінено переважно з мистецько-літературних позицій. У пропонуваній праці розглянуто особливості лексики роману Сави Божка „В степах”. Виявлено, що цей художній текст містить широкий спектр лексичних одиниць і літературної мови, і діалектної. У романі широко представлені розмовні, застарілі лексеми, а також тематичні групи побутової, церковної, вівчарської, шахтарської та іншої лексики. Окремою групою виділено так звану „позасловникову” лексику, тобто ті лексичні одиниці, що не зафіксовані на сьогодні в найвідоміших лексикографічних працях, зокрема у ВТССУМ. З'ясовано, що „позасловникова” лексика роману Сави Божка „В степах” репрезентована трьома основними підгрупами: 1) слова, що відрізняються від лексичних одиниць, поданих у словнику, за семантикою; 2) слова, що відрізняються від лексичних одиниць, поданих у словнику, за фонетичною чи морфемною структурою; 3) лексеми, що відсутні у ВТССУМ.

Ключові слова: лексична система, лексична одиниця, лексема, „позасловникова” лексика, діалектна лексика, розмовна лексика, застаріла лексика.

Тищенко Л. Н., Полякова Т. В. „Внесловарная” лексика романа Савы Божко „В степях”

В предлагаемой работе исследованы особенности лексики романа Савы Божко „В степях”. Выявлено, что этот художественный текст содержит широкий спектр лексических единиц как литературного языка, так и диалектного. В романе широко представлены разговорные, устаревшие лексемы, а также тематические группы бытовой, церковной, овцеводческой, шахтерской и другой лексики. В отдельную группу выделено так называемую „внесловарную” лексику, то есть те лексические единицы, которые не зафиксированы на сегодня в наиболее известных лексикографических трудах. Выяснено, что „внесловарная” лексика романа Савы Божко „В степях” представлена тремя основными подгруппами: 1) слова, которые отличаются от лексических единиц, зафиксированных в словаре, по семантике; 2) слова, которые отличаются от лексических единиц, поданных в словаре, фонетической или морфемной структурой; 3) лексемы, которые отсутствуют в „Большом толковом словаре современного украинского языка”.

Ключевые слова: лексическая система, лексическая единица, лексема, „внесловарная” лексика, диалектная лексика, разговорная лексика, устаревшая лексика.

Tyshchenko L. M., Polyakova T. V. „Extravocabulary” Lexis of Sava Bozhko’s Novel „In the Steppes”

The features of the lexis in Sava Bozhko’s novel „In the Steppes” are examined in the article. The colloquial, obsolete lexemes as well as thematic group of home, church, shepherd, mining and other vocabularies are widely represented in the novel. The novel has detailed descriptions and large number of words that are known to relevant professions or natives from a certain area (primarily mediums of southeastern dialects). Ukrainian ethnography and dialectology are able to use text fragments of novel „In the Steppes” for relevant illustrations, partial adjustments, etc.

Most of lexical units functioning in the novel are well known for modern Ukrainian language and fixed in modern lexicographical works. However the analyzed text is allowed for us to reveal such lexemes which require more detailed study on Ukrainian and other Slavonic territories. Therefore the separated group of so-called „extravocabulary” lexis are distinguished i.e. words that are not fixed in most famous current lexicographical works. It was found that „extravocabulary” lexis of Sava Bozhko’s novel „In the Steppes” is represented by three major subgroups: 1) words that differ in their semantics from the lexical units presented in the dictionary 2) words that are different in their phonetic or morphemic structure from the lexical units presented in the dictionary; 3) lexemes that are not in VTSSUM. The comparison between lexical units in this group and Ukrainian dialects’ materials and other Slavic languages may help to identify common elements of other languages and also proper Ukrainian ones.

Key words: lexical system, lexical unit, lexeme, „extravocabulary” lexis, dialect lexis, colloquial lexis, obsolete lexis.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Ніколаєнко І. О.

Р. А. Трифонов, А. О. Колоколова (Харків)

УДК 811.161.2'42:070

**НОРМАТИВНА ОЦІНКА І КАТЕГОРИЗАЦІЯ ЗНАНЬ
ПРО КРАЇНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ
(ПРО ЦИВІЛІЗОВАНІ ТА ІНШІ КРАЇНИ)**

Пізнаючи та освоюючи світ, людина здійснює важливі когнітивні операції: узагальнення знань, їх категоризацію, оцінювання фрагментів дійсності. Результати цих операцій відображуються в мові, стабілізуються в дискурсивних практиках, у тому числі в публіцистиці, – і далі вже сама мова може впливати на ставлення людини до реалій, позначуваних у той чи той спосіб. Вибір номінативних одиниць має велике значення в репрезентації картини світу та в персуазивній комунікації. У цій статті буде розглянуто один з аспектів зв'язку між мовним знаком, з одного боку, і знаннями про світ, прагматичними настановами та риторичними прийомами, з іншого. Тож означимо специфіку об'єкта й теоретичні засади, застосовувані до нього.

У картині світу, що її формують мас-медіа, надзвичайно важливу роль відіграють знання про країни. Дослідження цього матеріалу показало різнобічний зв'язок між типом дискурсу і семантичними та стилістичними вимірами мовних засобів, які використовуються для вторинної номінації країн [Колоколова 2011].

Знання про країни в загальноконцептуальній картині світу містять неоднорідні пласти, що корелюють з різними сферами життя та різними джерелами надходження інформації. Якщо, наприклад, концепт ПАРЛАМЕНТ відсилає здебільшого до знань із суспільно-політичної сфери, а концепт ЛІС – зі сфер географічно-природничої та історико-культурної (тобто будова таких концептів більш гомогенна), то знання про країни, як-от концепти ФРАНЦІЯ або УКРАЇНА, є складним комплексом різноманітних ментальних структур, що здатні перетинатися, взаємовпливати, актуалізуватися в різних типах дискурсу. Діапазон знань про країни – від нейтральної енциклопедичної інформації до якнайсуб'єктивніших стереотипів і вподобань.

Типологічно структури знань про країни також суттєво різняться. Базові одиниці знання – концепти – у цьому випадку виділяються доволі чітко (цьому сприяє саме поняття „країна”, що передбачає кордони,

упізнавані символи, ідентичність і ментальну відокремленість). Але виділення самих лише концептів не дає достатнього уявлення про когнітивне членування фрагмента дійсності. Надзвичайно важливу роль у знаннях про країни відіграє категоризація – здатність людини ідентифікувати сутності як членів груп [Evans, Green 2006: 168]. Є. Кубрякова наголошує, що підведення явища, об'єкта, процесу тощо під певну рубрику досвіду й визнання його членом певної категорії – це вужче розуміння категоризації, натомість ширше цим терміном варто позначати процес утворення й виділення самих категорій [Кубрякова 1996: 42]. У випадку з країнами категорії можуть утворюватися за різними ознаками і з різними когнітивними настановами. Залежність категоризації від вербальних одиниць науково доведена [Кубрякова 1996: 43–44]. Яскравим репрезентантом того, як вербально закріплюється категоризація знань стосовно досліджуваної сфери, ми вважаємо словосполучення *цивілізовані країни*, і з'ясування особливостей такої категоризації в українському публіцистичному дискурсі становить мету дослідження.

На відміну від фактичних знань на зразок *країни – члени НАТО*, категоризація, закріплена в словосполученні *цивілізовані країни*, відсилає до ідеалізованої когнітивної моделі (термін Дж. Лакоффа [Лакофф 2004]), що існує лише у свідомості, а не в реальності. Дж. Лакофф пише: „Рухаючись світом, ми автоматично здійснюємо категоризацію людей, тварин і фізичних об'єктів, як природних, так і створених людиною. Це інколи веде до враження, що ми просто класифікуємо речі як вони є, що речі об'єднуються в натуральні роди і що категорії нашого розуму природно відповідають родам речей, які є у світі. Але значна частина наших категорій є категоріями не предметів, а абстрактних сутностей. Ми здійснюємо категоризацію подій, дій, емоцій, просторових відношень, соціальних стосунків і абстрактних сутностей у величезному діапазоні, що охоплює владу, хвороби, сутності наукових і повсякденних теорій...” [Лакофф 2004: 20]. Останнього типу категоризація є неминуче суб'єктивною через розбіжності в ментальних моделях індивідуальних свідомостей.

Як приклад такої абстрактної категоризації словосполучення *цивілізовані країни* слугує ще й стереотипному закріпленню знань, маючи суттєві ознаки стереотипності: високий ступінь генералізації [Демьянков 1996: 177], прагнення звести різноманітність світу до небагатьох категорій і цим полегшити собі сприйняття, розуміння й оцінку [Селіванова 2006: 579] (передбачено поділ країн на дві категорії – *цивілізовані* й інші, тобто *нецивілізовані*), наявність афективного та соціального складників [Демьянков 1996: 177]. Спеціального дослідження стереотипного складника словосполучення *цивілізована країна* ще не здійснено, проте один з експериментів, спрямований на виявлення змісту концептів УКРАЇНА, РОСІЯ та ПОЛЬЩА, показав: для свідомості української молоді така стереотипна категоризація є

актуальною. Як пише Л. Зіневич, в асоціативних полях опитаних молодих українців – і щодо Росії, і щодо Польщі – трапляються висловлювання на кшталт: „там легше жити”, „більш цивілізована країна”, „люди добріші”, „вища культура”, „хочу там жити” [Зіневич 2011].

Ми бачимо, що, подібно до *небезпечних речей* Дж. Лакоффа, атрибутивне словосполучення *цивілізовані країни* передає, крім самої категоризації, ще й оцінювання світу людиною. З огляду на це важливо відзначити природу закріпленої в такий спосіб оцінки. За класифікацією Н. Арутюнової, тут маємо справу з нормативним різновидом оцінки [Арутюнова 1999: 198–199]. Розглядаючи семантику словосполучення, ми неминуче вийдемо на уявлення про певну норму, яка тут являє собою основу категоризації. Коли журналіст подає інформацію про країну, а реципієнт сприймає її, нове знання вписується у фрейм „цивілізована країна” і за співвідношенням із ним відбувається визначення категорії. А фрейм обмежує собою саме ту чи ту норму, наприклад: „У цивілізованих країнах люди мають право вільно висловлювати свою думку”. Якщо мовець інформує про ті факти, які, на його погляд, не вписуються в право вільно висловлювати свою думку, вони опиняються за межами норми, за межами рамки (фрейму) й актуалізують словосполучення *цивілізована країна* як номінативну одиницю, що не може слугувати позначенню референта або може тільки за певних умов (і навпаки: вписування в рамкову когнітивну модель робить номінативний знак придатним).

У межах зазначеної рамки можуть опинитися знання про конкретні країни, і тоді словосполучення *цивілізована(-і) країна(-и)* має в сучасному дискурсі публіцистики конкретну референцію. Здебільшого *цивілізованими* називають країни Заходу: *Ви буваєте за межами України і знаєте, яке було б життя у людини, що захотіла б жити в США, Англії, Франції, Німеччині, Іспанії, Італії, у будь-якій цивілізованій країні – і захотіла б ще й стати громадянином і не вивчити державної мови цієї країни. Із такої людини лише посміялися б, і ніякого життя там у неї не було б і поготів!* (День, 31.08.2012); *Літінституту <...> поки що немає. Але твориться. Як і в усіх цивілізованих країнах. В Англії, наприклад, це – „Інститут креативного письма”, в Норвегії – „письменницької справи”, а в Австрії – „Віденська поетична школа”...* (День, 26.09.2012).

Для східної країни бути цивілізованою означає ціннісну близькість до західних країн: *Та найголовнішою перевагою Йорданії є високий рівень сервісу в усьому, що стосується сфери туризму. Країну визнано найбільш цивілізованою і, так би мовити, озахідненою в арабському світі* (Укр. тиждень, 25.05.2011).

У сучасній публіцистичній картині світу категоризоване знання про більшість африканських країн як про нецивілізовані держави: *Останнім часом в Анголі з'явилася дивна тенденція – звинувачувати дітей у*

відьмацтві та, відповідно, у всіх нещастях цієї „цивілізованої” країни (Політика і культура, 2004, № 12). І фонові знання, і контекст свідчать, що Ангола не є *цивілізованою країною*, тож номінація має прочитуватись однозначно як антифразисна (лапки на графічному рівні закріплюють це), ужитий прийом активізує взаємодію з читачем і слугує атракції, урізноманітненню викладу.

Як було зазначено, розглядувана категорія ґрунтується на суб'єктивних, індивідуальних знаннях, а отже, її межі далеко не завжди виявляються чіткими. Серед цивілізованих країн можна простежити певну градацію: *Автор пише, що в усьому цивілізованому світі опери ставляться мовою оригіналу, і він особисто упевнився в цьому там, де йому доводилося співати. А декількома абзацами нижче згадує свої гастролі в Румунії, де в „Онегіні” всі співали румунською. Припустимо, що Румунія – не досить цивілізована країна. Але й у Франції, яку він ставить у приклад, далеко не скрізь опери йдуть мовою оригіналу* (День, 02.12.2011). Наведений приклад ілюструє, що існує ідеалізована когнітивна модель „цивілізовані країни”, яка характеризується певним набором ознак. Якщо референт відповідає всім цим ознакам чи більшості з них, він визначається як цивілізована країна, у разі можливої недостатності ознак виникають сумніви, що відображуються й на номінативному рівні.

Узагалі референція досліджуваного словосполучення не завжди конкретна, частіше номінатема *цивілізована країна*, позначаючи вищезгадану ідеалізовану когнітивну модель, не потребує, з погляду мовців, референційного уточнення. У такому випадку словосполучення використовується для введення аксіологічної опозиції: з цивілізованими країнами як певним цілим порівнюються інші країни, дістаючи непрямую негативну нормативну оцінку: *Нинішній процес обрання „третього бацьки” відзначився ще й напрочуд активним достроковим голосуванням, яке дивувало не лише спостерігачів із „цивілізованих” країн, але й нібито до всього звичних гостей із Росії* (Україна молода, 21.03.2006).

Природно для української публіцистики, що в контекстах таких порівнянь здебільшого про *цивілізовані країни* йдеться у зв'язку з Україною. Це словосполучення використовується тоді, коли необхідно оцінити стан речей в Україні з погляду норми й імплікувати негативну оцінку українських реалій. Уживання словосполучення *цивілізовані країни* є прийомом аргументації, посилення на авторитет. При цьому *цивілізовані країни* розглядають як єдине ціле, що засвідчує стереотипність цієї номінації. На це вказує також використання займенників *жодний, будь-який, усі*: *У Харкові один знищений „зоозахисниками” собака припадає на 596 осіб. Такого масштабу вбивств не знає жодна цивілізована країна* (Укр. тиждень, 17.01.2012); *...Свого часу в Україні не був прийнятий закон про українську мову як державну. Цим шляхом йдуть усі цивілізовані країни: спершу*

приймається закон про державну мову і лише з тим – про мови національні і регіональні мови (Україна молода, 14.09.2012). Аналогічну функцію виконує ще один граматичний засіб – неозначено-особові конструкції, що окреслюють рамку висловом на кшталт „у цивілізованих країнах роблять так”: *У цивілізованих країнах податки платять, в Україні – збирають. В умовах кризи влада вигадує дедалі витонченіші способи наповнення скарбниці* (Укр. тижень, 25.09.2009); *До старшої школи (11–12 класів) у цивілізованих країнах нікого не тягнуть. Там у старшій школі навчаються мотивовані на заняття учні, а не лоботряси, які знають, що, хоч як би навчалися, по закінченні все одно отримують атестат разом із правом вступу до університету* (Дзеркало тижня, 20.05.2012). В останньому прикладі категоризація країн виразно стереотипізується в ширшому контексті через антитезу (номінатами *мотивовані на заняття учні* і *лоботряси* репрезентують сукупність осіб як однорідну спільноту, що вибудовує стереотипний ряд із рухом від меншого масштабу узагальнення до більшого: особи – школи – країни).

У всіх наведених прикладах Україна концептуалізується як така, що не належить до цивілізованих держав, оскільки недоліки, які вона має, визначають її місце поза межами фрейму, отже, поза нормою. Крім такої непрямой оцінки (через порівняння), можливе (але зустрічається значно рідше) і пряме називання України *нецивілізованою країною*: *Власне, у нас немає ані влади, ані опозиції, більшості й меншості. І це – найочевидніший вияв НЕцивілізованої України, якій ще дуже далеко і до НАТО, і до ЄС. Це б у якійсь Бельгії чи Норвегії могла працювати коаліція з мінімальною перевагою в голосах. У нас – ні* (Україна молода, 13.11.2008). Описані вище уявлення про Європу й Африку у зв'язку, відповідно, з цивілізованими і нецивілізованими країнами дозволяють публіцистам на основі асоціативного зв'язку віднести Україну за ознакою нецивілізованості до африканських країн: *В Україні склалася унікальна ситуація, якої не було в жодній більш-менш цивілізованій державі за останні два століття. Коли один регіон, в якому зосереджена десь так 1/7 населення країни, бере у свої руки державну владу й обсаджує не тільки „верхи”, а й середні та низові ланки системи управління (особливо – силові структури) „своїми”, то це – псевдодемократична республіка тропічної Африки* (Укр. тижень, 18.02.2012). Цікавим є уточнення про тропічну Африку, яке вказує на неоднозначність категоризації самих африканських країн: очевидно, ми можемо говорити про наявність у сучасній публіцистичній картині світу руху до диференціації Африки як ментальної моделі, чому сприяє, на наш погляд, відображення політичних процесів у країнах Африки як медіаподій.

Індивідуальність досліджуваної категоризації полягає ще й у різному розумінні поняття норми. Кожен суб'єкт по-своєму визначає, які саме негативні ознаки і в якій, так би мовити, кількості унеможливають

розгляд України як *цивілізованої країни*. Так, існує погляд, що Україну слід відносити до цивілізованих держав, обумовивши при цьому, що вона має такі вади, за які їй мусить бути соромно: *За двадцять років, маючи таке розвинене суспільство, чотирьох всенародно обраних президентів і десятки розумних прем'єрів, ми прийшли туди, де сьогодні соромно перебувати цивілізованій державі!.. Соціальна депресія, тиск на опозицію, жорстка централізація влади, критичні пробоїни в економічній політиці, дволикість на міжнародній арені...* (Дзеркало тижня, 02.03.2012). Або: *Вийшов друком російськомовний посібник „Очерки истории Украины”, створений колективом авторів під загальною редакцією академіка, директора Інституту археології НАНУ Петра Толочка. <...> Українська навчальна література з історії, мабуть, із 1953 року не „збагачувалася” таким бездарним, недолугим та відверто ганебним для вищої освіти цивілізованої країни продуктом* (Укр. тиждень, 10.09.2010). Характерною особливістю наведених і подібних висловів є те, що номінатема *цивілізована країна* все ж таки використовується для позначення України, а негативна оцінка визначається контекстом. Тут перебування України в ментальній рамці розглядається як факт, натомість за рамку виводяться окремі явища в її житті, що посилює їх ненормативність у сприйнятті публіциста.

Ще одна група прикладів пов'язана з неоднозначністю категоризації України. У таких випадках існує пресупозиція: Україна претендує на місце серед цивілізованих країн. Контексти показують, що ці претензії не завжди підкріплені фактами, а отже, з'являється умовна модальність: *А може, не доводити до розбитих ночов, а (якщо ми, звісно, цивілізована країна) проводити ще й виховну роботу серед молоді, організувати дозвілля, зробити доступними відвідування басейнів, спортивних секцій...* (Дзеркало тижня, 23.09.2011).

У дослідженні такої категоризації важливий також діахронічний аспект. Опрацювання публіцистичного дискурсу ХХ – початку ХХІ століття засвідчило, що розглядувана категоризація є відносно новою в історії української мови. Так, у радянському публіцистичному дискурсі ми виявили лише поодинокі приклади вживання словосполучення *цивілізовані країни*. В усіх знайдених контекстах воно використовується виключно на позначення ворожих, капіталістичних країн. При цьому номінативна одиниця подається як елемент чужого мовлення і може вживатися в лапках, як антифразис: *І чи не повторюються ці драматичні колізії сьогодні – в останній чверті ХХ століття! – не десь там по глухих закутках існуючих колоній, а в „найбільш цивілізованих” країнах, уряди яких так галасливо рекламують „права людини”, садовлять у тюрми письменників, купують оптом і вроздріб таланти, розтлівають молоде покоління?* (Жовтень, 1978, № 11) або просто в контексті, який заперечує слушність такої номінації: *У цивілізованій європейській країні Швейцарії, як, до речі, й у деяких інших країнах Заходу, спостерігається не зовсім цивілізоване ставлення до жінок: у окремих кантонах вони й*

досі не користуються рівними з чоловіками правами (Перець, 1983, № 5). Таке вживання засвідчує, що виділення категорії „цивілізовані / нецивілізовані країни” існувало до певного часу лише в чужому дискурсі і не було притаманним тоталітарній картині світу, у якій членування дійсності відбувалося за однією базовою бінарною опозицією: „своє (соціалістичне) / чуже (капіталістичне)”.

У роки пізньої перебудови словосполучення *цивілізовані країни* починає вживатись активніше, причому вже в прямому значенні, без іронічного забарвлення. Така тенденція свідчить про те, що поділ країн на цивілізовані і нецивілізовані стає частиною української картини світу. Здебільшого вислів *цивілізовані країни* вживається на позначення інших країн, тепер уже в позитивнооцінних контекстах. Ці країни за впровадженням нових технологій, розвитком економіки стають прикладом для СРСР, який від них відстає: *Нарешті багатокладність сільської економіки, про яку так багато говориться, на ділі наблизить нас до сучасних господарських систем, що давно функціонують у цивілізованих країнах* (Молодь України, 18.01.1990).

Деякі приклади засвідчують іще значніші зміни в радянській картині світу: *Народжуваність на Україні торік зменшилася. <...> Зменшення кількості немовлят у цивілізованих країнах пов'язують із зростанням добробуту народу. Зрозуміло, що до країни розвинутого соціалізму з такими мірками не підійдеш* (Молодь України, 10.04.1990). Тут спостерігаємо співіснування старої категоризації (капіталістичні країни – соціалістичні країни) і нової (цивілізовані – нецивілізовані країни), що свідчить про динаміку публіцистичного дискурсу. Стара категоризація програє новій, і саме це зумовлює іронічне сприйняття номена *країна розвинутого соціалізму*.

За часів перебудови з'являється й номінація СРСР *цивілізованою країною*, на протигагу країнам, що розвиваються. Однак при цьому підкреслюється економічна неспроможність Радянського Союзу: *Звичайно, допомога слабшому – обов'язок будь-якої цивілізованої країни. Але коли допомога перетворюється на багаторічне годування без урахування власних реальних можливостей – це викликає щонайменше подив* (про кредити, які СРСР надає країнам, „перспективним у розумінні соціалістичної орієнтації”) (Молодь України, 21.06.1990).

Є приклади опису СРСР як найгіршої з цивілізованих країн (за різними показниками): *Нині ми аналізуємо, чому ж декларований нашими світилами недавнього минулого технічний прогрес виявився зовсім іншим явищем в економіці: найнижчий серед цивілізованих країн рівень життя, катастрофічне становище екології, мільйони знищених гектарів родючої землі, жахливі цифри дитячої смертності...* (Молодь України, 19.06.1990). І нарешті, ще в період перебудови починають з'являтися подібні до сучасних контексти, де з цивілізованими країнами порівнюється окремо Україна, а не весь СРСР: *На Україні немає жодної*

професійної школи аранжувальників. І тут відстали від цивілізованих країн (Молодь України, 03.09.1989). Вислів і тут прямо свідчить, що відставання систематичне, існує і в інших галузях, тож це засвідчує прикметну деконструкцію доти непорушних ціннісних структур радянського дискурсу („у нас добре, у них погано”).

Тоді ж, на межі 80-х і 90-х років ХХ ст., з'являється риторика щодо прагнення країни долучитися до цивілізованих – а отже, так само йдеться про те, що вона до таких ще не належить: *Засоби масової інформації і у нашій країні, яка прагне прилучитися до цивілізованого світу, повинні гарантувати право людини на вільне вираження своїх думок і переконань...* (Молодь України, 26.09.1990).

Отже, розглянута категоризація є важливим складником української мовної картини світу, хоч і характеризується значною суб'єктивністю. Поділ країн світу на цивілізовані і нецивілізовані – особливість саме посттоталітарної картини світу, на відміну від тоталітарної, якій були притаманні інші способи категоризації дійсності. Активізація такого поділу і вписування СРСР та України в його рамку в пізньорадянські роки (за часів перебудови) засвідчує деконструкцію радянського дискурсу. Крім того, у сучасній публіцистиці досліджена модель категоризації корелює з загальнішою опозицією „бажане – дійсне”. Публіцистична категоризація світу має багато своєрідних аспектів, які заслуговують на дальші дослідження.

Література

- Аругтюнова 1999** – Аругтюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Аругтюнова. – 2-е изд., испр. – М. : Яз. рус. культуры, 1999. – 896 с.;
- Демьянков 1996** – Демьянков В. З. Стереотип / В. Демьянков // Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : МГУ, 1996. – С. 177 – 179;
- Зіневич 2011** – Зіневич Л. В. Міжкультурний діалог: самоідентифікація українця та образи сусідів (росіян та поляків) у мовомисленні молоді [Електронний ресурс] / Л. В. Зіневич // Вісн. Черніг. нац. пед. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Філол. науки. – 2011. – Вип. 95. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/filos/2011_95/zinev.pdf;
- Колоколова 2011** – Колоколова А. О. Номінація країн як засіб концептуалізації знань про світ в українській публіцистиці ХХ – початку ХХІ ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Колоколова Анастасія Олександрівна. – Х., 2011. – 233 с.;
- Кубрякова 1996** – Кубрякова Е. С. Категоризація / Е. Кубрякова // Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : МГУ, 1996. – С. 42 – 45;
- Лакофф 2004** – Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи : Что категории языка говорят нам о мышлении / Джордж Лакофф. – М. : Яз. славян. культуры, 2004. – 792 с.;
- Селіванова 2006** – Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінол. енцикл. / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.;
- Evans, Green**

2006 – Evans V. Cognitive Linguistics : An Introduction / V. Evans, M. Green. – Edinburgh Univ. Press, 2006. – 830 p.

Трифонов Р. А., Колоколова А. О. Нормативна оцінка і категоризація знань про країни в українській публіцистиці (про цивілізовані та інші країни)

На матеріалі українських мас-медіа розглянуто особливий різновид категоризації знань про країни світу, втілюваний в означенні *цивілізована* до родової лексеми *країна*. Описано роль, яку зазначена категоризація відіграє в сучасній публіцистичній картині дійсності. Наголошено на неоднозначності референції словосполучення *цивілізована країна*, на тому, що воно часто позначає ідеалізовану когнітивну модель. Особливу увагу приділено застосуванню виразу в контекстах, у яких на тлі цивілізаційної норми створюється мовний образ сучасної України. Показано відмінності в категоризації країн у радянському і пострадянському дискурсах, зокрема, проілюстровано антифразисне використання досліджуваного словосполучення за часів СРСР, а також поступове входження прямо вживаного поняття *цивілізована країна* в дискурс перебудови разом зі зміною відповідного фрагмента картини світу.

Ключові слова: категоризація, оцінка, мовна картина світу, мова радянської преси, мова сучасної преси.

Трифонов Р. А., Колоколова А. А. Нормативная оценка и категоризация знаний о странах в украинской публицистике (о цивилизованных и других странах)

На материале украинских масс-медиа рассматривается особая разновидность категоризации знаний о странах мира, воплощаемая в определении *цивилизованная* к родовой лексеме *страна*. Описывается роль, которую указанная категоризация играет в современной публицистической картине действительности. Подчеркивается неоднозначность референции словосочетания *цивилизованная страна*, а также то, что оно часто обозначает идеализированную когнитивную модель. Особое внимание уделяется применению выражения в контекстах, в которых на фоне цивилизационной нормы создается языковой образ современной Украины. Показаны отличия в категоризации стран в советском и постсоветском дискурсах, в частности, проиллюстрировано антифразисное использование исследуемого словосочетания во времена СССР, а также постепенное вхождение прямо употребляемого понятия *цивилизованная страна* в дискурс перестройки вместе с изменением соответствующего фрагмента картины мира.

Ключевые слова: категоризация, оценка, языковая картина мира, язык советской прессы, язык современной прессы.

Tryfonov R. A., Kolokolova A. O. Normative evaluation and categorization of knowledge about countries in Ukrainian publicistics (*civilized and other countries*)

In the article, a categorization of knowledge about countries, realized with attribute *civilizovana* (*civilized*) for the lexeme *krayina* (*country*), is considered on the material of Ukrainian mass media. The role of this categorization in contemporary publicistic world image is described. It is underscored that the reference of word combination *civilized country* is ambiguous and often refers to an idealized cognitive model (according to G. Lakoff), which exists in the speakers' conscience and contains some subjective dimensions, extraneous sociocultural features. Special attention is paid to the usage of the expression in contexts where language image of contemporary Ukraine is created against the background of civilization standard. Publicists inscribe the mental model containing knowledge about the state into the frame and, according to the basic cognitive signs, make conclusions if the reality corresponds to the frame. So the categorization model under consideration correlates with the more general opposition *desirable vs real*. In the diachronic aspect, the differences in the categorization of countries in Soviet and post-Soviet discourses are shown as well. In particular, the use of expression under consideration in the press of USSR is illustrated: there it was used only to denote hostile capitalist countries and only with antiphrasis applied, that is with polemic denial of this nomination in the context. Gradual inclusion of the concept *civilized country* into perestroika discourse is also shown, which indicates deconstruction of Soviet discourse and the change of the corresponding world image fragment.

Key words: categorization, evaluation, language world image, Soviet press language, contemporary press language.

Стаття надійшла до редакції 01.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.

В. В. Чугаєва (Донецьк)

УДК 811.161.2'373:26-23

РЕФЕРЕНТИ НОМІНАЦІЇ БОГ У БІБЛІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Теоретична спрямованість сучасних наукових досягнень свідчить про окреслені проблеми визначення й співвідношення компонентів різних семіотичних систем: від простих знаків, образів, символів до культурних концептів. Особливо значущою є проблема їх взаємодії з мовною системою, яка в сучасній культурі посідає пріоритетне місце. Підґрунтям структурно-семіотичного підходу є науковий доробок таких учених, як: О. Лосєв, О. Потебня, Ф. де Соссюр. Актуальність ідей В. фон Гумбольдта, О. Потебні щодо мови як духовної сутності, як неповторного витвору етносу зумовлює вибір таких лінгвокультурологічних об'єктів наукового осмислення, які уможливають аналіз взаємозв'язку філологічних й енциклопедичних знань, виявлення закономірностей експлікації в мові, зокрема, в її лексико-семантичній системі, культурних концептів тощо.

На сьогодні спостерігаємо розширення інструментарію дослідження концептосфери Бог як сегмента української мовної картини. У межах когнітивно-комунікативної парадигми в лінгвістиці розпочато студіювання концептосфери Бог як культурного концепту, визначено його характерні риси як символу в російській, англійській, французькій та українській культурах (Ю. Степанов, Г. Поліна, Є. Жерновой, П. Мацьків), розглянуто особливості його категоризації, семантичні характеристики лексем, що об'єктивують цей концепт, процеси метафоричної та метонімічної концептуалізації, його когнітивну й функціональну специфіку в жанрових різновидах конфесійного стилю.

Особливої значущості набуває проблема взаємозв'язку символів та мовної системи, а саме: у якій спосіб їх марковано мовними одиницями, зокрема, за допомогою метафори, метонімії, фразеологізму. Дотепер недостатньо висвітленими є питання розмежування символічного значення, зумовленого позалінгвальними чинниками, і слів-символів як складника національної символічної системи. Виокремлення такої системи уможливило усвідомлення сутності та призначення символічної парадигми в житті людини при засвоєнні й пізнанні світу. Як зазначає П. Мацьків, „особливе місце в системі концептів посідає концепт Бог як репрезентант найвищих релігійних та духовних цінностей людства, у якому сконцентрована онтологічна, міфологічна, релігійна та духовна константи індивіда та соціуму” [Мацьків 2008: 38].

Інтерпретація біблійного дискурсу в лінгвокультурологічному аспекті виявлення архетипних, стереотипних, символічних, асоціативних значень потребує поглибленого дослідження з метою з'ясування статусу біблійного символу в мовній системі. У цьому й убачаємо актуальність пропонованої наукової студії.

Метою статті є аналіз лінгвокультурологічних особливостей мовних одиниць вербалізації культурного символу Бог як загальнолюдської універсалії.

Для досягнення мети передбачено розв'язання таких завдань:

1) окреслити домінантні символічні риси реалії Бог у контексті Писання;

2) проаналізувати засоби вербалізації концепту Бог як сегмента української мовної картини;

3) схарактеризувати описово-образні номінації Бог за понятійними групами.

Культурний досвід людства моделює провідні символи ціннісної орієнтації. В українській культурній традиції символ *Бог* має особливу роль і неабиякий вплив на людську діяльність, її мотивацію, глибину світосприйняття. У прагматиці теоніми набувають суттєвих ономастичних функцій, підґрунтям яких є асоціативні зв'язки та відношення. Е. Верещагін, В. Костомаров зауважують, що когнітивний аспект оніма вичленює в ньому фонові знання, які моделюють культурні, національні й ментальні особливості в його семантичній структурі [Верещагін 1980: 55 – 56].

„Біблійні символи, – як зазначає О. Мень, – це словесні, предметні та інші знаки, які відображають вищу духовну реальність. Антиномія біблійного символу полягає в тому, що він виражає те, чого не можна виразити, тому за своєю сутністю близький до міфологеми й догмату. У символах слова й образи тимчасового буття транслюють таємниці буття вічного” [Мень 2002: 107]. До словесних біблійних символів дослідник зараховує, насамперед, Божі імена, а також антропоморфізми, соціоморфізми, натуроморфні біблійні образи, покликані сповіщати про Бога Живого. А теонім Бог є носієм національної унікальності мови, своєрідним мовним кодом гносеологічної інформації [Бучко 2001: 38].

Денотативно-сигніфікативна специфіка теонімів зумовлена відображенням у людській свідомості не сукупності однорідних предметів, а одиничного об'єкта дійсності. Конотативне значення біблійних онімів містить низку різноманітних сем. Конотація таких лексичних одиниць може мати будь-яке забарвлення: образне, оцінне, емоційно-експресивне тощо. Під ономастичною конотацією розуміємо комплексне соціально-лінгвістичне явище, що об'єднує експресивність, емоційність і додаткову інформативність мовного знаку, яке, зазвичай, має вияв як імпліцитно супровідна інформація, що декодується залежно від психічного, вікового, освітнього й соціального рівня носія мови. Предметно-понятійне значення біблійних власних назв обов'язково доповнюється конотаціями.

Оніми-бібліізми є інтерлінгвальними конотонімами, оскільки Святе Писання перекладено майже всіма мовами світу. Пресупозиції, які супроводжують подібні слова-образи, мають характер універсалій, і тому

вони ґрунтуються на спільних для людей почуттєвих сприйняттях певних явищ дійсності.

Щодо поширеності описово-образних найменувань *Бога* як засобу вторинної номінації зауважимо, що скільки існує своєрідних рис, властивостей, якостей, притаманних *Творцеві*, стільки може існувати найменувань, кожне з яких є актуалізацією тієї чи тієї Його риси (властивості, якості). Номінація *Бог* як денотат ядерної семи не втрачає свого значення й при нашаруванні конотативних елементів, які аж ніяк не деактуалізують його, що дозволяє стверджувати прототипність описово-образних найменувань цього теоніма. Божі імена є своєрідною проекцією на *Бога* як *Творця* видимого й невидимого світу, символічним відображенням трансцендентного в іманентному.

За референтами номінації *Бог* постають комплекси філософських і релігійних переконань, емоційних відчуттів, естетичних прагнень, завдяки яким відбувається загальне світосприйняття біблійного дискурсу.

Серед найменувань на позначення концепту *Бог* спостерігаємо формування синонімічного ряду, що є традиційним і вкрай необхідним, зважаючи на специфіку денотата цього теоніма (всеохоплюваність і глибина поняття) для сакрального узусу. Кожен із синонімів висвітлює нові семантичні нюанси, властивості, якості лексеми *Бог*.

Синоніми з доміною *Бог* класифікуємо за понятійними групами.

I. Теоніми на позначення *Бога* як Абсолюту (*Бог, Господь Бог, Господь, Цар (Цар вічності), Отець Небесний, Отець, Владика, Бог Предвічний* тощо): „*Бо Господь Бог великий, і великий Він Цар над богами усіма*” (Псалми 94: 3); „*Господи, Владико наш, – яке то величне на цілій землі Твоє Ймення, – Слава Твоя понад небесами*” (Псалми 8: 2); „*А Цареві віків, нетлінному, невидимому, єдиному Богові честь і слава на вічні віки. Амінь*” (1Тимофія 1: 17).

Звертання до Бога „*Отче*” („*Отець*”) є особливою формою, зміст якої кодифікує Біблія: „*І не називайте нікого отцем на землі, – бо один вам Отець, що на небі*” (Матвія 23: 9).

II. Оніми, що окреслюють творчу основу Бога (*Творець, Господь наш Сотворитель, Світло* тощо). Номінація *Творець* експлікує Божий промисел, творче начало – створення всього з нічого, – уособлюючи найвищу силу, втілену в розуміння *Бога* як ідеальної першооснови. Як своєму Творцеві, Йому поклоняються ангели, небесні світила, тварини, люди, що корелює з сакральним дискурсом: „*Аврам же сказав цареві содомському: „Я звів свою руку до Господа, Бога Всевишнього, Творця неба й землі...”*” (Буття 14: 22).

Референт *Світло* символізує божественну сутність як найвищу істину. Світло як особлива ознака Бога співвідноситься із світом і життям: „*І Світло Ізраїля стане огнем, а Святий – його полум'ям, і запалить воно й пожере його терня*” (Ісаї 10: 17).

III. Біблійні варіанти номінації *Божої* сутності (*Єгова, Спаситель, Відкупитель, Пастир, Суддя, Саваот* тощо). *Єгова* – це власне ім'я Бога, утворене від єврейського за походженням дієслова, – Бог великих намірів, які Він завжди здійснює: „Я Той, що є, суший” (2 Мойсеєва 3: 13 – 15). Ця відповідь надала людям глибше розуміння Бога як Того, Який є суший, самотній та вічно вірний Своїм обітницям і заповітам, даним їхнім батькам, Авраамові, Ісаакові та Якову. *Єгова* позначає абсолютну самотність, Він є споконвічне й незмінне буття, яке визначають неповторність, оригінальна своєрідність, несхожість на нікого й на ніщо. У текстах Біблії констатуємо словосполучні комбінації з ім'ям *Єгови*: „*Єгова Рафа*” – „*Господь, Лікар твої!*” (Вихід 15: 26); „*І збудував Мойсей жертовника, і назвав ім'я йому: Єгова-Ніссі (Господь, прапор мій)*” (Вихід 17: 15); „... *Єгова Шалом*” – „*Господь миру – спокою*” (Суддів 6: 24); „*Єгова Шамма* – „*Тут Господь!*” (Єзекіїля 48: 35); „*Єгова Ра*” – *Господь – то мій Пастир*” (Псалми 22: 1) тощо.

Лексема *Спаситель* об'єктивує Бога, що рятує свій народ, окрему людину чи навіть світ: „... *покажи дивну милість Своєю, Спасителю тих, хто вдається до Тебе від заколотників проти правди Твоєї*” (Псалми 17: 7).

Найменування *Пастир, Архипастир* персоніфікує Бога як силу, що об'єднує навколо Божих істин. Це образне ім'я експлікує турботу про свій народ, навіть про тих людей, які далекі від Його істин („*зблудні вівці*”): „*Господь – то мій Пастир, тому в недостатку не буду, – на пасовиськах зелених оселить мене, на тихую воду мене запровадить!*” (Псалми 22: 1 – 2).

Референт *Відкупитель* маніфестує особливі взаємини Бога й обраного народу, Бог як найближчий родич бере на себе обов'язок викупу його з неволі – з рабства смерті – ціною життя Свого Єдинородного Сина: „*Наш Відкупитель, Господь Саваот Йому Ймення, Святий Ізраїлів*” (Ісаї 47: 4).

Партиципійант *Суддя* об'єктивує закон *Бога*, який він дав Адаму. Порушення цього закону призвело до Божої кари: прародичів з раю було вигнано, „*райська брама*” зачинилася, її стереже Ангел Господній. Номінація *Суддя* як метафоричний корелят *Бога* означає правосуддя за справедливістю, правдою, співвідноситься також із милістю: „*Бог помсти – Господь, Бог помсти з'явився, – піднесися, о Судде землі, бундючним заплату віддай!*” (Псалми 94: 1 – 2).

Номінація Божого імені *Саваот* (єврейське *Цебаот* – війська свої) означає небесні, духовні й фізичні сили або воїнства, що Бог має у Своему розпорядженні, корелює із словосполучкою Владика воїнств, яку репрезентовано біблійними епізодами, коли чаша гніву Його переповнюється й Він карає людство за гріхи: „*Шуміли народи, хиталися царства, Він голос подав Свій – і земля розпливалася. З ними Господь Саваот, наша твердиня – Бог Яковів*” (Псалми 46: 7). Первісні Божі імена *Саваот, Еліон, Шаддай* спорадично констатуємо в сакральному та

лінгвальному дискурсі. Подібне явище спостерігаємо й щодо синонімічних корелятивів *Єгова, Адонай, Елогім* [Мацьків 2008: 58], які в українській мові замінені назвами Господь, Бог. Рідкісною є їхня фіксація в біблійних текстах, перекладених українською мовою.

IV. Лексеми на позначення атрибутів *Бога (Вседержитель, Всевишній, Всемогутній* тощо). Референт *Вседержитель* експлікує владу Бога над усіма своїми творіннями, об'єктивує Божу всевладність: „*Я Альфа і Омега, говорить Господь, Бог, Той, Хто є, і Хто був, і Хто має прийти, Вседержитель*” (Об'явлення 1: 8).

Номінація *Всевишній* (єврейське Еліон) категоризує одне з імен Бога, підкреслюючи його вищість над усім, символізує абсолютне верховенство над небом і землею як джерело сили й влади: „... *Я звів свою руку до Господа, Бога Всевишнього, Творця неба й землі*” (Буття 14: 22); „... *над людським царством панує Всевишній, і дає його тому, кому хоче*” (Даниїла 4: 29).

Боже ім'я *Всемогутній* номінує повноту створеного й керованого Ним світу через благодать, милосердя, людинолюбство, мудрість, вірність обітницям. Могутність Бога полягає в повновладді над світом: „... *проси Всемогутнього, і він благословить тебе благословенням небес, що на висоті...*” (Буття 49: 25).

У біблійному дискурсі синонімічні ряди референтів найменування Бог виявляють Його трансцедентні й іманентні властивості на архетипному, символічному й метафоричному рівнях. Архетипне значення маніфестують, насамперед, лексеми *Вседержитель, Всевишній, Всемогутній*, у яких збережено етимонне значення, що об'єктивує всевладність, вічне джерело сили. Божественну сутність, істину, спасіння в есхатологічній перспективі категоризують референти *Творець, Світло, Суддя, Відкупитель* та ін., позначаючи милосердя, ідею спасіння людства в історичній перспективі. Предвічні Божі імена *Єгова, Саваот, Еліон* так само відображають універсальні уявлення про Бога, що проілюстровано їх функціонуванням як кореферентів та дистрибутивів.

Домінантними атрибутами до описово-образних найменувань є такі якості, які репрезентують лексеми *споконвічний, нескінченний, незмінний у Своїм бутті й досконалості, премудрий, всюдиприсутній, пребагатий на ласку, доброту й правду, милостивий, істинний, довготерпеливий, святий, вірний, великий, щедрий, сильний, справедливий, правдивий, милосердний, непорочний, єдиний, благословенний* тощо, і власне вони притаманні лише Богові. Всюдиприсутність, всезнання, всемогутність і незмінність у сакральному узусі є догматичними атрибутами, останні ж – це моральні атрибути Бога.

Отже, концепт Бог в українській мовній картині світу, вербалізуючись у біблійному дискурсі, експлікує лексичну взаємодію архетипних, символічних, метафоричних, метонімічних, асоціативних, стереотипних уявлень українського етносу. Тому вважаємо перспективним системний аналіз такої взаємодії описово-образних

номінацій Бог, що сприятиме відтворенню більш цілісної релігійної картини світу.

Література

- Абрамович 2000** – Абрамович С. Д. Біблія як форманта філологічної культури / С. Д. Абрамович. – К. – Чернівці : Рута, 2000. – 235 с.; **Біблія 2002** – Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. проф. Івана Огієнка. – К. : Укр. Бібл. Т-во, 2002. – 1375 с.; **Бурдіна 2000** – Бурдіна Г. Вплив Біблії та конфесійного стилю на збагачення української лексики й фразеології / Г. Бурдіна // Християнство й українська мова : матеріали наук. конф. (5 – 6 жовт. 2000 р.). – Л. : Вид-во Львів. Богослов. акад., 2000. – С. 259 – 265; **Бучко 2006** – Бучко Д. Спільне та відмінне в номінації об'єктів на апелювативному та онімному рівнях / Д. Бучко // Семантика мови і тексту : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 35 – 38; **Вежбицкая 1999** – Вежбицкая А. Значение Иисусовых притч: семантический подход к Евангелиям / Анна Вежбицкая // Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – М. : Яз. рус. культуры, 1999. – 769 с.; **Верещагин 1980** – Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Рус. яз., 1980. – 320 с.; **Гумбольдт 1985** – Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 450 с.; **Жерновой 2003** – Жерновой С. Г. Релігійна термінологія сучасної французької мови: генеза, семантика, функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / С. Г. Жерновой. – К., 2003. – 23 с.; **Кононенко 1996** – Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 270 с.; **Лосев 1993** – Лосев А. Ф. Очерки античного символизма и мифология / А. Ф. Лосев. – М. : Мысль, 1993. – 959 с.; **Мацьків 2008** – Мацьків П. В. Концептосфера Бог в українській мовній картині світу: біблійний, фольклорний, словниково-діахронний дискурси : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / Мацьків Петро Васильович. – К., 2008. – 368 с.; **Мень 2002** – Мень А. Символ // А. Мень Библиологический словарь : в 3 т. / А. Мень. – М. : Фонд имени Александра Меня, 2002. – Т. 3. – 526 с.; **Поліна 2004** – Поліна Г. В. Мовна об'єктивізація концепту Бог в англійському дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / Г. В. Поліна. – Х., 2004. – 20 с.; **Степанов 1971** – Степанов Ю. С. Семиотика / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1971. – 167 с.

Чугаєва В. В. Референти номінації Бог у біблійному дискурсі

Статтю присвячено аналізу лінгвокультурологічних особливостей мовних одиниць вербалізації культурного символу Бог як загальнолюдської універсалії, окреслено домінантні символічні риси реалії Бог у контексті Старого й Нового Заповіту, проаналізовано засоби вербалізації концепту Бог як сегмента української мовної картини, схарактеризовано описово-образні номінації Бог за понятійними групами як значущого символу, який в українській культурній традиції є маркером національної унікальності мови, своєрідним мовним кодом гносеологічної інформації.

Аналіз здійснено на матеріалі українського перекладу Святого Письма І. Огієнка. У статті виокремлено провідний символ ціннісної орієнтації в українській культурній традиції – символ Бог. Досліджено антиномію біблійного символу, денотативно-сигніфікативну специфіку теонімів, оніми-біблізми, біблійні варіанти номінації Божої сутності, лексеми на позначення атрибутів Бога, синонімічні ряди референтів найменування Бог, архетипне значення лексеми Вседержитель, Всевишній тощо.

Ключові слова: Біблія, Бог, лексема, референт, символ, атрибут, трансцендентний текст.

Чугаева В. В. Референты номинации Бог в библейском дискурсе

Статья посвящена анализу лингвокультурологических особенностей языковых единиц вербализации культурного символа Бог как общечеловеческой универсалии, определены доминантные символические признаки реалии Бог в контексте Библии, проанализированы способы вербализации концепта Бог как сегмента украинской языковой картины, охарактеризированы описательно-образные номинации Бог по группам как символа, который в культурной традиции выступает маркером национальной уникальности языка, своеобразным кодом гносеологической информации.

Анализ проведён на материале украинского перевода Святого Письма И. Огиенко. В статье выделен ведущий символ нравственной ориентации в украинской культурной традиции – символ Бог. Исследовано антиномию библейского символа, денотативно-сигнификативную специфику теонимов, онимов, библейские варианты номинаций сущности Бога, лексем на обозначение атрибутов Бога, синонимические ряды референтов имён Бог, архетипное значение лексеми Вседержитель, Всевышний и др.

Ключевые слова: Библия, Бог, лексема, референт, символ, атрибут, трансцендентный текст.

Chuhaeva V. V. The Referents of Nomination God in the Biblical Discourse

The author discusses the linguistic and cultural features of language units of verbalization of cultural symbol *God* as universal. Dominant symbolic peculiarities of the realia *God* in the context of the Old and New Testament are outlined. The methods of verbalization of the concept *God* as segment of the Ukrainian language worldview are analysed. The descriptive and figurative nomination *God* as significant symbol in the Ukrainian cultural tradition within the conceptual groups is characterized as a marker of national language uniqueness and as a special kind of linguistic code of epistemological information. Synonyms with the dominant *God* are classified in the following conceptual groups: theonyms, which refer to God as the Absolute (God, the Lord, the King, the Heavenly Father, Eternal God, etc.); onyms, which outline the creative thinking of God (Creator, Our Lord Creator, Light, etc.); biblical variations of nomination of God essence (Jehovah, the Savior, the Redeemer, Shepherd, Judge, Sabaoth, etc.); lexemes, which indicate the attributes of God (the Almighty, the Most High, etc.).

The complexes of philosophical and religious beliefs, emotional feelings, aesthetic desires contain beyond the referents of nomination *God*, whereby there is a general worldview of biblical discourse. In the biblical discourse the synonymous series of referents of naming God reveal His transcendental and immanent properties on the archetypal, symbolic and metaphorical levels. The dogmatic, moral and God-unique attributes are illustrated with the help of examples from the text of Holy Bible in order to define them.

Key words: Bible, God, lexeme, referent, symbol, attribute, transcendent text.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Ніколаєнко І. О.

ГРАМАТИКА

Ю. О. Божко (Харків)

УДК 811.161.2'367.625.43

**ОСОБЛИВОСТІ ДІЄПРИКМЕТНИКА
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Об'єктом нашого дослідження є дієприкметник. Існують різні погляди на частиномовний статус дієприкметника. Одні мовознавці, уважаючи, що він означає ознаку предмета за дією, зближують його з прикметником, інші ж, стверджуючи, що дієприкметник виражає дію як ознаку предмета, уважають його однією з форм дієслова. Деякі дослідники виокремлюють дієприкметник у самостійну частину мови. „Об'єктивно ж фактом у мові є існування дієприкметника як самостійного лексико-граматичного класу...”, – стверджує Г. Гнатюк [Гнатюк 1982: 228]. О. Пешковський розглядає дієприкметник як змішану частину мови, а В. Виноградов – як проміжну між дієсловом і прикметником гібридну дієслівно-прикметникову форму. І. Вихованець, А. Грищенко, І. Кучеренко, Ю. Шевельов уважають, що в дієприкметникові переважають прикметникові ознаки, і тому його слід кваліфікувати як віддієслівний прикметник. На думку В. Горпинича, дієприкметником є „...вербойдна не дієвідмінювана форма, що означає дію як ознаку предмета, виражену морфологічними категоріями дієслова і прикметника” [Горпинич 2004: 213]. Є інші визначення. „Дієприкметник, – стверджує М. Плющ, – це відмінювана дієслівна форма, що передає дію або стан як динамічну ознаку предмета, виявлену в категоріях виду й стану. Як і інші форми дієслова, дієприкметник має значення виду, часу (теперішнього й минулого), стану (активного й пасивного), може керувати формою залежного іменника й означатися словами, що виражають ступінь вияву ознаки та різні обставини...” [СУЛМ 2005: 290]. М. Марчук подає таке визначення: „дієприкметник – це неособова дієслівна форма, яка поєднує в собі ознаки дієслова й прикметника. Дієприкметник виражає ознаку предмета за виконуваною ним дією або тією дією, яка на нього спрямована...” [СУМ 2005: 230]. Термін *дієприкметник* рекомендовано до використання як нормативний в „Українському правописі” 1933 р. Відтоді цей термін почали вживати в науковій літературі, а також у шкільних і вишівських підручниках.

Мета дослідження – з'ясувати особливості дієприкметника в сучасній українській мові.

Отже, дієприкметник розглядають як граматичну форму, що має ознаки двох частин мови – дієслова й прикметника. Але назва такої форми залежить від того, як співвіднесені між собою ознаки зазначених частин мови. Припустимо, що ознаки прикметника й дієслова можна вимірювати і що ці ознаки перебувають у первісному вигляді, характерному для цих частин мови. Якщо ознаки дієслова й прикметника

в граматичній формі представлені однаковою мірою, таку форму слід називати *дієслово-прикметником* і визнавати її окремою частиною мови. Але реально такий випадок навряд чи можливий. Можливі два варіанти співвідношення ознак дієслова й прикметника в такій формі. Варіант I: якщо у граматичній формі домінують ознаки прикметника, така форма є прикметником з ознаками дієслова. Назвемо її *прикметником дієслівним* або *дієслівним прикметником* чи *дієприкметником*. Варіант II: у граматичній формі наявні ознаки прикметника, але домінують дієслівні. Таку форму назвемо *дієсловом прикметниковим* (*прикметниковим дієсловом*), а не *дієприкметником*. В українській мові склалася ситуація, коли граматична форма за назвою повинна належати одній частині мови (прикметникові), а дослідники відносять її до іншої частини мови (до дієслова).

Простежимо, як формується дієприкметник як частина мови. Мовознавці стверджують, що дієприкметники утворюються від дієслів. Виникає запитання: „Що змушує дієслово змінювати власну граматичну форму на форму дієприкметника?” У зв'язку з цим Б. Антоненко-Давидович виділяє речення з так званими описовими конструкціями, складовою частиною яких є дієслово, і їх за необхідності можна замінити на дієприкметники [Антоненко-Давидович 1991: 135 – 144].

Речення, побудоване з дієприкметником, набуває більшої стрункості, ніж коли воно створено з описовою конструкцією, напр.: 1. *Обережно ставить [Мавра] на припічок світло, яке блимає.* → *Обережно ставить [Мавра] на припічок блимаюче світло* (М. Стельмах). 2. *Камінь, який кинув дурень у криницю, і тисяча мудреців не дістане.* → *Камінь, кинутий дурнем у криницю, і тисяча мудреців не дістане.* Конструкції *яке блимає, який кинув*, що називають описовими, замінені дієприкметниками *блимаюче, кинутий* відповідно. Насправді ж дієприкметник не замінює описову конструкцію, він сформований на її базі. При цьому сполучний засіб вилучено, а граматичну форму дієслова перетворено на форму дієприкметника. Але чому саме в такому напрямку змінюється форма дієслова? Річ у тім, що дієслово в цій ситуації фактично виконує функцію означення (*світло* (яке?), *яке блимає*; *камінь* (який?), *який кинув дурень*). Та функцію означення виконує прикметник, а не дієслово. Тому дієслово, „приспосовуючись” до нової граматичної функції, трансформує свою граматичну форму у форму прикметника. Відбувається ад'ективація дієслова, яка здійснюється за допомогою специфічного словотворчого суфікса (-уч-; -ач-; -л-; -н-; -ен-; -т-) і прикметникового закінчення (*світло, яке блимає* → *блимаюче світло*; *камінь, який кинув дурень* → *камінь, кинутий дурнем*). У результаті утворено стійку граматичну форму – дієприкметник, який набув граматичних ознак прикметника й ознак виду, стану, перехідності/неперехідності, іноді ще й валентності (дієприкметниковий зворот). Дієприкметник *блимаюче* є активним

дієприкметником недоконаного виду, а дієприкметник *кинутий* – пасивним дієприкметником доконаного виду.

Морфологічна будова дієприкметника починається дієслівним префіксом (за його наявності) або дієслівним коренем, а закінчується прикметниковим закінченням. При цьому дієприкметник набуває граматичного значення прикметника (відповідає на його питання). Граматичне значення дієприкметника тісно пов'язане з його семантикою, тому не можна стверджувати, що дієприкметник означає дію. Слід говорити, що дієприкметник означає ознаку предмета, зумовлену дією. „Щоб адекватно визначити граматичну сутність дієприкметника, – зазначає І. Вихованець, – потрібно виділити його семантичні, морфологічні, синтаксичні ознаки й зіставити їх із відповідними ознаками дієслова та прикметника” [Вихованець 1988: 128].

Зіставимо ознаки дієприкметника з ознаками прикметника і дієслова в аспекті морфології.

Прикметник. Має характерну для нього граматичну форму зі своїм граматичним значенням. Початкова форма може відповідати на питання: *який?, яка?, яке?, які?, чий?, чия?, чиє?, чий?*. Прикметники поділяються на дві групи – тверду й м'яку. Прикметник узгоджується з іменником в роді, числі й відмінку, напр.:

Наз. в.	(що?)	<i>небо</i>	(яке?)	<i>голубе</i>
Род. в.	(чого?)	<i>неба</i>	(якого?)	<i>голубого</i>
Дав. в.	(чому?)	<i>небу</i>	(якому?)	<i>голубому</i>
Зн. в.	(що?)	<i>небо</i>	(яке?)	<i>голубе</i>
Ор. в.	(чим?)	<i>небом</i>	(яким?)	<i>голубим</i>
Прийменниковий. в.	у (чому?)	<i>небі</i>	(якому?)	<i>голубому</i>

Місцевий відмінок ми перейменували на прийменниковий, оскільки він, по-перше, завжди вживається з прийменником; по-друге, непрямий відмінок не може означати місце, у якому відбувається дія. Місце дії може позначати просторовий прийменник у складі адвербіалізованої прийменниково-відмінкової конструкції.

Дієслово. Дієслово має власну граматичну форму зі своїм граматичним значенням, відповідає на питання *що робити?, що зробити?* (інфінітив). Дієслова можуть означати: дію активного суб'єкта (дієслова активного стану), дію пасивного суб'єкта (дієслова пасивного стану); дію предмета, яка переходить на інший предмет (перехідні дієслова), і дію, яка не переходить на інший предмет (неперехідні дієслова); незавершену дію (дієслова недоконаного виду) і завершену дію (дієслова доконаного виду); реальну дію, тобто дію, яка відбувалася, відбувається чи буде відбуватися (дієслова дійсного способу), дію, можливу за певної умови або бажану (дієслова умовного способу), наказ, прохання, побажання, пораду, заклик до виконання дії (дієслова наказового способу). Дієслова можуть виражати ознаки часу дії: минулого (дієслова минулого часу), теперішнього (дієслова теперішнього часу), майбутнього (дієслова майбутнього часу).

Дієприкметник. Дієприкметник має характерну для нього граматичну форму з граматичним значенням прикметника; початкова форма може відповідати на питання *який?, яка?, яке?, які?*. Дієприкметник, як і прикметник, узгоджується з іменником у роді, числі й відмінку, напр.:

Наз. в.	(що?)	<i>небо</i>	(яке?)	<i>темніюче</i>
Род. в.	(чого?)	<i>неба</i>	(якого?)	<i>темніючого</i>
Дав. в.	(чому?)	<i>небу</i>	(якому?)	<i>темніючому</i>
Зн. в.	(що?)	<i>небо</i>	(яке?)	<i>темніюче</i>
Ор. в.	(чим?)	<i>небом</i>	(яким?)	<i>темніючим</i>
Прийменниково- вий. в.	у (чому?)	<i>небі</i>	(якому?)	<i>темніючому</i>

Дієприкметник має такі закінчення, як і прикметник твердої групи. Дієприкметники бувають недоконаного й доконаного виду. Вид дієприкметника зумовлений видом дієслова, від якого його утворено. Дієприкметники недоконаного виду утворюються від дієслів недоконаного виду минулого й теперішнього часу, напр.: *Гола земля, яку били крила вітру, безнадійно сіріла під олив'яним небом.* → *Гола земля, бита крилами вітру, безнадійно сіріла під олив'яним небом* (М. Коцюбинський). *Бабусі, яка невтомно працює на городі, Юрко допомагає зранку.* → *Бабусі, невтомно працюючий на городі, Юрко допомагає зранку.* Дієприкметники, утворені від одного й того ж дієслова недоконаного виду з ознаками минулого й теперішнього часів, мають однакову граматичну форму, напр.:

небо, яке темніло
небо, яке темніє } → *темніюче небо (У темніючому небі*
яскраво сяяла вечірня зірка (М. Шиян).

Виникає запитання: „Від дієслова якого часу утворився дієприкметник *темніючому* (початкова форма *темніюче*) у поданому реченні?” У таких реченнях існує часова залежність дієслова, трансформована в дієприкметник, від дієслова-присудка. Дієслово, перетворене на дієприкметник, повинно означати дію в тому часі, у якому здійснюється дія, позначена дієсловом-присудком. Дієслово-присудок *сяяла* означає дію, яка відбувалася в минулому часі, відповідно й дієприкметник *темніючому* утворився від дієслова минулого часу (*У небі, яке темніло, яскраво сяяла вечірня зірка*). Дієприкметники недоконаного виду означають ознаку предмета, зумовлену незавершеною дією того самого предмета (*камінь, який лежить* → *лежачий камінь*) або незавершеною перехідною дією іншого предмета (предметів) (*отара, яку чатують вівчарки* → *отара, чатована вівчарками*). Дієприкметники доконаного виду утворюються від дієслів доконаного виду минулого часу, напр.: *Вугілля, яке перегоріло, тліло, та вже не давало того світу.* → *Перегоріле вугілля тліло, та вже не давало того світу* (Панас

Мирний). *Ще спить земля, яку укутали сніги.* → *Ще спить земля, укутана снігами.* Дієприкметники доконаного виду означають ознаку предмета, зумовлену завершеною дією того самого предмета (*вугілля, яке перегоріло* → *перегоріле вугілля*) або завершеною перехідною дією іншого предмета (*дерево, яке спиляв чоловік* → *дерево, спиляне чоловіком*).

Деякі дослідники поділяють дієприкметники на дієприкметники минулого часу й дієприкметники теперішнього часу. Дієслово може виражати ознаки часу дії. А ознаки часу чого може виражати дієприкметник? Дослідники стверджують, що дієприкметник виражає ознаки часу появи ознаки за дією. Час появи ознаки за дією пов'язаний з часом дієслова, від якого утворено дієприкметник. Якщо дієприкметник утворено від дієслова теперішнього часу, його кваліфікують як дієприкметник теперішнього часу. Дієприкметник, утворений від дієслова минулого часу, визначається як дієприкметник минулого часу. При цьому дієприкметники недоконаного виду сприймаються як дієприкметники теперішнього часу, а дієприкметники доконаного виду – як дієприкметники минулого часу. Дійсно, дієприкметники доконаного виду утворюються лише від дієслів доконаного виду минулого часу. Відомо, що від дієслів майбутнього часу дієприкметники не утворюються. Але дієприкметники недоконаного виду утворюються не тільки від дієслів теперішнього часу, а й від дієслів недоконаного виду минулого часу

<i>небо темніє</i> ® <i>небо, яке темніє</i> <i>небо темніло</i> ® <i>небо, яке темніло</i>	<div style="display: inline-block; border-left: 1px solid black; border-right: 1px solid black; width: 1em; height: 1em; vertical-align: middle;"></div> } →	<i>темніюче небо</i>
--	--	----------------------

За граматичною формою дієприкметника не можна визначити, від дієслова якого часу утворено дієприкметник. „Тому неправомірно до дієприкметників застосовувати означення „дієприкметник минулого часу” чи „дієприкметник теперішнього часу” [Ющук 2004: 397]. Утворені від дієслів минулого і теперішнього часу дієприкметники не виражають ознак часу. Отже, немає ні дієприкметників минулого часу, ні дієприкметників теперішнього часу, є, як уже було зазначено, дієприкметники недоконаного виду й дієприкметники доконаного виду, які поділяються на активні й пасивні. Базою для творення активних дієприкметників виступають неперехідні дієслова. Активні дієприкметники недоконаного виду утворюються від неперехідних дієслів недоконаного виду минулого й теперішнього часу. Простежимо за процесом формування дієприкметника *блимаюче світло* від дієслова *світло блимає*. Творення дієприкметника починається з переміщення дієслова *блимає* з позиції предиката в атрибутивний сектор іменника на місце прикметника. Відомо, що дієслово й прикметник стоять в одному ряду, як приіменникові частини мови. Відбувається рух дієслова навколо іменника. Потрапивши на місце прикметника, дієслово перетворює свою

граматичну форму на форму прикметника. У результаті утворюється граматична форма дієприкметника: *світло* (що робить?) *блимає* → *світло* (яке?) *яке блимає* → (*світло* (яке?) *блимаюче*). У самому ж предметі нічого не змінилося. Світло як блимало, так і блимає. При цьому дієслово *блимає* означає незавершену дію предмета (*світло* (що робить?) *блимає*), а дієприкметник *блимаюче* – ознаку предмета, зумовлену незавершеною дією того самого предмета *світло* (яке?) *блимаюче*. Дієприкметник з такою ж граматичною формою утворюється і від дієслова недоконаного виду минулого часу *блимало*: *світло блимало* → *світло, яке блимало* → *блимаюче світло*. Таким чином сформуємо і дієприкметник ***прибуваючі*** *війська*:

війська прибувають ® *війська, які прибувають* $\left. \begin{array}{l} \text{прибуваю-} \\ \text{ні війська} \end{array} \right\}$
війська прибували ® *війська, які прибували*

(*В лісі вже ставало тісно від **прибуваючих** військ* (О. Гончар).

Дієслово-присудок минулого часу *ставало* вказує на те, що дієприкметник *прибуваючих* (початкова форма *прибуваючі*) утворився від дієслова минулого часу *прибували* (*В лісі вже ставало тісно від військ, які прибували*). Активні дієприкметники доконаного виду утворюються від неперехідних дієслів доконаного виду минулого часу, напр.: *багач збіднів* → *багач, який збіднів* → *багач збіднілий* (*Як той багач збіднілий, що підіймає з землі і цілує окраєць хліба, колись кинутий псам* (М. Коцюбинський). Дієприкметник *збіднілий* *багач* означає ознаку предмета, зумовлену завершеною дією того самого предмета. Активний дієприкметник доконаного виду можна утворити й від зворотного дієслова, яке означає дію предмета, на який ця дія поширена, напр.: *дитина вмилася* → *дитина, яка вмилася* → *умита дитина*.

Базою для творення пасивних дієприкметників виступають перехідні дієслова активного стану. Пасивні дієприкметники недоконаного виду утворюються від перехідних дієслів недоконаного виду минулого й теперішнього часу, напр.:

вівчарки чатують отару → *отара, яку чатують вівчарки*
вівчарки чатували отару → *отара, яку чатували вівчарки*

$\left. \begin{array}{l} \text{отара, яку чатують} \\ \text{отара, яку чатували} \end{array} \right\} \rightarrow \text{отара, чатована вівчарками}$

(*Темніє поблизу отара, **чатована** вівчарками, що облягли її з трьох боків*) (О. Гончар).

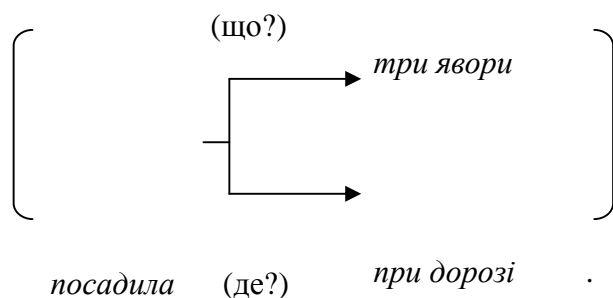
Пасивний дієприкметник недоконаного виду *чатована* означає ознаку предмета, зумовлену незавершеною перехідною дією інших предметів. Пасивні дієприкметники доконаного виду утворюються від перехідних дієслів доконаного виду минулого часу, напр.: *дурень кинув камінь* → *камінь, який кинув дурень* → *камінь, кинутий дурнем*; *хвилі підхопили шлюпку* → *шлюпка, яку підхопили хвилі* → *шлюпка, підхоплена*

хвилями. Пасивні дієприкметники доконаного виду означають ознаку предмета, зумовлену завершеною перехідною дією іншого предмета (предметів). Пасивний дієприкметник доконаного виду можна утворити і від перехідного дієслова доконаного виду минулого часу пасивного стану, напр.: *озеро заросло очеретом* → *озеро, яке заросло очеретом* → *озеро, заросле* (чим?) *очеретом*. У процесі формування пасивного дієприкметника відбувається і формування внутрішнього додатка до нього (*Підхоплена хвилями шлюпка вилетіла в море* (М. Трублаїні) (*підхоплена* (чим?) *хвилями*). У деяких реченнях внутрішній додаток вилучено, напр.: *У замкнуті дивись вікна, Ніде й погуляти!* (Леся Українка) (*замкнуті* (ким?). *Добре зшиті чоботи добре й носяться* (*зшиті* (ким?).

Зіставимо ознаки дієприкметника з ознаками прикметника і дієслова в аспекті синтаксису.

Прикметник. Прикметник функціонує як узгоджене означення (первинна синтаксична функція), напр.: *Рука принцеси Елізи потискає гарячі, тверді, залізні пальці* (В. Винниченко). Прикметник може виступити іменною частиною складеного присудка, напр.: *Вулиця була порожня, пустельна, в туманній темряві* (О. Копиленко).

Дієслово. Дієслово виконує функцію присудка, напр.: *Внизу під нами чорніє море* (Ю. Яновський). Дієслово-присудок може мати при собі валентне оточення у вигляді додатків і обставин, з якими граматично можуть поєднуватися означення, напр.: *Три явори посадила сестра при дорозі* (Т. Шевченко).

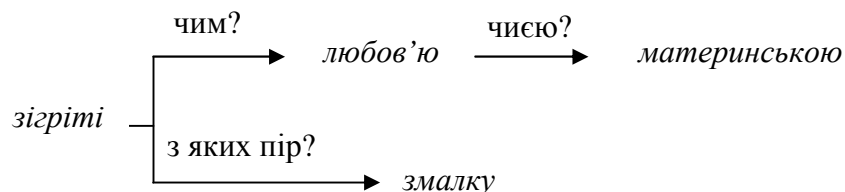

Додаток, обставина, означення кваліфіковані як окремі другорядні члени речення.

Дієприкметник. Дієприкметник функціонує як узгоджене означення, напр.: *Всюди почорнілий сніг береться водою* (Панас Мирний). Дієприкметник може бути іменною частиною складеного присудка, напр.: *Піч і припічок були чисто помазані, навіть підведені червоною глиною* (І. Нечуй-Левицький). Дієприкметник разом із залежними від нього словами утворює дієприкметниковий зворот (*Ми, змалку зігріті материнською любов'ю, несемо тепло її через усе життя*). А що являють собою залежні від дієприкметника слова? Щоб

відповіді на це запитання, необхідно залежні від дієприкметника слова представити як його валентне оточення:

Валентне оточення дієприкметника не відрізняється від валентного оточення дієслова-присудка. Такі ж другорядні члени речення: додаток, обставина з означенням чи без нього. Другорядні члени речення, що відносяться до дієприкметника, є внутрішніми другорядними членами дієприкметникового звороту, який функціонує як єдиний член речення – означення.

Зіставимо ознаки дієприкметника з ознаками прикметника й дієслова в аспекті семантики.

Прикметник. Прикметники означають постійну ознаку предметів. Такою ознакою може бути колір предмета: *жовто-блакитний прапор, зелений луг*; смак: *кисле яблуко, гіркий перець* (якісні прикметники); відношення до інших предметів: *кришталева чаша, цегляний будинок* (відносні прикметники); належність предмета: *мамина сукня, сестрина хустка* (присвійні прикметники).

Дієслово. Дієслово означає дію або стан предмета як процес.

Дієприкметник. Дієприкметник, на думку деяких дослідників, називає не постійну ознаку предмета, а тимчасову, пов'язану з дією. Це твердження певною мірою може стосуватися лише дієприкметників недоконаного виду. Ознака виникає одночасно з дією й існує доти, доки триває сама незавершена дія (*камінь лежить, лежить, лежить, ... → лежачий камінь; вівчарки отару чатують, чатують, чатують, ... → отара, чатована вівчарками*). Припиняється дія – перестає виявлятися й ознака. Після припинення дії перестають існувати й дієслово, і дієприкметник. Річ у тім, що дієприкметники утворюються лише від дієслів дійсного способу, які означають реальну дію. Якщо немає (не було) реальної дії, то немає (не було) ні дієслова дійсного способу, ні дієприкметника. Ознака, позначена дієприкметником недоконаного виду, нами кваліфікована як постійна ознака, що має динамічний характер. Дієприкметники доконаного виду означають ознаку предмета, зумовлену завершеною дією. У цьому випадку ознака виникає після завершення дії, напр.: *збіднілий багач – це багач, який після того як збіднів, став бідною людиною; дерево, після того як його спиляли, перетворилося на спиляне дерево; вугілля, яке перегоріло, реально перетворилося на перегоріле вугілля; побілена стіна – це стіна, яку побілили в минулому часі, після чого вона стала білою; чоботи, у вигляді заготовленого матеріалу,*

перетворилися на *зшиті чоботи після того, як їх зшили* і т. ін. Ознака, що виникла внаслідок дії, стає постійною ознакою предмета.

Деякі дієприкметники можуть переходити в якісні прикметники, у процесі чого семантика дієприкметника буде переосмислена в семантику якісного прикметника. Перетворення дієприкметника на якісний прикметник відбувається шляхом перенесення наголосу з одного складу на інший, у деяких випадках супроводжується ще й незначною зміною морфологічної будови дієприкметника, напр.: *кóлючий інструмент* → *колючий дрiт*, *нездóлана країна* → *нездолáнна країна*. Дієприкметники, як і прикметники, можуть субстантивуватися.

Отже, у результаті проведеного дослідження ми не виявили підстав, спираючись на які, можна було б віднести дієприкметник до дієслова. Якщо дієпридієслівник, який помилково називають дієприслівником, утворившись від дієслова шляхом адвербіалізації, не вийшов за межі власне дієслова, то дієприкметник, утворений від дієслова шляхом ад'єктивізації, вийшов за межі дієслова. Дієпридієслівник означає другорядну дію предмета і може функціонувати як другорядний присудок. Дієприкметник не означає дію, він означає ознаку предмета, зумовлену дією, і може функціонувати як узгоджене означення. Дієприкметником є ад'єктивована форма дієслова з граматичними ознаками прикметника й ознаками виду, стану, перехідності/неперехідності, іноді ще й з ознаками валентності. Проблема визначення частиномовного статусу дієприкметника полягає в тому – визнати його самостійною частиною мови чи приєднати до класу прикметників. Оскільки дієприкметник функціонує в межах морфологічно-синтаксично-семантичного поля прикметника, зараховуємо його (дієприкметник) до прикметника як один із його видів.

Дискусійність статусу дієприкметника зумовлює перспективи подальшого дослідження цієї частини мови.

Література

Антоненко-Давидович 1991 – Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К.: Либідь, 1991. – 253 с.; **Вихованець 1988** – Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.; **Гнатюк 1982** – Гнатюк Г. М. Дієприкметник у сучасній українській мові літературній мові / Г. М. Гнатюк. – К.: Наук. думка, 1982. – 248 с.; **Горпинич 2004** – Горпинич В. О. Морфологія української мови / В. О. Горпинич. – К.: Академія, 2004. – 335 с.; **СУЛМ 2005** – Сучасна українська літературна мова / за ред. М. Я. Плющ. – К.: Вища шк., 2005. – 430 с.; **СУМ 2005** – Сучасна українська мова / за ред. О. Д. Пономарева. – К.: Либідь, 2005. – 488 с.; **Ющук 2004** – Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. – К.: Либідь, 2004. – 640 с.

Божко Ю. О. Особливості дієприкметника в сучасній українській мові

У статті досліджено особливості дієприкметника. Підкреслено, що дієприкметник тісно пов'язаний з двома частинами мови – дієсловом і прикметником. Дієприкметник має зв'язок з дієсловом як граматична форма, утворена від дієслова, а з прикметником – як граматична форма, що виникла у процесі переході дієслова в прикметник. Одні дослідники вважають, що дієприкметник не вийшов за межі дієслова, тому розглядають його (дієприкметник) як форму дієслова, яка означає дію як ознаку предмета. Інші мовознавці стверджують, що дієприкметник вийшов за межі дієслова і перетворився на віддієслівний прикметник, який означає ознаку предмета, зумовлену дією. Дехто кваліфікує дієприкметник як проміжну між дієсловом і прикметником гібридну дієслівно-прикметникову форму. Дієприкметники вживають переважно в книжній писемній мові. Речення з дієприкметником набуває більшої стрункості, ніж речення з описовим зворотом. У статті подана дещо інша класифікація дієприкметників, ніж та, що представлена у підручниках. У процесі дослідження спростовано ствердження про наявність у дієприкметників дієслівних ознак часу, визнано хибним розподіл дієприкметників на дієприкметники минулого часу й дієприкметники теперішнього часу. Дієприкметник кваліфіковано як різновид прикметника.

Ключові слова: ад'єктивована форма дієслова, активний дієприкметник, дієприкметник, дієприкметник доконаного виду, дієприкметник недоконаного виду, пасивний дієприкметник, узгоджене означення.

Божко Ю. А. Особенности причастия в современном украинском языке

В статье исследованы особенности причастия. Подчеркнуто, что причастие связано с двумя частями речи – глаголом и именем прилагательным. Причастие связано с глаголом как грамматическая форма, которая образовалась от глагола, а с именем прилагательным, – как грамматическая форма, что возникла при переходе глагола в прилагательное. Одни исследователи полагают, что причастие не вышло за пределы глагола, и рассматривают его (причастие) как форму глагола, которая обозначает действие как признак предмета. Другие утверждают, что причастие вышло за пределы глагола и превратилось в имя прилагательное, которое обозначает признак предмета, связанный с действием. Некоторые языковеды рассматривают причастие как промежуточную между глаголом и прилагательным гибридную глагольно-прилагательную форму. Причастия употребляются преимущественно в книжной речи. Языковеды (писатели, поэты) в предложениях простые обороты (описательные конструкции) часто заменяют причастиями. В статье приводится несколько иная

классификация причастий, чем та, что представлена в учебниках. В процессе исследования опровергнуто утверждение о наличии у причастий глагольных признаков времени. Признано ошибочным деление причастий на причастия прошедшего времени и причастия настоящего времени. Причастие квалифицировано как разновидность имени прилагательного.

Ключевые слова: адъективная форма глагола, действительное причастие, причастие, причастие совершенного вида, причастие несовершенного вида, страдательное причастие, согласованное определение.

Bozhko Y. O. Peculiarities of the participle in the modern Ukrainian language

The article investigates the peculiarities of the participle. It is emphasized that the participle is connected to two parts of speech – the verb and the adjective.

The participle is connected to the verb as the grammatical form derived from the verb, to the adjective – as the grammatical form that appeared when the verb transformed into the adjective. Some scientists treat the participle as the verb form denoting the action as the property of the object. Others state that the participle transformed into the adjective denoting the quality of the object connected to the action. Sometimes the participle is treated as a hybrid verbal-adjectival form. Participles are mainly used in bookish style. Linguists (writers, poets) often use participles instead of simple descriptive constructions. The article presents the different classification from the one given in textbooks. While investigating it was denied that the participle possessed verbal qualities of time. It has been recognized faulty the division of participle into past and present time participles. The participle is qualified as the kind of the adjective.

Key words: adjectival form of the verb, active participle, participle, perfect participle, non- perfect participle, passive participle, non-detached attribute.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.

Г. П. Лукаш (Донецьк)

УДК 81' 373.2: 81' 371

СЕМІОТИКА КОНОТОНІМІВ: ЗНАК І СИМВОЛ

У результаті асоціативно-образного мислення власна назва збагачується новим значенням, убираючи нові настрої та враження й набуваючи нової конотативної семантики. Не виходячи за межі поетичного тексту, такі імена зберігають за собою статус одиниць художнього мовлення. Але, розгорнувшись із факту мовлення до явища факту мови, вони перетворюються у власні назви, у яких денотативне значення співіснує із загальномовними або індивідуальними конотаціями. Конотоніми як образні імена-характеристики швидко підхоплюються й поширюються, стаючи набутком інших мов (*новий Майдан, мати Тереза, дядько Сем, дядя Стьопа*). Такі переосмислені імена Є. Отін, який першим порушив цю проблему і присвятив їй більше тридцяти робіт, а також „Словник конотативних власних назв” [Отін 2010], назвав конотативними онімами, або конотонімами (КО). Із розробкою поняття „конотація”, історію якого простежили Н. Комлев, В. Говердовський, В. Телія, питання про ономастичну конотацію викликає все більший інтерес. На це явище звернули увагу П. Флоренський, В. Никонов, В. Телія, Л. Буштян, О. Тараненко, О. Бикова, Е. Верещагін, В. Костомаров, Ю. Вишенська, Н. Муравйова, Г. Томахін, Н. Ботвина, А. Чернобров, Б. Шварцкопф та ін. Установлюючи співвідношення денотації та конотації у власних назвах, вони зробили спроби виявити роль екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників як детермінантів онімної конотації.

Метою статті є аналіз загальних закономірностей утворення нових онімних значень у семіотичному аспекті. Для реалізації цієї мети зробимо спробу описати процес семантичного розширення власних назв у світлі теоретичних інтерпретацій знакової природи значення.

Звертаючись до природи значення, семіотика передусім виокремлює так звані знакові ситуації, які передбачають зв'язок двох фактів (предметів, подій, явищ) та усвідомлення цього зв'язку спостерігачем. Обов'язкова умова знакової ситуації – оцінка цих фактів як інформаційних, тобто таких, що сприяють усвідомленню знання про зв'язок першого факту з другим. Знакова ситуація сприяє поєднанню однакових чи близьких значень у свідомості комунікантів і виникненню нових значень. Поєднуючи поняття „символ” і „знак”, Г. Клочек виділяє знакові імена: „у кожній національній літературі є знакові письменницькі імена. Шекспір, Шевченко, Пушкін, Міцкевич, Петєфі і т.д. – це знакові імена, сказати б, першої величини” [Клочек 1990: 54]. Знакові імена як свого роду національні символи з виразною та глибокою змістовністю наділені націєоб'єднувальною функцією. Певною мірою можна стверджувати, що „знаковими” тут названо імена, які під дещо іншим кутом відомі також як „прецедентні”.

Лексичне значення в семіотиці становить складні утворення, безпосередньо вплетені в когнітивні системи свідомості. Базисна сторона змістового потенціалу слова є первинною й відбиває насамперед відношення між означуваним та означником, а також із супровідним йому емотивно-оцінним прагматичним переживанням денотатів. Перше утворює знак, друге є його незмінним супутником. М. Нікітін вважає, що структура лексичного значення містить предметно-логічні зв'язки, представлені інтенціоналом (термін узято з логіки; означає 'поняттєве ядро, що складається з родової ознаки – архісеми, або інтегральної семи, і видових ознак – гіпосем, або диференційних сем'), які захоплюють до периферії свого змісту імплікаційні (термін теж запозичено з логіки), тобто невербальні, ознаки [Никитин 1996: 115]. Семантичне трактування значення (денотат – сигніфікат), на думку Л. Павлюк, повністю збігається з найзагальнішою семіотичною дистинкцією „означуване – означник”.

М. Нікітін пояснює динаміку значення через реалізацію семантичного потенціалу. Учений аналізує роль контексту та його можливостей як здатність не тільки загострювати певні ознаки, а й підштовхувати імплікаційний розвиток, надавати напрямок збагаченню відібраних ознак і заперечувати інші лінії розгортання семантики слова. Іншим типом реалізації семантичного потенціалу він називає тропеїзацію, яка базується на структурній перебудові вихідного (твірного) значення за моделями семантичної деривації [Там само: 312].

У семіології знак як динамічну мовленнєву сутність характеризує сигніфікація, що становить процес виявлення взаємозалежності між двома компонентами знака – означуваним та означником [Павлюк 2006: 11]. Власним назвам властивий, зазначає М. Нікітін, специфічний вид вторинної сигніфікації (сигніфікацією він називає віртуальну спроможність знаків служити опису того, що ними позначено. Сигніфікації як опису протиставляють денотацію, або референцію, як позначення). Оскільки ідеальна власна назва не може описувати денотат („сигніфікативне значення як первинна функція для неї не характерне” [Никитин 1996: 135]), то вона виявляється спроможною до вторинної сигніфікації, коли відзначає в денотаті ознаки, описуючи їх і ламаючи таким чином свої семантичні обмеження. Онімна лексика встановлює зв'язок із певною категорією, класом осіб, предметів, явищ, стає джерелом „прив'язочних сем”, додатковою інформацією про зазначений клас.

Повертаючись до розгляду відмінностей між власними та загальними назвами, наголосимо: відмінність ця в мовознавстві визначається перш за все тим, що загальна назва – це ім'я класу однорідних речей, причому клас може бути представлений як безліччю однорідних предметів (гори, ріки), так й одним-єдиним об'єктом (сонце, місяць) або фантастичними об'єктами, які реально не існують (кентаври, гноми). Якщо загальні назви співвідносяться з усіма денотатами

визначеного класу й уживаються в одиничній і в родовій аналогії з ними, то власна назва застосована лише до певних денотатів класу і не може бути поширеною на їх решту. Наявністю цієї особливості М. Нікітін пояснює, чому семантичні ознаки не характерні для первинної структури значення цих імен і мають бути віднесені до вторинної сигніфікації. Виходить, опис власними назвами здійснюється через належність до імен членів певного класу, тоді як у загальних назвах опис відбувається через їх належність до самого класу.

В основу класифікації знака (а „знак – це те, що у певному сенсі або відношенні замінює для когось інший об’єкт” [Павлюк 2006: 8]) Ч. Пірс поклав міру і спосіб вияву у формі знака „характеру об’єкта”. Серед трьох видів знаків – ікони, індекси і символи, які передбачають різні способи абстрагування від зовнішньої форми предметів, найчисленнішою є група символів. Саме до них відносять власні назви, значення яких уважають результатом суспільної згоди, конвенції. Семантика окремого знака стає відносно фіксованою та зрозумілою після зіставлення цього знака з усією текстуально-сигніфікативною системою. Отже, визначальним для семіозису є не зміст, а відношення. Умберто Еко, зокрема, підкреслює, що основним завданням коду є встановлення протиставних один одному символів, які ситуативно співвідносяться із означуваним [Еко 1979: 15]. Мову в семіології характеризують як парадигматичну сутність – упорядковану за певним принципом систему. Символи парадигматично відкриті для безкінечності значень, але синтагматично, або текстуально, вони відкриті лише для певного числа значень [Там само: 17].

Одним з центральних понять семіології є поняття конотації. Серед найвагоміших чинників утворення конотацій дослідники називають історичний, зокрема в інтерпретації Р. Барта, який розглядав її як непрямий, опосередкований спосіб передачі смислу [Барт 1975: 50]. Сукупність знаків становить текст, причому в семіології відтворено пантекстуальний погляд на культуру, за яким текстом називають не лише осмислене поєднання речень, а й будь-які комплекси елементів, здатних передавати інформацію. Творення тексту розглядають як розгортання смислу. Поняття смислу має переваги перед поняттям значення, оскільки воно збагачене ситуативними модифікаціями й авторськими модальностями значення [Павлюк 2006: 21]. Взаємозв’язок тексту з культурою відтворює поняття інтертекстуальності. Інтертекстуальність – це відкритість тексту до середовища культури та його численні „виходи” в інші тексти. Користування жанрами, готовими композиційними схемами, традиційними внутрішньоструктурними опозиціями також належить до інтертекстуальних явищ. Головною об’єднувальною засадою тут постає єдність знакового досвіду семіологічного світу для творців багатьох текстів. Повторення номінативних і тематичних елементів, користування кліше, парафразами, метафорами та іншими засобами, які мова і культура пропонує творцям текстів, – типові форми

імпліцитної інтертекстуальності. Теорія інтертекстуальності пояснює результат впливів середовища культури на окремий текст.

Поняття символу, як бачимо, тісно пов'язується з поняттям інтертекстуальності. Розширення термінологічного діапазону цього поняття та його значень у теоріях сигніфікації та культурогенезису пов'язують із синонімічним злиттям понять „знак” і „символ”, які характеризують біологічно унікальну людську здатність до означування – присвоєння імені речам – та асоціювання обох – референта й імені – із певними значеннями [Павлюк 2006: 55]. Символи зберігають тісний зв'язок із метафорами, „але відрізняються від них мірою іконічної виразності: „візуальний” план значення в символі проступає чіткіше, ніж у метафорі” [Eddelman 1971: 5 – 6]. Дослідник політичної комунікації М. Едельман розрізняє референтні символи, за якими стоїть реальний фізичний об'єкт, і конденсовані символи, функціональною особливістю яких є створення емоційного образу об'єкта, ситуації. У процесі сприймання конденсованих символів людина абстрагується від реальних об'єктів і занурюється в конотативну ауру знака. „Конденсовані символи викликають емоції, пов'язані з ситуацією. В одну символічну подію, знак чи вчинок вони спресовують патріотичну гордість, хвилювання, спогади про минулу славу чи приниження, обіцянки майбутньої величі – окремі із цих емоцій чи усі разом” [Cobarrubias 1983: 6]. Так, до типових конденсованих символів насамперед можна віднести конотоніми з меморіативною функцією (*Жовті Води, Берестечко, Конотоп, Сандормох, Соловки; В'єтнам, Ірак, Перл-Харбор, Хіросіма, Нюрнберг; Уотергейт*), оскільки вони втілюють повторювані домінанти історичних значень. Загалом публіцистика сприяє, по-перше, помітному поширенню формул переносного вживання власних назв: *другий Перл-Харбор, Уотергейтська (Вотергейтська) справа, тисячі Хіросім, Нюрнберг-2, політичний Чорнобиль*, по-друге, активному відконотонічному утворенню: *тузлитися* (‘перебувати у невизначеності, вагатися, бути нерішучими у державних справах’; < КО *Тузла*), *шумахерити*. (‘швидко їздити’; < КО *Шумахер*), *За Хутір Михайлівський* (‘за межі України, в Росію’; < КО *Хутір Михайлівський*). Межа між референтними та конденсованими знаками не абсолютна. Будь-який символ легко може перерости свою референтну роль, якщо його референт набуває статусу відомої особи чи важливого соціального явища. Серед конденсованих типів подібного характеру виділяють символи-особи, символи-події і символи-явища (серед них – символи-артефакти). Традиційним ресурсом для виникнення символів-осіб уважають той факт, що історичні постаті мають закріплені за ними „символьні” ознаки, які можуть бути постульовані автором на підставі схожості сучасних діячів з їхніми історичними „прототипами”: *новітній Чингізхан, сучасний Тамерлан, українська Жанна д'Арк, Макіавеллі з адміністрації Президента, узбецький Тамерлан, чеченський Квіслінг, грузинська Маргарет Тетчер* тощо. Такий етап непрямой референції найчастіше супроводжує процес

перетворення власної назви в символ. Найважливішим у цьому етапі є інтенсивність характерологічного компонента імені, яка має зазвичай виразне етичне забарвлення й відносить референта до табору уславлених чи скомпроментованих [Павлюк 2006: 79]. Конденсовані символи М. Едельмана називають також алюзивно-символьним словником (пор.: у семантичній структурі слова М. Нікітіна це „алюзивний потенційний конотативний компонент когнітивного і прагматичного значення, актуалізований у мовленні за підтримки контексту, що має певну мету і конотує контекстні обставини того випадку слововжитку, який чимось відомий і повинен виринути з пам'яті” [Никитин 1996: 313]). Алюзивно-символьний словник сучасного українського конотонімікону включає узуальні та оказіональні елементи, які апелюють до культурного та історичного досвіду багатьох країн, наприклад, до історії Англії (*козацький Кромвель*), Франції (*молоді талейрани, комплекс Наполеона*), Італії (*більшовицька Вандея, Помпеї Причорномор'я, галицький П'ємонт*), Іспанії (*сучасний Торквемада*), України (*карпатські Крути, другий Переяслав, нафтовий Чорнобиль*) та ін.

Роль і місце власних назв у складі символіки важко переоцінити. Це пояснюється „історичною вагомістю їх референтів, які обростають значним обсягом інформації, тобто зрештою їх [власних назв. – Г. Л.] семантичним простором і особливо схильністю до символізації назв одиничних об'єктів”, – констатує О. Карпенко. З погляду когнітивної ономастики вона стверджує, що символи – це пасивні концепти, а концепти – це активні символи. У цьому механізмі дослідниця особливо підкреслює роль суб'єктивного впливу. Так, вона зазначає, що входячи до ментального лексикону та виходячи з нього в мовлення, перебудови концепт-символ-концепт зазнають і апелятиви, й оніми. У перебігу дії ті й ті потрапляють до ментального лексикону як „нічії” або „чужі” концепти, а виходять з нього, побувши якийсь час на стадії символу (тіні чи привида концепту), вже як „мої” концепти. Різниця між апелятивами та онімами в цих переходах полягає найбільшою мірою в тому, що оніми тягнуть за собою – і туди, і назад – якийсь компонент мовної та енциклопедичної інформації, вмістилищами якої вони слугують [Карпенко 2006: 55].

Такий значний обсяг семіотичної маси, яка ввібрала в себе інформаційні запаси людської культури та інструменти трансляції цієї інформації, у теорії Ю. Лотмана названо семіосферою. Вміст семіосфери – „різнотипні семіотичні утворення” [Лотман 1996: 22].

Накопичення онімної семіотичної маси виявляється в семантичному розширенні власних назв і реалізується в явищі конотонімізації. Базою для конотонімізації стає певна відомість власної назви в соціумі; наявність у власній назві яскравих конотем, що можуть представляти і заступати понятійний денотат загальної назви; стереотипність і повторюваність ситуацій, здатних „розбудити” таку конотему; можливість орієнтуватися на опрацьовану мовною практикою модель

творення подібної семантичної структури. Одним з мовних механізмів конотонізації є метафоризація як засіб вияву творчого мислення особистості. Символ може стати узуальним конотонімом, але, оскільки він вбирає в себе надто високе значення, це трапляється вкрай рідко. Символи зберігають тісний зв'язок з метафорами, але відрізняються від них обсягом виразності, тому припускаємо, що символ набуває функцій оказіонального конотоніма (згадаймо слова Н. Арутюнової про те, що метафора поглиблює розуміння дійсності, а символ веде за її межі). Коли з певного набору концептуалізованих ознак виділяється одна чи кілька найяскравіших та найзатребуваніших у суспільстві ознак, у символі увиразнюється характерологічний компонент. Отже, метафоричні чи символічні власні назви – це терміни, що позначають процес утворення онімів із збагаченою семантикою, деякою мірою – передумови такого процесу. Конотоніми – це його результат, тобто знак, що заступає денотат.

Література

Барт 1975 – Барт Р. Основы семиологии / Р. Барт // Структурализм: „за” и „против”. – М. : Наука, 1975. – С. 114 –163; **Карпенко 2006** – Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики : монографія / О. Ю. Карпенко. – О. : Астропринт, 2006. – 328 с.; **Клочек 1990** – Клочек Г. Д. Поетика і психологія / Г. Д. Клочек. – К. : Знання, 1990. – 43 с.; **Лотман 1996** – Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю. М. Лотман. – М. : Яз. рус. культуры, 1996. – 464 с.; **Никитин 1996** – Никитин М. В. Курс лингвистической семантики / М. В. Никитин. – СПб. : Науч. центр проблем диалога, 1996. – 760 с.; **Отин 2010** – Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имен / Е. С. Отин. – 3-е изд., перераб. и доп. – 2010. – 318 с.; **Павлюк 2006** – Павлюк Л. Знак, символ, міф у масовій комунікації / Л. Павлюк. – Л. : ПАІС, 2006. – 120 с.; **Cobarrubias 1983** – Cobarrubias J. Language Planning: The state of art / J. Cobarrubias // Progress in language planning: International perspectives, 1983. – Berlin etc. : Mouton, 1983. – P. 3 – 26; **Eco 1979** – Eco U. A Theory of Semiotics / U. Eco . – Bloomington : Indiana UP, 1979. – 413 p.; **Edelman 1971** – Edelman M. Politics as Symvolic Action: Mass Arousal and Quiescence / M. Edelman. – New York : Academic Press, 1971.

Лукаш Г. П. Семіотика конотонімів: знак і символ

У статті проаналізовано специфіку загальних закономірностей утворення нових онімних значень у семіотичному аспекті. Зроблено спробу описати процес семантичного розширення власних назв у світлі теоретичних інтерпретацій знакової природи значення. З огляду на це перш за все розглянуто знакові ситуації, які передбачають оцінку двох фактів (предметів, подій, явищ) як інформаційних. У центрі уваги автора – знакові імена як своєрідні національні символи з виразною і глибокою

змістовністю. Серед трьох видів знаків – ікони, індекси і символи, які передбачають різні способи абстрагування від зовнішньої форми предметів, найчисельнішою названо групу символів. Підкреслено високий потенціал власних назв у процесі творення символічного словника сучасного українського конотонікону.

На основі трактування знака як динамічної мовленнєвої сутності зроблено висновок про накопичення онімної семіотичної маси, що виявляється у семантичному розширенні власних назв і реалізується в явищі конотонімізації.

Ключові слова: конотація, конотонім, конотонімізація, конотонікон, семіосфера, вторинна онімна номінація.

Лукаш Г. П. Семиотика коннотонимов: знак и символ

В статье проанализирована специфика общих закономерностей образования новых онимных значений в семиотическом аспекте. Сделана попытка описать процесс семантического расширения имен собственных в свете теоретических интерпретаций знаковой природы значения. Представлены знаковые ситуации, которые предусматривают оценку двух фактов (предметов, событий, явлений) в качестве информационных. В центре внимания автора – знаковые имена как своеобразные национальные символы с выразительной и глубокой содержательностью. Среди трех видов знаков – иконы, индексы и символы, проявляющих различные способы абстрагирования от внешней формы предметов, наиболее многочисленной названо группу символов. Подчеркнут высокий потенциал имен собственных в процессе создания символічного словаря сучасного українського коннотонікону.

На основе понимания знака как динамической языковой сущности сделан вывод о накоплении онимной семиотической массы, что проявилось в семантическом расширении имен собственных и реализовалось в их коннотонимизации.

Ключевые слова: коннотация, коннотоним, коннотонимизация, коннотонікон, семіосфера, вторичная онимная номінація.

Lucash G. P. Semiotics of connotonymy: sign and symbol

The semantic changes of the proper names are analysed in the article, the new onym class – of connotonymy became the result of action of that. The specific of general conformities to law of formation of new onym values is reasonable in a semiotic aspect, an attempt to describe the process of semantic expansion of the proper names in the light of theoretical interpretations of sign nature of value is done.

Within the of connotonymy theory the language peculiarities, sources of appearing, functions, models of connotonyms, stages of their connotonymization, and also the scope of connotonimic derivation were clarified. The interconnection of language and extralinguistic factors in the process of co-referential nomination of different by the nature, conditions of

functioning, methods of further narrowing of groups of connotonymic onyms were proved. Special attention is devoted to the mechanism of connotonym conceptualization as the realization method of semantic dynamic of proper names.

The phenomenon of semantic extension of proper names was considered as an important factor of replenishment of lexical language structure in interlingua and intralingua aspects.

Key words: connotation, connotonym, connotonymization, connotonymycon, sphere of sign, indirect nomination of the proper names.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

Г. В. Пристай (Дрогобич)

УДК 81'373.611

**ПОДІЛЬНІСТЬ / НЕПОДІЛЬНІСТЬ ОСНОВ
НЕПОХІДНИХ АД'ЕКТИВІВ
В АСПЕКТІ МОРФОНОЛОГІЇ**

Одне з важливих завдань морфонологічного дослідження полягає в з'ясуванні фонемної будови морфем, залучених до процесів формо- чи словотворення. Необхідний крок для перспективного (від твірного слова) дослідження морфонологічної будови деривата – визначити формальну подільність / неподільність обстежуваних слів. Ступінь подільності буває різним і залежить від якості кореня (вільний чи зв'язаний) та від регулярності вживання афікса.

Мета нашої студії – проаналізувати морфонологічну кваліфікацію основ непохідних прикметників української мови. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати погляди лінгвістів щодо питання морфемної подільності / неподільності слова; 2) розглянути ступені подільності основ прикметників – вершин словотвірних гнізд; 3) розподілити мотивувальні основи поміж типами.

Мовознавці виділяють різну кількість ступенів морфемної подільності слів залежно від принципу виділення морфемних елементів та їхньої значущості. Так, російський дослідник М. Панов подає шкалу членованості слова на морфеми із шістьох пунктів: 1) найбільший ступінь членованості в прикладі *лёт-чик*, оскільки в мові функціонують спільнокореневі лексеми (*лет-а-ть*) та слова, де виділяється регулярний суфікс *-чик* (*развед-чик*); 2) менший ступінь в основі слова *паст-ух* (пор.: *пасу*, а із значенням особи вживаються інші суфікси – *-тель*, *-щик*); 3) *стекл-ярус* (пор.: *стекло*, проте синонімічних суфіксів немає); 4) *буженина* (немає однокореневих, але існують слова з суфіксом *-ин-*:

кони́на, осетри́на); 5) мали́на, кали́на, круши́на, корені яких поєднуються лише з суфіксом **-ин-**; 6) *кочегар, кочерга* (з суфіксами **-гар, -рга**) [Панов 1999: 88 – 93]. Таку класифікацію підтримує О. Земська, хоча не визнає останнього, шостого ступеня членованості [Земская 1973: 44 – 53]. Г. Циганенко стверджує, що номери 4 і 5 за шкалою М. Панова ґрунтуються на визнанні унікального кореня, що є неможливим, адже значення в кореня гніздове [Цыганенко 1978: 56 – 62].

Н. Янко-Триницька дещо по-іншому розподіляє основи за ступенями подільності: 1) обидва компоненти основи (твірна основа й словотворчий афікс) з тим самим значенням і функцією наявні в інших основах – повна вільна членованість першого (*школь-н-(ый)*) і другого ступенів (*хозяй-ств(о)*); 2) обидва компоненти основи з тим самим значенням чи функцією наявні в інших словах, але корінь не функціонує як самостійна основа – достатня членованість першого (*коз'-ол*) і другого ступенів (*яч-мень*); 3) слова, близькі за загальним значенням і за фонемним складом кінцевої частини, причому основи одних мають повну членованість, а других не мають, але за аналогією з першими членуються й виділяють незіставний корінь – недостатня членованість першого (*не-радив(ый)*) і другого ступенів (*сент'-абрь*) [Янко-Триницька 1968: 534 – 540].

К. Городенська, услід за Г. Винокуром, стверджує, що „морфемна сегментація слова можлива лише тоді, коли воно має ряд спільнокореневих і ряд одноструктурних слів” (*дерев'ян(ий) → дерев(о), дерев-ин(а), з-дерев'ян-і-ти* та *дерев'ян(ий) → олов'-ян(ий), кам'-ян(ий), торф'-ян(ий)*) [Городенська 1981: 3]. Згадані мовознавці, отже, дотримуються коренезорієнтованого погляду, згідно з яким подільність здійснюється від слова до морфеми, а її вихідним пунктом є вилучення з морфемного ланцюжка основи смислового центру.

Послідовники морфемного аналізу за одним (семантичним чи формальним) принципом, дотримуються у своїх працях афіксозорієнтованого погляду, згідно з яким для морфемного поділу слова досить його входження в ряд одномодельних слів. О. Смирницький запевняє, що „відсутність значення в одному звуковому відрізку основи (чи слова) можна констатувати лише тоді, коли інший її звуковий відрізок теж не наділений значенням” [Смирницький 1956: 59 – 64]. О. Кубрякова погоджується з поглядами вченого й поділяє основи за типом членованості на безумовно членовані (*англ. cat – cat-s*), умовно членовані (*англ. per-ceive, re-ceive, de-ceive*) та дефектно членовані (*англ. ox-en, child-ren*) [Кубрякова 1970: 78 – 90].

У нашій розвідці дотримуємося коренезорієнтованого погляду на морфемну подільність основ / коренів, з урахуванням семантичного та структурного критеріїв. Обстежувані словотвірні гнізда очолюють якісні прикметники з непохідними основами. Морфонологічно значуща особливість непохідних основ, що „певною мірою програмує

морфологічні параметри дериватів” [Федурко 2003: 84], – формальна нечленованість чи членованість їхньої структури.

Непохідні основи засвідчують свою первісність, непричетність до словотворення. Непохідними (вільними) прикметниковими основами в українській мові є, наприклад, *син(ий)*, *багат(ий)*, *бос(ий)*, *довг(ий)*, *весел(ий)*, *велик(ий)*, *груб(ий)*, *густ(ий)*, *глух(ий)*, *мал(ий)*, *пуст(ий)*, *рад(ий)*, *тісн(ий)* та ін. Первинні прикметники ще називають „власне прикметниками”, оскільки вони позначають якісну статичну ознаку й виділяють у своєму складі корінь і закінчення [Безпояско 1993: 95]. Їхні основи легко сполучаються з різними словотворчими афіксами (*мал(ий)* → *мал-еньк(ий)*, *мал-есеньк(ий)*, *мал-еч(а)*, *мал-изн(а)*, *мал-і-ти*, *мал-о*; *крив(ий)* → *крив-уват(ий)*, *крив-ак*, *крив-ець*, *крив-и-ти*, *крив-іти*, *с-крив-а*; *руд(ий)* → *руд-ав(ий)*, *руд-изн(а)*, *рудь-к(о)*, *руд-і-ти*).

Як засвідчив проаналізований матеріал, основи непохідних вершинних прикметників поділяються на дві групи: вільні і зв’язані.

До першої належать основи з вільним неподільним коренем, який легко поєднується з дериваційними суфіксами: *гостр(ий)* → *гостр-еньк(ий)*, *гостр-іш(ий)*, *гостр-от(а)*, *гостр-и-ти*, *п’ян(ий)* → *п’ян-к(ий)*, *п’ян-иц’(а)*, *п’ян-і-ти*; *кос(ий)* → *кос-еньк(ий)*, *кос-уват(ий)*, *кос-и-ти*, *кос-і-ти*, *кос-о*; *нім(ий)* → *нім-от(а)*, *нім-і-ти*, *нім-ува-ти*, *нім-о*, *за-нім-и-ти*; *свят(ий)* → *свят-еньк(ий)*, *свят-ець*, *свят-ин(я)*, *свят-ість*, *свят-ош(і)*, *свят-и-ти*, *свят-о*; *чуж(ий)* → *чуж-ісінк(ий)*, *чуж-ак*, *чуж-ин(а)*, *чуж-ість*, *чуж-і-ти*, *чуж-о*. Більшість прикметникових основ цієї групи – питомі одиниці, частіше з однокладовими коренями.

Другу групу репрезентують основи словотвірно неподільні, але формально членовані, тобто ті, які у своєму складі містять афікси (далі – субморфеми), що втратили словотвірне значення: *о/пук/л(ий)*, *по/лог(ий)*, *гун/яв(ий)*, *хир/яв(ий)*, *ліп/ш(ий)*, *гір/ш(ий)*, *біль/ш(ий)*, *юр/лив(ий)*, *кукіб/лив(ий)*, *рет/ив(ий)*, *спес/ив(ий)*, *влас/ив(ий)*, *ввіч/лив(ий)*, *тем/н(ий)*, *тіс/н(ий)*, *ряс/н(ий)*, *край/н(ий)*, *майбут/н(ий)*, *вад/к(ий)*, *дзвін/к(ий)*, *лег/к(ий)*, *низь/к(ий)*, *близьк(ий)*, *вузь/к(ий)*, *мок/р(ий)*, *вел/ик(ий)*, *вис/ок(ий)*, *шир/ок(ий)*, *дал/ек(ий)*, *навіж/ен(ий)*, *строк/ат(ий)*. У цих морфологічно членованих основах сегменти *о-/*, *по-/*, *ав-/*, *лив-/*, *ив-/*, *к-/*, *н-/*, *н’-/*, *ш-/*, *р-/*, *ик-/*, *ок-/*, *ек-/*, *ом-/*, *ен-/*, *ат-/* лише за фонетичним складом ідентичні префіксам / суфіксам, проте семантично порожні. Вони входять до складу основи як її складові частини. „Членованість – це більш загальна властивість основ, ніж похідність: членованих основ значно більше, ніж основ морфологічно похідних” [Трубецкой 1987: 533]. Про суфіксальний / префіксальний характер відповідних елементів можна говорити лише з погляду діакронії [ССУЛМ 1979: 121]. „Внаслідок спрощення, перерозкладу основи відбувається переміщення частини або цілої морфеми до іншої, тобто одна морфема втрачає значення й виникає інша, ширша морфема з незалежним від попередніх твірних основ значенням” [Полюга 2001: 11],

з новими валентісними можливостями, морфонологічним характером [Горпинич 1999: 72].

Найчастіше спрощення відбувалося в складі суфіксальних дериватів, утворених від іменникових основ: *важний* (від *вага*), *достойний* (від *достой* ‘чемність’), *красний* (від *краса*), *ловкий* (від *лов* ‘полювання’), *лукавий* (від *лука* ‘хитрість’), *пристойний* (від *пристой* ‘гречність’), *ретивий* (від *реть* ‘запал’), *смирний* (від *смирь* ‘мир’), *тучний* (від *тук* ‘жир’) [Немченко 1984: 82 – 83]. До суфіксальних одиниць, що зазнали спрощення, належать також колишні суфіксальні морфи на позначення вторинної прикметниковості *-ик-*, *-ок-*, *-ек-*, *-к-*, *-н-*, *-ов-*: *великий* (від *велий*), *високий* (від *вись*), *гладкий* (від *гладь*), *гіркий* (від *горий*), *готовий* (від *готь*), *короткий* (від *коротьи*), *широкий* (від *ширь*), *яркий* (від *ярь*) тощо. Етимологічний словник фіксує похідність віддієслівних основ прикметників *затхлий* (від *задъхнутися*) [ЕСУМ: II, 203], *опуклий*, *випуклий* (від дієслова *опукати* ‘ставати опуклим’ [ЕСУМ: II, 205]), похідність пов’язують також з іменником *пук* ‘жмут’ [ЕСУМ: II, 629]).

Серед морфонологічно членованих прикметників зафіксовано ряди паралельних одиниць, позначених спільністю значення (напр., *чут/к(ий)* – *чут/лив(ий)* ‘який добре сприймає що-небудь за допомогою органів чуттів’ [ВТССУМ: 1385], *стрім/к(ий)* – *стрім/лив(ий)* ‘майже прямовисний, крутий’ [СУМ: IX, 778 – 779], *настир/н(ий)* – *настир/лив(ий)* ‘який набридає, надокучає своїми діями, вчинками’ [СУМ: V, 200], *нуд/к(ий)* – *нуд/н(ий)* – *нуд/лив(ий)* ‘який викликає почуття нудьги’ [СУМ: V, 451]).

До групи формально членованих основ належать і чужомовні прикметники із субморфемою */н-* (*універсаль/н(ий)*, *ідентич/н(ий)*, *індивідуаль/н(ий)*, *популяр/н(ий)*, *лібераль/н(ий)*, *генераль/н(ий)*, *худож/н(ий)*, *бруталь/н(ий)*, *цивіль/н(ий)*). Природа цього асемантичного сегмента інша, ніж у питомих основах: етимологічно це суфікс, що адаптує запозичене слово до системи українського словотворення, а з погляду синхронії – субморфема, тобто частина слова, формально тотожна окремому афіксальному морфові [Клименко 1998: 612]. Запозичення входять до українського лексикону, формують словотвірні гнізда засобами мови-реципієнта, виконуючи різне „соціальне замовлення” [Клименко 2008: 4]: *бруталь/н-ий* → *брутальн-ість* ‘грубість’, *брутальн-о*; *цивіль/н(ий)* → *цивіл* ‘цивілізована людина’, *цивіл-іст*, *авто-цивіл-к(а)* ‘страхування автомашини’; *лібераль/н(ий)* [<лат. *liberalis* – ‘вільний’] → *ліберал-ізм*, *лібераль/н-ість*, *ліберал-із/ува-ти*, *демо-ліберальн(ий)*, *лібераль/н-о-демократичн(ий)*; *популяр/н(ий)* → *поп-виконавець*, *поп-гурт*, *поп-експансія*, *поп-зірка*, *поп-ікона*, *поп-імідж*, *поп-конкурент*, *поп-концерт*, *поп-переспіви*, *поп-співак*.

При творенні тих чи тих структурно-семантичних різновидів деад’єктивів кореневі субморфемі */н-*, */н’-*, */к-*, */р-*, */ок-*, */ек-* регулярно

підлягають усіченню: *яс/н(ий) → яс-оньк(а), яс-очк(а), яс-ува-ти* ‘тлумачити’ [Карпіловська 2002: 908]; *актив/н(ий) → актив-ува-ти, актив-із/ува-ти; муж/н(ий) → муж-а-ти, муж-і-ти* ‘ставати мужнім’ [ЕСУМ: III, 530]; *тон/к(ий) → тон-еньк(ий), тон-есеньк(ий), тон-ш(ий), тон-юсіньк(ий), тон-ин(а); мок/р(ий) → моч-ар(а), мок-лин(а), мок-ляк, моч-а-ти, моч-и-ти; глиб/ок(ий) → глиб-ш(ий), глиб-інь, глиб-и-ти; дал/ек(ий) → даль-ш(ий), даль*. Натомість корені з субморфемами /лив-, /ав- вибірково підпорядковуються цій морфонологічній трансформації: *презир/лив(ий) → презирлив-ість*, але *презир-ств(о)*; *плюг/ав(ий) → плюгав-енький, плюгав-ець, плюгав-ість, плюгав-і-ти*, але *плюг-аш*. Прикметникові корені, ускладнені іншими субморфемами, не потрапляють у морфонологічну позицію усічення: *від/ом(ий) → відом-ість; навіж/ен(ий) → навіжен-ість, навіжен-ств(о), навіжен-і-ти; строк/ат(ий) → строкат-енький, строкат-ість, строкат-і-ти*.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розгляді й порівнянні супутніх словотворенню морфонологічних модифікацій у гніздах, очоленіх прикметниками з неподільними та формально членованими основами.

Література

Безпояско 1993 – Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.; **ВСТТУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови / ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь „Перун”, 2001. – 1440 с.; **Городенська 1981** – Городенська К. Г. Структура відіменних дієслів / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко // Словотвірна структура слова : відіменні деривати. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 20 – 108; **Горпинич 1999** – Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія / В. О. Горпинич. – К. : Вища шк., 1999. – 208 с.; **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. – К. : Наук. думка. – Т. 2 : Д – Копці. – 1985. – 572 с.; Т. 3 : Кора – М. – 1989. – 549 с.; **Земская 1973** – Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Е. А. Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.; **Карпіловська 2002** – Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови : Гнізда слів з вершинами – омографічними коренями / Є. А. Карпіловська. – К. : Укр. енцикл., 2002. – 912 с.; **Клименко 1998** – Клименко Н. Ф. Основи морфеміки сучасної української мови : навч. посіб. / Н. Ф. Клименко. – К. : Б. в., 1998. – 182 с.; **Клименко 2008** – Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в українському лексиконі : монографія / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2008. – 335 с.; **Кубрякова 1970** – Кубрякова Е. С. О типах морфемной членимости слов, квазиморфах и маркерах / Е. С. Кубрякова // Вопр. языкознания. – 1970. – № 2. – С. 78 – 91; **Немченко 1984** – Немченко В. Н. Современный русский язык.

Словообразование / В. Н. Немченко. – М. : Высш. шк., 1984. – 255 с.; **Панов 1999** – Панов М. В. Позиционная морфология русского языка / М. В. Панов. – М. : Наука, 1999. – 276 с.; **Полюга 2001** – Полюга Л. М. Словник українських морфем : близько 40 000 слів / Л. М. Полюга. – Л. : Світ, 2001. – 448 с.; **Смирницкий 1956** – Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий; под ред. В. В. Пассека. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз, 1956. – 260 с.; **ССУЛМ 1979** – Словотвір сучасної української літературної мови / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1979. – 406 с.; **СУМ** – Словник української мови : в 11т. / наук. редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. – К. : Наук. думка. – Т. 5 : Н – О / ред. : В. О. Винник та ін. – 1974. – 839 с.; Т. 9 : С / ред. : І. С. Назарова та ін. – 1978. – 918 с.; **Трубецкой 1987** – Трубецкой Н. С. Морфонологическая система русского языка / Н. С. Трубецкой // Избранные труды по филологии. – М. : Прогресс, 1987. – 560 с.; **Федурко 2003** – Федурко М. Ю. Морфонологія відіменникового словотворення / Марія Федурко. – К. – Дрогобич : Вимір, 2003. – 271 с.; **Цыганенко 1978** – Цыганенко Г. П. Состав слова и словообразование в русском языке / Г. П. Цыганенко. – Киев : Рад. шк., 1978. – 152 с.; **Янко-Триницкая 1968** – Янко-Триницкая Н. А. Членимость основы русского слова / Н. А. Янко-Триницкая // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1968. – № 27, вып. 6. – С. 532 – 540.

Пристай Г. В. Подільність / неподільність основ непохідних ад'єктивів в аспекті морфонології

У статті досліджено корені непохідних прикметників української мови. Доведено, що для адекватної морфонологічної характеристики деад'єктивів релевантною є морфонологічна структура кореневої словотвірної морфеми. Виділено два типи коренів: 1) формально неподільні, вільні корені, які здатні поєднуватися з будь-яким суфіксом (*син'-, стар-, весел-, туг-, дик-, сух-, сліп-*); 2) формально подільні (членовані), ускладнені субморфемою (*кріп/к-, мок/р-, вис/ок-, вузь/к-, хир/яв-, нейтраль/н-*). З'ясовано, що субморфема – це особливий, позбавлений самостійного значення складник кореневої морфеми. Установлено історичні причини виникнення питомих субморфемізованих коренів. Висвітлено шляхи засвоєння українською мовою чужомовних ад'єктивів. Обґрунтовано, що субморфемізація кореня сприяє розширенню класу непохідних лексем і формуванню нових словотвірних гнізд. Описано визначальну морфонологічну операцію – усічення – у дериватах, утворених від прикметників із субморфемізованою основою.

Ключові слова: морфема, субморфема, членованість, прикметникові корені, морфонологічна характеристика.

Пристай Г. В. Делимость / неделимость основ непроизводных адъективов в аспекте морфонологии.

В статье исследованы корни непроизводных прилагательных украинского языка. Доказано, что для адекватной морфонологической характеристики деадъективов важна морфонологическая структура корневой словообразовательной морфемы. Выделены два типа корней: 1) формально неделимые, свободные, способные сочетаться с любым суффиксом: *син'*-, *стар*-, *весел*-, *туг*-, *дик*-, *сух*-, *слип*-; 2) формально делимые (членимые), осложненные субморфемой (особая, лишённая самостоятельного значения составляющая корневой морфемы): *кріп/к*-, *вузь/к*-, *мок/р*-, *вис/ок*-, *хир/яв*-, *нейтраль/н*-. Установлены исторические причины возникновения субморфемизированных корней. Обосновано, что субморфемизация корня способствует расширению класса непроизводных лексем. Определены пути усвоения украинским языком заимствованных адъективов. Проанализирована главная морфонологическая операция – усечение – в производных, образованных от прилагательных с субморфемизированной основой.

Ключевые слова: морфема, субморфема, членимость, корни прилагательных, морфонологическая характеристика.

Prystai H. V. Divisibility / indivisibility of the stems of non-derivative adjectives in the aspect of morphonology

The data were analyzed the roots of non-derivative adjectives in the Ukrainian language. A central issue in adequate morphonological characteristics of derivatives is the morphonological structure of a root morpheme. In recent years, researchers have become increasingly interested in clarifying the problem of divisibility / indivisibility of a word on the basis of different languages. Although considerable amount of research has been devoted to the mentioned issue, few attempts have been made to investigate it on the basis of the Ukrainian language. This study seeks to understand types of roots of adjectives forming derivational nests. In general, this analysis shows that there are two types of roots of non-derivative adjectives in the terms of morphonology. The first type consists of formally indivisible free roots which can be combined with any suffix: *син'*-, *стар*-, *весел*-, *туг*-, *дик*-, *сух*-, *слип*-. The second one composed with those that are formally divisible. They are complicated by a sub morpheme (the former suffix that has lost its semantic meaning): *кріп/к*-, *мок/р*-, *вис/ок*-, *вузь/к*-, *хир/яв*-, *нейтраль/н*-. This paper focused on historical causes of the appearance of the adjectival roots of the second type. The data indicate the ways of assimilation of the borrowed adjectives by the Ukrainian language. It is proved that sub morphemic process of a root contributes to extension of class of non-derivative lexemes and the formation of new derivational nests. Further investigations are needed to compare morphonological modifications in the derivational nests headed by the adjectives with formally indivisible and divisible stems.

Key words: morpheme, sub morpheme, divisibility, the roots of adjectives, morphonological characteristics.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Леснова В. В.

Ю. А. Чернобров (Біла Церква)

УДК 81'367:811.161.2

**ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОЇ СИНТАКСИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
ВІД ПОЧАТКУ ДО 20-х рр. ХХ ст.**

Для початку ХХ ст. характерне продовження національних традицій у термінотворчому процесі, які заклали українські мовознавці в другій половині ХІХ ст. У 1905 р., із втратою чинності заборон на українську мову, в Східній Україні з'являються граматики української мови шкільного типу, автори яких продовжують опрацювання синтаксису, спираючись на теоретичні досягнення західноукраїнських мовознавців і доповнюючи його власними науковими здобутками.

„Коротка українська граMATика для школи” (1907 р.) Г. Шерстюка була призначена для початкової школи, тому містить невелику кількість синтаксичних термінів. Праця присвячена вивченню простого речення, у якому виділено *головні частини речення – підмет, присудок* [Шерстюк 1907: 5] та *пояснюючі додатки (другорядні члени речення): додаток – предмет; означення – додаток приложний*. Учений усвідомлює розгалуженість значень обставини, уживання якої зумовлене конкретною потребою характеристики дії, тому диференціація здійснена за трьома видами: *додаток нарічний міста, додаток нарічний часу, додаток нарічний способу* [Там само: 6]. Формально-синтаксичну типологію речення здійснено відповідно до наявності / відсутності другорядних членів: *речення просте* (за сучасною термінологією – *непоширене*) та *розширене* (тобто – *поширене*) [Там само: 6]. Г. Шерстюк використав власне-авторські терміни, наполягаючи на тому, що кожен учений обирає найбільш вдалу на його думку термінологію „і тим всім дає матеріал для майбутнього вироблення одноставної найкращої термінології” [Там само: 3].

Свої погляди щодо термінотворення в контексті захисту й утвердження наукової, політично незаангажованої концепції походження української літературної мови виклав І. Огієнко. Його праця „Українська граMATична термінологія. Історичний словник української граMATичної термінології з передмовою про історію розвитку її” була надрукована 1908 р. Цінність словника полягає в спробі автора зібрати всі мовознавчі

терміни й простежити, як вони змінювалися протягом усіх історичних періодів вивчення мовознавцями граматики української мови. Праця фіксує терміни граматик Л. Зизанія, М. Смотрицького, О. Павловського, І. Вагилевича, Й. Левицького, М. Лучкая до сучасних авторіві граматичних доробків. Дослідження І. Огієнка важливе з огляду на аналіз шляхів розвитку української граматичної термінології. Також словник мав великий вплив на подальші дослідження мовознавців, які намагалися дотримуватися правил термінотворення, викладених у цій праці. Провідним принципом І. Огієнка вважає творення термінів „з такого коріння, що існує в живій українській мові...” [Огієнко 1908: 9]. Термінологія має бути українською і зрозумілою: „кожний термін повинен повстати з українського коріння..., бажано б, щоб граматичний термін подавав одне розумінне, а не декілько, щоб слово, яким його висловлено, не викликало в нас інших, зайвих асоціацій...” [Там само: 9]. Не менш важливим у термінотворенні І. Огієнко вважав те, щоб кожен термін своєю будовою не суперечив законам фонетики і морфології української мови, а також щоб термінологія будувалась на певних засадах, „а не бути мішаниною принципів формальних, логічних і граматичних...” [Там само: 9] І тільки дотримуючись цих правил, філолог зможе створити українську граматику, яка буде доступна кожному.

За народну основу української мови і термінології та орієнтацію на східноукраїнську мовну практику й відмову від використання термінів західноукраїнських граматик виступив І. Нечуй-Левицький. Свої погляди він висвітлює в „Граматиці українського язика” (1914 р.), у статтях „Сьогочасна часописна мова на Україні” (1907р.), „Криве дзеркало української мови ” (1912 р.).

У своїй граматиці він використовує синтаксичні терміни, відмінні від термінології попередників. Розділ „Синтаксис” дослідник починає з вивчення *простого*, або *коротенького*, і *складчастого речень* (відповідно – *простого* і *складного*). Відповідно до наявності / відсутності другорядних членів учений використовує терміни *поширені*, або *розвиті*, й *непоширені речення* [Нечуй-Левицький 1914: 3, 4]. На відміну від авторів попередніх граматик, І. Нечуй-Левицький підібрав терміни для характеристики речень за комунікативною ознакою: *оповідальні*, *питальні*, *викрикувальні* [Там само: 5].

І. Нечуй-Левицький намагався відійти від скалькованих термінів. Замість назви *підмет* – *діяльник*, а замість *присудок* – *скажуєме*. [Там само: 7]. Для позначення другорядних членів трапляється використання трьох терміноодиниць. Сучасний термін *додаток* представлений у граматиці І. Нечуя-Левицького як *додаток*, *додаткове слово*, *доповнювальне слово* [Там само: 11]. Також учений розробляє класифікації кожного з другорядних членів речення. Наведені вище ілюстрації свідчать про прагнення І. Нечуя-Левицького до оригінальності в термінотворенні. Той факт, що автор використовує суфіксальні морфеми з експресивною семантикою, дозволяє кваліфікувати його

терміни як такі, що не відповідають мовознавчим вимогам. Однак відчутним є прагнення створити термінологію, засновану на народній мовній основі. Водночас граматика І. Нечуя-Левицького яскраво ілюструє труднощі, які супроводжували процес творення української синтаксичної термінології.

Велике наукове значення для упорядкування синтаксичної й граматичної термінології загалом мала праця під назвою „Грамматична термінологія і правопис, ухвалені Комісією мови при Українському товаристві шкільної освіти в Києві” (1917 р.). Укладачі ставили за мету застерегти авторів граматики від немотивованого використання деяких термінів, узятих із російської мови [ГТП 1917: 5].

Перспективність і новизна наукових поглядів характеризують „Практичну граматику української мови” В. Сімовича, що мала два видання – 1918 і 1921 рр. у Наддніпрянській Україні. Розділ „Складня” учений починає з вивчення речень за комунікативною ознакою: *оповідні, запитові, приказові, бажальні, заперечні речення*. Для номінації стверджувальних речень обирає оригінальний термін *притакливі*, який уперше вжито в граматиці. Речення, яке презентує одну думку, названо *поєдичним*, або *простим*, а їх поєднання – *зложеним* [Сімович 1918: 273]. Також В. Сімович розглядає *голе (непоширене) речення*, яке має лише *підмет і присудок – головні частини*, та *поширене додатковими (побічними) частинами речення: предметами (додатками), прислівниковими та прикметниковими додатками (означеннями й обставинами)* [Там само: 277].

Підмет має різновиди залежно від способу вираження. Уперше зустрічаємо поділ на *підмет граматичний*, що стоїть у першому відмінку, та *підмет логічний*, що може стояти у будь-якому відмінку. Ідеться про семантичний підмет. Фактично у реченні є виконавець дії, але граматично він не оформлений: *мете снігом* [Там само: 280]. Серед присудків учений виділив такий різновид, як *присудок прикметниковий: Дівчина (є, була) гарна* [Там само: 279]. Класифікацію *складнопідрядного (нерівнорядно-зложеного) й складносурядного (рівнорядно-зложеного)* речення учений повторює за С. Смалю-Стоцьким і Т. Гартнером [Там само: 302]. Суттєво доповнює синтаксичні вчення О. Курило в „Початковій граматиці української мови”, виданій у Львові 1921 р. Дослідниця здійснила диференціацію присудка з урахуванням формальних ознак. Присудок, виражений одним словом, названо *звичайним*, а присудок, що складається з двох слів, – *зложеним*. З огляду на відсутність одного з головних членів виділено *безпідметові та безприсудкові речення* [Курило 1921: 6].

Також дослідниця відзначає можливість функціонування синтаксично ізольованих компонентів речення, які „*показують до кого або до чого звертаємось*”, і добирає термін із прозорою семантикою – *слова зовні від „звати”* [Там само: 14]. Для позначення членів речення, що виражають однотипні поняття і перебувають в однакових

синтаксичних відношеннях з одним із членів речення – однорідних членів речення, вжито термін *однорядні частини речення* [Там само: 16].

О. Курило характеризує стилістико-синтаксичні особливості української мови на прикладі народної творчості й красного письменства у праці „Уваги до сучасної української літературної мови” (1925 р.). Значне місце в дослідженні належить *іменним конструкціям (бездієслівним зворотам), паратактичним сурядним сполученням* тощо [Курило 1925: 118]. Згадана праця має практичний характер і показує суттєві відмінності в слововживанні і поєднанні слів у реченні української та російської мов. Синтаксична термінологія майже не відрізняється від сучасної, а присутність синонімів і пояснень усуває труднощі у її розумінні: *складня – синтаксис; предикат – присудок* тощо [Там само: 186]. Авторка покладає сподівання на усталеність наукової мови і досягнення нею культурного рівня.

Серед числа підручників цього часу потрібно згадати „Українську мову” М. Грунського і Г. Сабалдира (1927 р.) та „Українську мову. Практично-теоретичний курс” П. Горецького та І. Шалі (1929 р.).

Автори першого підручника досліджують формальний зв'язок між компонентами синтаксичних одиниць, виражений відповідними мовними засобами – *залежність слів*. Формально-граматичний підхід з'являється у диференціації *складнопідрядного речення – нерівнорядно-сполученого*. Розмежування основних типів здійснюється *за злучним словом: що; який; котрий, котрий; хто, той; хто, кого; щоб; коли – тоді; коли – то* [Грунський, Сабалдир, 1927: 85 – 87]. П. Горецький та І. Шаля розвинули вчення про формальний зв'язок. Крім *залежності* або *підрядності* йдеться також про *згодження* і *прилягання* [Горецький, Шаля 1929: 153].

Усе зазначене свідчить про розквіт граматичної думки в Україні від початку до 20-х років ХХ ст. Мовознавці досліджують формальну структуру речення, словосполучення, синтаксичний зв'язок, способи вираження й типи головних і другорядних членів речення. Також учені розглядають синтаксис частин мови, відмінків, аналізують рідковживані конструкції в українській мові.

Збагачення теоретичної бази синтаксису української мови сприяло активізації пошуку терміноодиниць для позначення нових понять. Кожен учений намагався створити власний термін для функціонування в науковому середовищі. Граматичні праці початку ХХ ст. фіксують одночасне вживання декількох термінів на позначення одного поняття. Поступово теоретичні аспекти термінотворення починають займати вагомe місце у дослідженнях мовознавців. Здійснено спробу комплексної презентації історії граматичної термінології, формування чітких принципів термінотворчого процесу й вимог до термінів, одна з яких проголошувала національну мовну основу.

Література

Горецький, Шаля 1929 – Горецький П. Й. Українська мова : практ.-теор. курс / П. Й. Горецький, І. Шаля – К. : Книгоспілка, 1929. – 336 с.; **ГТМ 1917** – Граматична термінологія і правопис, ухвалені Комісією мови при українському товаристві шкільної освіти в Києві. – К., 1917. – 20 с.; **Грунський, Сабалдир 1927** – Грунський М. К. Українська мова / М. К. Грунський, Г. О. Сабалдир. – Х., 1927; **Курило 1921** – Курило О. Б. Початкова граматики української мови / О. Б. Курило. – Л. ; Винниця : З друк. Наук. т-ва ім. Т. Г. Шевченка: Поділля. – Ч. 2. – 1921. – 40 с.; **Курило 1925** – Курило О. Б. Уваги до сучасної української літературної мови / О. Б. Курило. – К. : Книгоспілка, 1925. – 248 с.; **Нечуй-Левицький 1914** – Нечуй-Левицький І. С. Граматика української мови / І. С. Нечуй-Левицький. – К., 1914. – Ч. II. – 94 с.; **Огієнко 1908** – Огієнко І. І. Українська граматична термінологія : іст. слов. укр. грамат. термінології з передм. про історію розвитку її / І. І. Огієнко. – К., 1908. – 79 с.; **Сімович 1918** – Сімович В. І. Практична граматики української мови / В. І. Сімович. – Раштат, 1918. – 584 с.; **Шерстюк 1907** – Шерстюк Г. П. Коротка граматики для школи / Г. П. Шерстюк. – Полтава, 1907. – Ч. I. – 64 с.

Чернобров Ю. А. Тенденції розвитку української синтаксичної термінології від початку до 20-х рр. ХХ ст.

У статті розглянуто синтаксичну термінологію в мовознавчих працях від початку до 20-х рр. ХХ ст., розвитку якої сприяло збагачення теоретичної бази синтаксису, зокрема поглиблено вчення про формальну структуру речення, словосполучення, синтаксичний зв'язок, способи вираження й типи головних і другорядних членів речення, синтаксис частин мови, відмінків та рідковживаних конструкцій в українській мові. Залучено відомості історичних джерел, звернено увагу на внесок українських граматистів П. Горецького та І. Шалі, М. Грунського та Г. Сабалдира, О. Курило, І. Нечуй-Левицького, В. Сімовича та інших у формування синтаксичної терміносистеми на тлі попередніх наукових досягнень з урахуванням досліджень українських учених, що стосуються розвитку теоретичних аспектів термінотворення: формування чітких принципів термінотворчого процесу й вимог до термінів, одна з яких проголошувала національну мовну основу.

Ключові слова: термін, термінотворення, синтаксис, синтаксична термінологія, українські граматики.

Чернобров Ю. А. Тенденции развития украинской синтаксической терминологии с начала до 20-х гг. ХХ в.

В статье рассматривается украинская синтаксическая терминология в лингвистических трудах с начала до 20-х годов ХХ века, развитию которой способствовало обогащение теоретической базы синтаксиса, а именно: изучение формальной структуры предложения, словосочетания,

синтаксической связи, способы выражения и типы главных и второстепенных членов предложения, синтаксиса частей предложения, падежей и редкоупотребляемых конструкций украинского языка. Используются данные исторических источников, акцентируется внимание на вкладе украинских грамматистов П. Горещкого и И. Шали, М. Грунского и Г. Сабалдыря, О Курило, И. Нечуя-Левицкого, В. Симовича и других в формирование грамматической терминологии на фоне предыдущих научных достижений с учетом исследований о развитии теоретических аспектов терминообразования: формирование принципов терминообразования и требований к терминам, одно из которых подразумевает национальную языковую основу.

Ключевые слова: термин, терминообразование, синтаксис, синтаксическая терминология, украинские грамматики.

Chernobrov Y. A. Trends of Ukrainian syntactic terminology in Ukrainian eastern grammar manuals from the beginning till 20-th of the XX century

The article deals with the syntactic terminology in Ukrainian grammar manuals from the beginning till 20-th of the XX century, which development was a result of enriching the theory of Ukrainian syntax: studying the sentence's formal structure, word-combinations, syntactic connections, ways of presenting and types of sentence's parts, syntax of parts of speech and rarely used constructions in Ukrainian. Using historical material the article is lighted up the contribution of such Ukrainian linguists as P. Horetskiy and I. Shalia, M. Grunskiy and G. Sabaldyr, O. Kurylo, I. Nechuy-Levytskiy, V. Simovych and others in formation of complete term system against the background of previous achievements. This article also is about the development of theoretical aspects of term-creating in Ukrainian scientist's linguistic researches. I. Ohiyenko tried to accept the main rules of term-creating. First, each term must build on the base of Ukrainian language with clear origin and depict only one notion. Also it mustn't create any wrong association. Every new term should be form according to the phonetic and morphological rules of Ukrainian language. Only following such steps, philologist can create grammar with such terminology, which will be understandable for everyone. And the main demand for each term is language's national base. After providing this research, we made certain that from the beginning till 20-th of the XX century scientists tried to create new terminology, following the main demand for term-creating, as we mentioned, and gave several possible terms for the functioning in the scientific surrounding. Also, the basic theoretical aspects of term's creating appeared and started to develop in Ukrainian linguistic.

Key words: term, term's creating, syntax.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.

В. О. Шевцова (Луганськ)

УДК 808.3-3/37

**ВЛАСНІ НАЗВИ В УКРАЇНСЬКИХ ПАМ'ЯТКАХ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – XVIII ст.**

Українські пам'ятки – потужне джерело вивчення антропонімічних і топонімічних назв. У дослідженні обмежимося одним із топонімічних класів – ойконімами.

Проблеми топонімії багатопланові, саме тому вчені розглядають їх у різних аспектах, зокрема й у лінгвістичному (Д. Бучко, М. Гоборак, І. Галас, Н. Герета, І. Гонца, В. Горпинич, Л. Гумецька, М. Демчук, О. Іваненко, Ю. Карпенко, В. Котович, А. Лисенко, В. Лобода, Я. Пурга, В. Шевцова, В. Шульга та ін.). Одним із важливих завдань топоніміки залишається ще й досі комплексне дослідження історичної топонімічної системи, але й сьогодні відсутні повні списки ойконімів України XVI ст. [Горпинич 2003: 179], як і їх науковий аналіз. Цей чинник і спонукав нас звернутися до пам'яток сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України. Залучені для аналізу джерела містять винятково багатий матеріал для студій з історії української мови [Гумецька 1958: 5], фонетичної, лексичної, граматичної систем народно-розмовної мови, її ономастичної системи. Вивчення ж історичних топонімів, з яких одні й сьогодні залишилися на географічній карті України, інші пішли в небуття, заохочуватиме науковців і до вивчення сучасної топонімії. Усі ці чинники свідчать про актуальність нашого дослідження. Мета статті – хоча б якоюсь часточкою зрушити проблему відсутності наукового аналізу топонімів XVII ст. Завдання – простежити способи й засоби творення ойконімів, застосовуючи функціональний підхід, що полягає у визначенні реального способу їх творення.

Відразу зауважимо, що реалізації мети й виконанню поставленого завдання сприяє матеріал дослідження, представлений різними місцевостями Лівобережної України, про що свідчать і назви полків: Білоцерківського, Гадяцького, Лубенського, Київського, Кропивницького, Миргородського, Ніжинського, Охтирського, Переяславського, Полтавського, Прилуцького, Чигиринського й Чернігівського. Акцентуємо увагу й на тому, що українські пам'ятки, узяті як джерела дослідження, фіксують здебільшого назви міст і містечок, сіл і селищ, поодинокі хуторів, річок, озер, урочищ, лісів, гаїв та інші класи місцевих топонімів. Кількісну перевагу ойконімів пояснюємо загальними нормами ведення ратушними писарями діловодства.

У пам'ятках ойконіми утворені суфіксальним (поодинокі суфіксально-префіксальним) способом, складанням, ономатизацією апеллативів і трансономатизацією інших топонімів і антропонімів. Склад суфіксів, що стали топонімічними, небагатий:

-овъ, -евъ (-евъ) – давній посесивний суфікс поступово втрачав атрибутивну ознаку, і в аналізованих пам'ятках у складі ойконімів він має топонімічне значення: *Воронков* (МЛ, спр. 40) – сотенне містечко Переяславського п.; *Глухов* (ПД, спр. 18) – місто Глухівської с. Ніжинського п.; *Гмиров* (МЛ, спр. 114) – село Ічнянської с. Прилуцького п.; *Добротовъ* (ПД, спр. 5) – село Кролевецької с. Ніжинського п.; *Ждановъ* (МЛ, спр. 156) – село Сенчанської с. Лубенського п.; *Зъньков* (МЛ, спр. 81) – місто Зінківської с. Полтавського п.; *Києвъ* (ПД, спр. 85) – місто Київського п.; *Костантинов* (ПД, спр. 97) – місто Костянтинівської с. Лубенського п.; *Криловъ* (ПД, спр. 111) – містечко Криловської с. Миргородського п.; *Чернігов* (МЛ, спр. 159) – місто Чернігівського п. Суфікс **-овъ, -евъ** приєднується до твірних основ, які були антропонімами-іменами (напр.: *Ждановъ*), прізвиськами або прізвиськами (напр. *Воронков*), але в аналізованій групі ойконімів він спеціалізувався у творенні назв населених пунктів (ойконімів), утративши посесивність: *Обмочевъ* (ПД, спр. 31), село Батуриної с. Ніжинського п., власність Крутицького монастиря.

-к-: *Рашавка* (МЛ, спр. 175) – село Лютенської с. Гадяцького п.; *Слободка* (ПД, спр. 129) – село Срібнянської с. Прилуцького п. В аналізованих документах суфікс **-к-** позбавлений первісного деминутивного значення. З цим суфіксом ще в староукраїнській актовій мові функціонували ойконіми новостворених населених пунктів на основі давніх [Гумецька 1958: 40 – 41], про що свідчать й ойконіми пам'яток Лівобережної України: *Олиана* (ПД, спр. 9) – *Олианка* (МЛ, спр. 152); *Охтир* – *Охтирка* (МЛ, спр. 98).

-овк-, -евк-: ця група назв є значно більшою порівняно з попередньою: *Андріяшовъка* (МЛ, спр. 140) – село Глинської с. Лубенського п., *Александровъка* (МЛ, спр. 140) – село Лукомської с. Лубенського п.; *Баришовка* (МЛ, спр. 145) – містечко Баришівської с. Переяславського п.; *Березовка* (ПД, спр. 86) – село Срібнянської с. Прилуцького п. *Коноваловка* (ПД, спр. 90) – село Лохвицької с. Лубенського п.; *Орловка* (ПД, спр. 11) – село Сосницької с. Чернігівського п.; *Остановка* (ПД, спр. 29) – село Комишнянської с. Галяцького п.; *Пироговка* (ПД, спр. 53) – село Новгородківської с. Стародубського п.; *Рудовка* (ПД, спр. 102) – село Прилуцької п. сотні; *Свиридовка* (ПД, 38) – село Лохвицької с. Лубенського п.; *Усовка* (ПД, 58) – село Глухівської с. Чернігівського п.; *Халимоновка* (ПД, 86) – село Срібнянської с. Прилуцького п.; *Андрѣвка* (ПД, спр. 129) – село Срібненської с. Прилуцького п.; *Андрѣвка* (ПД, 16) – село Кролевецької с. Ніжинського п.; *Веремѣвка* (ПД, 23) – село Келебердянської с. Полтавського п., *Сергієвка* (ПД, спр. 47) – село Лохвицької с. Лубенського п.; *Ханделеєвка* (ПД, спр. 39) – село Соکیلківської с. Полтавського п. та ін. Двоелементний суфікс

-овк- (-евк-) походить з двох одноелементних суфіксів **-ов-** і **-к-**. Твірними основами цього типу ойконімів є імена, прізвиська й прізвиська,

які свідчать про те, що в минулому об'єкти належали господарям, пізніше вони їх втратили, а відтак і суфікси втратили колишню посесивність. У пам'ятках Лівобережної України вони втратили первісне посесивне значення й уживаються зі значенням топонімічним: *Дмитровка* (ПД, спр. 96); – село Переяславського п., власність Великоіваненка Кіндрата (ПД, спр. 96); *Кренидовка* (ПД, спр. 68) – село Новгородської с. Стародубського п.; власність Канцеляристої. Різниця між суфіксами **-к-** і **-овк-** (**-евк-**) і **-овъ**, **-евъ** (**-євъ**) не лише в їхньому складі, матеріальному вираженні, первісному значенні, але й у їхній топонімічній функції. Так, суфікси **-к-**, **-овк-** (**-евк-**) уживаються в ойконімах, назвах сіл і селищ: *Ольшанка* – село Прилуцького повіту (МЛ, спр. 152); *Свиридовка* – село Лохвицького повіту (МЛ, спр. 47), *Талалаєвка* – село Сребрянського повіту (МЛ, 47); *Ображневка* – село Новгородківської с. Стародубського п. Суфікси **-ов**, **-ев** (**-єв**) – в ойконімах-назвах містечок і міст: *З'яньков* – місто Полтавського п. (МЛ, спр. 81); *Канев-місто* (МЛ, спр. 148); *Очаковъ-місто* (ПД, спр. 123); *Старосанджаровъ* – містечко Полтавського п. (ПД, спр. 25).

На нашу думку, диференціація функцій суфіксів відбулася під впливом первісного демінутивного значення суфікса **-к-**, який міг утворювати іменники зі значенням здрібнілості, зменшуваності, хоча в пам'ятках другої половини XVII – XVIII ст. поодинокі вживаються ойконіми із суфіксами **-овк-**, **-ов-** та їхніми варіантами, які не відбивають диференціації: вони, вважаємо, утворилися й функціонують значно раніше досліджуваного періоду: *Соколка* – містечко Полтавського п. (ПД, 39), *Шабалиновъ* – село Новомлинської с. Ніжинського п. (ПД, 10); *Царичанка* – містечко Полтавського п. (ПД, 76); *Хмелювка* – місто Роменської с. Миргородського п. (МЛ, 56). Статус міст і містечок вони набули, ймовірно, пізніше, тоді, коли їхня територія, а тож і кількість мешканців, відповідала вимогам, висунутим до містечок і міст.

-ск (**-цк**): група представлена незначною кількістю утворень: *Глинъск* (ПД, спр. 33), *Свинскъ* (ПД, спр. 22), *Слуцк* (ПД, спр. 32). Первинне його значення посесивне, як і суфіксів **-ов**, **-ев** (**-єв**), **-ин-**, представництво яких в історичних ойконімах так само поодинокі: *Ніжин* (ПД, спр. 30) – місто Ніжинського п.; *Пирятинъ* (ПД, 91) – місто Пирятинської с. Лубенського п.; *Почепчишинъ* (ПД, спр.6) – хутір під м. Глуховом; *Снежин* (МЛ, спр. 33) – село Сенчанської с. Миргородського п.; *Чигирин* (МЛ, спр. 205) – місто Чигиринського п.; *Яготинъ* (ПД, спр. 91) – місто Яготинської с. Переяславського п.

Можна припустити, що ойконіми на **-ск-** (**-цк-**) утворилися способом конверсії від топонімів на **-ский** (**-цкий**), які „в давньоруських пам'ятках представлені широко” [Горпинич 2003: 229]. В ойконімах, назвах хуторів і повітів, утворених суфіксом **-ск-**, твірними словами є ойконіми – назви міст, містечок і сіл: *Линовиця* (ПД, спр. 102) – село під м. Прилуками, власність фон Мініха (ПД, спр. 102) – *Липовицький* (ПД,

спр. 102) – хутір під селом Липовицею; *Лохвиця* (ПД, 19) – місто Лохвицької с., Лубенського п. – *Лохвицький повіт* (МЛ, спр. 96).

На нашу думку, формант **-ский** спеціалізувався на утворенні назв хуторів: уїздів: *Полтава* (МЛ, 201) – місто Полтавського п. – *Полтавський уезд* (МЛ, спр. 189); повітів: *Глинск* (МЛ, спр. 61) – сотенне містечко Миргородського п. – *Глинский повіт* (МЛ, спр. 190); *Снетин* (МЛ, спр. 33) – село Сенганської с., Миргородського п. – *Снетинский повіт* (МЛ, спр. 129). Однак ще поодинокі трапляються ойконіми на **-ский**, які не втратили посесивність, напр.: *Яблуновский хутор* (МЛ, спр. 182) – власність Яблуновського Іляша (МЛ, спр. 152).

Поодинокі в пам'ятках уживаються ойконіми із суфіксами **-ище**: *Городище* (МЛ, спр. 42, ПД, спр. 37), *Ставище* (МЛ, спр. 24); **-ач, -яч, -ыч**: *Гадяч і Гадеч* (МЛ, спр. 42), *Яныч* (МЛ, спр. 23); **-акъ (-якъ)**: *Кобелякъ* (ПД, спр. 23), *Коломакъ* (ПД, спр. 26), *Сулак* (ПД, спр. 89); формантами **-ча**: *Сенча* (МЛ, спр. 95, ПД, спр. 48); **-еня**: *Куреня* (ПД, спр. 18) та ін.

Суфіксально-префіксальний спосіб не був продуктивним. Лише три префікси беруть участь у творенні: **за-**: *Загребелля* (ПД, спр. 81), *Закота* (ПД, спр. 39), *Запсолье* (ПД, спр. 123), мабуть, село під містом Омельником, або ж частина цього міста за р. Пслон (ПД, спр. 123). *Засулля* – за р. Сулою (ПД, спр. 93); **по-**: *Подолье* (ПД, спр. 103). Префікс **за-** вживається зі значенням „населений пункт, розташований за іншим топонімічним об'єктом”; префікс **по-** зі значенням „місце розташування топооб'єкта”, префікс **при-** зі значенням „при якому топооб'єкті розташувався новий топооб'єкт”: *Прилуки* (МЛ, спр. 41) – місто Прилуцького п.

Шляхом ономатизації апелативів утворилася невеличка група ойконімів, а тому ми й не виявили її семантичного багатства. В основному – це назви роду діяльності жителів місцевості, рельєф, ґрунти, тваринний чи рослинний світ: *Вепърик* – сотенне містечко Гадяцького п. (МЛ, спр. 135), *Кнути* (ПР, спр. 30) – село Ніжинського п.; *Млини* (ПР, спр. 44; МЛ, спр. 70) – слобода Лубенського п.; *Прилуки* (МЛ, спр. 41) – місто Прилуцького п.; *Пъски* (МЛ, 144) – село Лубенського п.; *Подставки* (ПД, спр. 126) – село 2-ї Гадяцької п. с.; *Токари* (МЛ, спр. 206) – село Миргородського п. та ін. Ономатизацією утворилися й ойконіми, колишні прикметники: *Глибоке* (ПД, 100), *Красне* (ПД, 95), *Комишна* (МЛ, 1021), *Рибне* (МЛ, 32), *Рожественне* (ПД, 72), *Медвежий* (МЛ, 47), *Чорне* (МЛ, 153). Співіснування назв типу *Глибиное* (ПД, 101), *Глобина* (ПД, 101), *Глобино* (ПД, 133) свідчить про формування топонімічної моделі „Твірна основа + афікс -е”, „Твірна основа + афікс -о”. Значно численнішою за попередню є група ойконімів, утворених шляхом трансономатизації. Активно трансономатизувалися й назви: за місцем проживання: *Березняка* (ПД, спр. 93) – село Лубенського п.; *Бълики* (ПД, спр. 56) – містечко Полтавського п.; *Бъляки* (ПД, спр. 71) – село Миргородського п.; *Веригинцъ* (ПД, спр. 6) – фільварок Євстафія

Єфимовича під м. Глуховом; *Євлаць* (ПД, спр. 110) – *Овлаць* (ПД, спр. 118) – село Лубенського п.; *Жуки* (ПД, спр. 33) – село Миргородського п.; *Івахники* (МЛ, спр. 69) – село Лубенського п.; *Ілчаки* (МЛ, спр. 124) – село Снетинського повіту (МЛ, спр. 124), а також *Коровинці* (ПД, спр. 125), *Кроплинці* (ПД, спр. 45), *Лучники* (ПД, спр. 116), *Михновці* (ПД, спр. 93), *Пятигорці* (ПД, спр. 93) та ін.; водних об'єктів (гідроніми): *Лохвиця* р., права притока Сули й Лохвиця – місто Лубинського п.; ойконімами стали й інші назви з таким же суфіксом **-иц**: *Блотниця* (ПД, спр. 107) – село Прилуцького п.; а також *Понурниця* (ПД, спр. 15), *Сосниця* (ПД, спр. 81), *Торгіца* (МЛ, спр. 171), *Стара* р., ліва притока Сейму – *Стара* (ПД, спр. 62) – село Ніжинського п., згодом *Старе* (ПД, спр. 62).

Є в пам'ятках ойконіми-словосполучення, що складаються з двох слів – прикметника та іменника: *Вишній Булатець* (ПД, спр. 93) – село Лубенського п.; *Красний Колядинь* (ПД, спр. 108) – містечко Прилуцького п. Семантичні групи прикметників різні: якісні: *Крива Руда* (ПД, спр. 101) – село Миргородського п. Відносні: *Березова Лука*, (МЛ, спр. 8) – село Гадяцького п.; *Липова Долина* (МЛ, спр. 43) – село Миргородського п.; присвійні: *Володкова Дьвица* (ПД, спр. 106) – село Чернігівської п.с.; *Кононевь Куть* (ПД, спр. 70) – хутір під с. Юсківцями. Їхня форма стягнена: *Нова Гребля* (МЛ, спр. 53) й нестягнена: *Малая Дьвица* (ПР, спр. 106); число однина: *Красное Поле* (МЛ, 65) і поодинокі множина: *Новь Млини* (ПД, спр. 31).

Невелику кількість ойконімів-словосполучень пояснюємо тим, що вони стали твірними для утворення ойконімів-комполітів, зокрема й таких, як: *Артополотский* (ПД, спр. 47) – хутір Лубенського п.; *Бьлозура* (МЛ, спр. 189), під Полтавою; *Бьлогорьлки* (ПД, спр. 36) – село Лубенського п. та ін. Одні з них утворювалися зрощенням членів словосполучення та їх лексикалізацією: *Китайгородь* (ПД, спр. 76) – містечко Полтавського п.; *Поставьмуки* (ПД, спр. 89) – село Миргородського п.; інші – складанням основ, з'єднаних інтерфіксом **-о-** (або без нього): *Пустовойтово* (ПД, спр. 133) – село Миргородського п., *Скоробогатки*, воно ж *Скоробогатки* (МЛ, спр. 5) – село Миргородського п. та ін.

Членами простих підрядних словосполучень, що стають основою творення складних ойконімів, можуть бути іменники: *Борисполь* (ПД, спр. 100); прикметник та іменник: *Новгородокь* (МЛ, спр. 64); іменник та дієслово: *Конотоп* (ПД, 54); дієслово в наказовій формі та іменник: *Тулиголови* (ПД, 58); прислівник та прикметник: *Скоробогатки* (МЛ, спр. 81). Учені зазначають: „Складні слова широко відомі в пам'ятках давньоруського письменства, в усіх жанрах усної творчості українського народу, в давніх українських пам'ятках, в українській ономастиці, зокрема в топоніміці, відомі в поєднанні з суфіксальним способом словотворення, виявляють виразну тенденцію, що ближче до нашого часу, то все більше поширювати сферу свого застосування,

урізноманітнювати свої функції і структурні типи” [Самійленко 1964: 43].

Вочевидь, варто погодитися із С. Самійленком, що такий спосіб, як і утворені структурні типи, не є чужими для української мови [Там само]. Проте процес формування складних ойконімів ще не завершився, його поодинокі фіксують аналізовані нами пам’ятки: *Красне Поле* і *Краснополе* (МЛ, спр. 65), *Старий Санжаровь* (ПД, спр. 56). Двокореневі ойконіми поодинокі трапляються в назвах містечок.

Отже, словотворча будова ойконімів української мови, відбита в українській актовій мові другої половини XVII – XVIII ст., поодинокі зберігає ще давні риси, однак виявляє вже й риси, властиві сучасній українській мові. Це передусім суфікси, які поступово закріплювалися за окремими класами ойконімів: **-ов-, -ев-, -к-, -овк-, -ин-, -ск (-цк)**, та способи їх творення. Найпродуктивнішими способами творення виявилися такі, як суфіксальний з обмеженою кількістю суфіксів, що набули ойконімічного значення; ономатизація апелювативів, лексико-семантичні групи яких також обмежені певними тематичними групами: назви рельєфу, ґрунтів, тваринного й рослинного світу; трансономатизація – переходили до класу ойконімів в основному назви осіб за місцем проживання (катойконіми) та назви водних об’єктів (гідроніми); лексикалізація синтаксичних словосполучень – топонімів. Розгляд способів і засобів творення ойконімів, зафіксованих у мові юридичних документів XVII – XVIII ст., приводить до висновку: в ойконімічній системі, як і в граматичному ладі української мови, зміни відбуваються поступово.

Умовні скорочення

м. – місто; **МЛ** – Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. : зб. акт. док. / укл. : О. М. Маштабей, В. Г. Самійленко, Б. А. Шарпило. – К. : Наук. думка, 1986. – 222 с.; **п.** – полк; **ПД** – Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. : матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України / укл. В. А. Передрієнко. – К. : Наук. думка, 1976. – 416 с.; **р.** – річка; **с.** – сотня; **спр.** – справа.

Література

Горпинич 2003 – Горпинич В. О. Слов’янська ад’ектонімія і катаяконімія : монографія / В. О. Горпинич. – Д. : Пороги, 2003. – 407 с.; **Гумецька 1958** – Гумецька Л. Л. Нарис словотвірної системи української актовій мови XIV – XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.; **Самійленко 1964** – Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови / С. П. Самійленко. – Ч. I. – К. : Рад. шк., 1964. – 234 с.

Шевцова В. О. Власні назви в українських пам'ятках другої половини XVII – XVIII ст.

У статті проаналізовано способи й засоби творення історичних українських ойконімів: суфіксальний, суфіксально-префіксальний, складання, ономатизація, трансономатизація, ойконіми – синтаксичні словосполучення, їхня структура. За джерело дослідження взято пам'ятки сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України другої половини XVII – XVIII ст.

Установлено, що кількісний склад ойконімів є найбільшим серед інших топонімічних класів. Пояснюємо це загальними нормами ведення діловодства ратушними писарями. Репертуар суфіксів, що слугують засобом творення ойконімів, обмежений. Як свідчить аналіз, уже формується склад суфіксів з топонімічним значенням, і саме вони є продуктивними. Не всі засоби творення активні. Найпродуктивнішими способами творення виявилися такі, як суфіксальний, ономатизація апелятивів, трансономатизація, лексикалізація синтаксичних словосполучень – топонімів. Значна частина їх залишилася в активному українському топоніміконі.

Ключові слова: спосіб творення, ономатизація, трансономатизація, засіб творення, топоніми, ойконіми.

Шевцова В. А. Имена собственные в украинских памятниках второй половины XVII – XVIII вв.

В статье проанализированы способы и средства образования исторических украинских ойконимов: суффиксальный, суффиксально-приставочный, сложение, ономатизация, трансономатизация, ойконимы – синтаксические словосочетания, их структура. Источником исследования послужили памятники сотенных канцелярий и ратуш Левобережной Украины второй половины XVII – XVIII вв.

Установлено, что количественный состав ойконимов самый большой среди других топонимических классов. Объясняем это общими нормами ведения делопроизводства ратушными писарями. Репертуар суффиксов, служащих способом образования, ограничен. Как свидетельствует анализ, уже формируется состав суффиксов с топонимическим значением, и именно они являются продуктивными. Не все способы образования активны. Наиболее активные – суффиксальный, ономатизация апелятивов, и трансономатизация, лексикализация синтаксических словосочетаний – топонимов. Значительная их часть осталась в активном украинском топонимиконе.

Ключевые слова: способ образования, ономатизация, трансономатизация, средство образования, топонимы, ойконимы.

Shevtsova V. O. Own names in Ukrainian monuments of the second half of XVII – XVIII centuries

The article discusses the ways and means of creating historic oykonims: suffix, suffix-prefixal, combination, onomatization, transonomatization, oykonims-syntax word combinations, their structure. Must be noticed that word combinations are always used with subordinate connection. As the source of research the monuments of left-bank Ukraine in the second half of the XVII – XVIII centuries were taken. Singly they contain toponyms of right-bank Ukraine.

Found that quantitative composition of oykonims is the biggest among other toponymic classes. This is explained by the general work norms of town hall clerks. Composition of suffixes that serve as the way of creating oykonims, is limited. As attested by the analysis, the composition of suffixes with toponymic meaning is already creating, and exactly they are productive. Not all the ways of creating are active.

The most productive means of formation proved to be the following: suffixal with a limited number of suffixes that gained an oyconymic meaning; onomatization of appellatives the lexico-semantic groups of which are also limited by certain thematic clusters (names of relief, soils, fauna and flora); transonomatization when the class of oyconyms was supplemented mainly by the names of persons according to the place of their dwelling (katoyconyms) and the names of water bodies (hydronyms); lexicalization of syntactical phrases – toponyms.

Significant group of them has remained in active Ukrainian toponimycon.

Key words: ways of creating, onomatization, transonomatization, means of creating, toponyms, oykonims.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Лєснова В. В.

РЕЦЕНЗІЯ

К. Д. Глуховцева (Луганськ)

С. П. Биби́к „Усна літературна мова
в українській культурі повсякдення”
(К., 2013. – 589 с.)

В українському мовознавстві з'явилася нова праця, присвячена актуальним питанням сучасного стану комунікації – активізації усної літературної практики. Справді, дослідницька увага до феномену „усна мова” хвилеподібна, і нині вона переживає третій, як відзначає автор рецензованої монографії, етап, що розпочався у 90-і роки ХХ століття, коли Україна здобула незалежність, і це стимулювало розширення сфер функціонування української державної мови не лише в писемній, а насамперед в усній формі.

Структура монографії зумовлена такими завданнями: „схарактеризувати місце, роль та функції літературної мови в її усній реалізації як сегмента повсякденно-побутової культури й культури повсякдення; змодельовати комунікативно-стильову парадигму „усна мова” з жанрово-дискурсивними різновидами; окреслити взаємодію усності та розмовності в процесі формування літературної мови; репрезентувати лексикографічний зміст і структурно-семантичну ієрархію словника повсякденно-побутової культури; диференціювати поняття „розмовна лексика” та „лексика розмовної сфери вживання”; представити характерні для початку ХХІ ст. комунікативно-прагматичні функції елементів повсякденно-побутової культури в публіцистичному та науковому функціонально-стильовому різновидах”.

Як бачимо, феномен усності в літературній мові С. П. Биби́к розглядає в теоретичному та практичному аспектах: від навчання мови в родині, освітніх закладах до функціонування в масовій комунікації, що й відображає рівні його репрезентації (повнофункційний, напівповнофункційний, середньолітературний, літературно-жаргонізований та повсякденно-побутовий). Мова й сама є джерелом, сферою впливу на формування мовних навичок, норм усного висловлення.

Виразною особливістю виконаного дослідження є впровадження в українську лінгвостилістику й теорію комунікації стрижневого філософського, лінгвокультурологічного та соціолінгвістичного поняття „повсякдення”, диференційованого у сферах повсякденно-побутової культури та культури повсякдення. Із доданого до монографії словничка ключових понять дізнаємося: „**Повсякдення** – це повторювані, узвичаєні тілесні, ментальні, вербальні тощо щоденні дії, побутові звичаї, норми поведінки у різних соціокультурних сферах життєдіяльності людини”. За допомогою цього терміна Світлана Павлівна обґрунтовує чинники кореляції усності та розмовності як визначальні в її історії та в сучасному мовному житті, зокрема в засобах масової інформації як найрухливішій

сфері сучасної комунікації, у мові науки, професійного спілкування, у мові художньої літератури.

Рецензована монографія С. П. Бибик має п'ять частин – три теоретичні та дві практичного спрямування. Усі вони підпорядковані ідеї обґрунтувати зміст поняття „усна мова”, окреслити статус цього феномену в структурі літературної мови, місце в її системі розмовно-побутового стилю й на основі цих науково-теоретичних моделей охарактеризувати сегмент кодифікованої лексики з ремаркою *розм.* та *діал.*, показати взаємодію компонентів з ознакою усність та розмовність у сучасній мовній практиці – мова ЗМІ та наукової дискусії.

С. П. Бибик обґрунтовує власне бачення комунікативно-стильової парадигми „усна мова”, яка охоплює стилі сучасної української усної мови: 1) у повсякденно-побутовій культурі (безпосередні неофіційні побутові): а) нелітературні (діалектний; мішаний (просторічний, суржиковий); жаргонізований); б) літературний (розмовний літературний (розмовно-побутовий стиль)); опосередковані неофіційні побутові: а) телефонний; б) мережевий); 2) у культурі повсякдення (офіційні професійно-виробничі; публічні).

Розмовно-побутовий стиль представлено як такий, що змодельований у науковій літературі з певними суперечностями, з використанням неоднозначних термінів. Саме на ці моменти звертає увагу дослідниця й подає аналіз дискусійних питань в історіографії розмовно-побутового стилю літературної мови не лише в українському мовознавстві, але й у слов'янському. Що важливо для теорії розмовно-побутового стилю, так це розвиток думки про сутність понять „усність” та „розмовність”, про їхню параметризацію.

І в другому, і в третьому розділах монографії авторка не обходить проблеми статусу усної форми мови в її історії, а також ролі розмовно-побутової практики в розвитку мовно-естетичної норми художнього стилю. На перший погляд, четвертий розділ праці ніби стоїть особно. Насправді ж він є певним продовженням теорії народнорозмовності, що корелює з динамікою розмовної лексики, яка органічно ввійшла у структуру писемно-літературної художньої практики і через тлумачну лексикографічну працю – „Словник української мови” з широким цитуванням джерел – представлена як фрагмент повсякденно-побутової культури. Світлана Павлівна пропонує розмежувати поняття *розмовна лексика* (лексика розмовно-побутової практики) та *лексика розмовної сфери вживання* (трансформована через художньо-естетичну функцію розмовна лексика в книжній практиці).

У п'ятому розділі роботи запропоновано аналіз усних висловлень, зафіксованих у ЗМІ (мова реклами, радіоінтерв'ю), у сфері наукової спонтанної дискусії, а також трансформованих у писемній журналістській газетно-журнальній новітній практиці. Цей розділ особливо цікавий тим, що в ньому взято для аналізу реальні реалізації деяких усних жанрів в офіційній комунікації, яка вже давно не була в

україністиці предметом спеціального дослідження після монографічних праць з проблем формування усної літературної мови, що побачили світ у 60 – 70-х роках ХХ ст. Дослідниця не бере увесь сегмент, скажімо, публіцистики, а лише те, що potwierджує факти ословлення повсякденно-практичної мовної свідомості, відображає кореляцію усності та розмовності в різних комунікативно-стильових різновидах мови.

На відміну від практики вивчення фонетичної та інтонаційної структури усної мови – конкретних її реалізацій з різним функціональним спрямуванням, у різних ситуаціях, яка склалася у відділі фонетики Інституту української мови НАН України, Світлана Павлівна опрацьовує явища дифузності усності та розмовності в іншостильові умови, в інших формах реалізації літературної практики, показує взаємодію усної та писемної норм.

Висновки, що їх робить авторка, оригінальні, важливі в теоретичному та практичному аспектах. Вони і узагальнюють попередній досвід вивчення усної, розмовної мови, і містять теоретичні настанови для наступників, стимулюють до роздумів.

Загалом рецензована монографія засвідчує, що підготовлено важливу, актуальну роботу з проблеми місця й ролі уснорозмовної мови в сучасній культурі повсякдення з урахуванням специфіки мовомислення в певних соціокультурних ситуаціях, диференційних та інтегральних ознак розмовно-побутового стилю як комунікативно-стильового різновиду усної літературної мови. Уперше в українській лінгвостилістиці здійснено аналіз драматизованої телереклами, радіоінтерв'ю, наукових спонтанних висловлень, а також текстів драматизованого газетно-журнального повідомлення як сфер кореляції „усності” – „розмовності” та трансформації писемного мас-медійного стандарту, репрезентації спеціалізованих комунікативів усності.

Відаючи належне вдалим спробам дослідниці розширити теоретичні здобутки заявленого комунікативно-діяльнісного підходу до вивчення усних висловлень, дозволимо собі висловити деякі побажання:

– приділивши багато уваги питанням статусу усної мови в історії формування її комунікативних стандартів, авторка обмежує огляд джерел з історії мови періодом до середини ХХ ст.;

– дослідниця диференційними ознаками розмовно-побутового стилю вважає „усність” та „розмовність” (розділ 3). Натомість виникає питання: які ознаки, крім „офіційний”, „неофіційний”, „публічний”, є диференційними для комунікативно-стильових різновидів?

– дискусійним є й термін „усна мова”, який уживає дослідниця, хоча, з іншого боку, вибір його зумовлений переконаннями автора.

Перелічені зауваження не руйнують наукову концепцію роботи, тому не знижують її загальної високої оцінки. Дослідження виконане на належному науковому рівні із застосуванням сучасних лінгвостилістичних методів і відповідних методик.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Архіпова Олена Володимирівна – аспірантка кафедри української мови ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Барвіна Наталія Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Божко Олія Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики англійської мови Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди.

Глуховцева Ірина Ярославна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Глуховцева Катерина Дмитрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Грицьких Людмила Богданівна – аспірантка кафедри української філології і загального мовознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Должикова Тетяна Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Задорожна Альона Сергіївна – аспірантка кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Колоколова Анастасія Олександрівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української та російської мов як іноземних Центру міжнародної освіти Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Левченко Олена Петрівна – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету „Львівська політехніка”.

Лукаш Галина Павлівна – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української філології і культури Донецького національного університету.

Луценко Валерія Валеріївна – аспірантка кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Макарова Марина Володимирівна – аспірантка кафедри української мови ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Мізін Костянтин Іванович – доктор філологічних наук, професор кафедри іноземної філології і методики викладання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди.

Неживий Олексій Іванович – доктор філологічних наук, професор кафедри філологічних дисциплін ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Пампура Світлана Юріївна – аспірантка кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства Донбаського державного педагогічного університету.

Петрушенко Ольга Олександрівна – кандидат філологічних наук старший викладач кафедри гуманітарної підготовки, проректор з науково-методичної роботи Хмельницького економічного університету.

Піскунов Олександр Вікторович – старший викладач кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства Донбаського державного педагогічного університету.

Полякова Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету.

Пристаї Галина Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики викладання іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Пустовалова Віра Іванівна – аспірантка кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Роман Вікторія Володимирівна – старший викладач кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”.

Рудакова Тетяна Миколаївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри практики та історії англійської мови Білоцерківського національного аграрного університету.

Тищенко Лариса Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету.

Трифонов Роман Анатолійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Фаріон Ірина Дмитрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету „Львівська політехніка”, народний депутат України, голова підкомітету з вищої освіти Верховної Ради України.

Чернобров Юлія Анатоліївна – асистент кафедри філології і психології Білоцерківського національного аграрного університету.

Чугаєва Валентина Валентинівна – викладач російської мови підготовчого факультету Міжнародного учбового центру Донецького національного медичного університету ім. М. Горького.

Шевцова Валентина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Шевченко Марина Юріївна – викладач кафедри іноземних мов, ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”.

Наукове видання

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 2 (29)

За редакцією К. Д. Глуховцевої
Комп'ютерний макет – І. В. Мілева
Коректор – І. О. Ніколаєнко

Здано до склад. 26.03.2013 р. Підп. до друку 26.04.2013 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 24,88. Наклад 200 прим. Зам. № 146.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
„Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Т/ф: (0642) 58-03-20.
e-mail: alma-mater@list.ru
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.